

16-17 жовтня 2012 року в Національному науковому центрі „Інститут аграрної економіки” відбулися Чотирнадцяті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, присвячені розгляду проблеми „Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року”. У роботі Зборів взяли участь члени Конгресу, представники органів законодавчої та виконавчої влади, керівники наукових установ і вищих навчальних закладів, фахівці сільськогосподарських виробничих і переробних формувань, всього – 220 осіб.

На засідання Конгресу прибули зарубіжні гості: *ГУСАКОВ Володимир Григорович*, заступник голови Президії Національної академії наук Білорусі, доктор економічних наук, професор, академік НАН Білорусі, *ШПАК Олександр Петрович*, заступник директора Інституту системних досліджень в АПК НАН Білорусі, доктор економічних наук, професор, *КРЕСНІКОВА Надія Іванівна*, керівник відділу земельних відносин Всеросійського інституту аграрних проблем та інформатики імені О.О. Ніконова, доктор економічних наук, *ДОГА Валерій Семенович*, консультант Інституту економіки, фінансів і статистики, доктор економічних наук, професор (Молдова), *ПАРМАКЛІ Дмитро Михайлович*, доктор економічних наук, професор, Кагульський державний університет (Молдова), *Уільям Х. МЕЙЕРС*, директор міжнародних сільськогосподарських програм, професор аграрної прикладної економіки FAPRI при Університеті штату Міссурі, *Елізабет ВЕБЕР*, заступник керівника відділу розвитку програм підтримки споживання Служби продовольства та споживання Міністерства сільського господарства США.

Збори відкрив *САБЛУК Петро Трохимович*, президент Конгресу, доктор економічних наук, професор, академік НААН, Герой України.

З доповіддю виступив: *ПЕТРИЧЕНКО Василь Флорович*, в.о. президента Національної академії аграрних наук України, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН.

Нижче публікуємо виклад доповіді.

В.Ф. ПЕТРИЧЕНКО, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, в.о. президента Національної академії аграрних наук України

Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року

Конгрес вчених економістів-аграрників є важливим надбанням Національної академії аграрних наук і вищих навчальних закладів аграрної освіти України. Науковий потенці-

ал Конгресу вражає – це 250 докторів наук, професорів, академіків і членів-кореспондентів НААН та НАН України.

Існування такого потужного наукового потенціалу дає можливість Національній академії аграрних наук України, ННЦ «Інститут аграрної економіки» пропонувати, обговорювати й апробувати прогресивні ідеї наукового забезпечення розвитку базових галузей вітчизняного агропромислового комплексу.

Однією з таких є розробка Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Особливістю її є спрямованість на прискорений розвиток АПК України, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки держави. У ній враховано стратегічні положення ба-

зових програмних документів соціально-економічного розвитку країни, зокрема Програми економічних реформ Президента України В.Ф. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

Стратегія передбачає визначення кількісних і якісних параметрів розвитку аграрної галузі на перспективу. Її науково-методичною базою є класичні економічні теорії, результати економічних досліджень і Концепція сталого розвитку АПК, що забезпечує єдність та збалансованість економічних, соціальних і екологічних параметрів сучасного аграрного виробництва.

Реалізація Стратегії дозволить сформувати в Україні не тільки багатоукладне сільське господарство з конкурентоспроможною продукцією, але і заможний середній клас селян через розвиток кооперації, малого та середнього бізнесу.

Національна академія аграрних наук України виступила одним з ініціаторів процесу реформування аграрного сектору економіки та взяла на себе відповідальність щодо наукового забезпечення основних напрямів реалізації Національного плану дій Програми економічних реформ на 2010–2014 роки. В основі цієї Програми є: завершення земельної реформи; створення дієвої системи фінансово-кредитного забезпечення; розвиток економіки базових галузей сільського господарства та їх технічного переоснащення; розвиток інфраструктури АПК і зовнішньоекономічної діяльності; сталий розвиток сільських територій.

Впровадження Стратегії передбачає поетапну розробку Державної цільової програми, законопроектів та інших нормативно-правових актів; галузевих програм і завершується впровадженням у виробництво інноваційних технологій.

Лише за останні два роки на виконання Програми економічних реформ а, відтак і Стратегії, що обговорюється нині Академією, запропоновано майже 20 проектів Законів України. Вагомий внесок зроблено Відділенням аграрної економіки і продовольства НААН.

За участю науковців системи НААН, завдяки їхній результативній і плідній праці у

створенні нормативно-правового забезпечення та наукового супроводження аграрної реформи в державі, розроблено і Стратегію зміни до Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року, економічно обґрунтовано 17 галузевих програм.

Розроблення одного із базових **Законів України «Про сільське господарство»** мотивовано потребою мати рамковий нормативний документ із регулювання параметрів виробництва сільськогосподарської продукції за обсягами та з урахуванням специфіки регіонів.

Законопроектом передбачається введення обов'язкових для виконання виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності та відповідальності виробників продукції за їх недотримання (програм і паспортів).

При розробці вказаних документів на всіх рівнях співпрацюють галузеві органи державного управління, науково-дослідні установи системи НААН та професійні об'єднання виробників. Тому за участі науки розробляється і законопроект «Про професійні об'єднання в АПК».

Пропонується запровадити і систему відповідальності аграрного бізнесу за дотримання виробничих стандартів:

- попередження;
- штрафи;
- зняття з системи пільгового оподаткування;
- позбавлення права займатись аграрним бізнесом.

Слід наголосити, що розвиток аграрного виробництва безперспективний без розвитку сільських територій. Тому в рамках реалізації Стратегії доцільно запровадити і систему коригування податкових пільг, бюджетної підтримки, що можливо лише за умови, що аграрний бізнес буде соціально спрямованим. Останнє передбачає працевлаштування у сільському бізнесі місцевого населення; розвиток внутрішньогосподарської кооперації; участь в утриманні соціальної сфери, посилене формування бюджетів сільських рад (сьогодні частина податків від аграрних підприємств у дуже малих сільських бюджетах не перевищує 10%). Доречно буде і на найближчі роки частину підвищеної орендної плати направляти саме до бюджету сільських рад.

Наукою визначено і один із головних факторів стримування сільського розвитку – дефіцит фінансових ресурсів. Загальна потреба як обігових коштів, так і коштів для капітальних інвестицій нині становить 204,5 млрд грн, у тому числі: в рослинництві – 122,2, тваринництві – 82,3 млрд грн.

Вирішення цієї проблеми наука вбачає як у найшвидшому доопрацюванні та прийнятті Законів України: «Про ринок земель», «Про оцінку земель», «Про ґрунти та їх родючість» та створення Державного земельного банку.

Головна мета земельної реформи вбачається не в купівлі-продажу землі, а у її введенні до економічного обігу, і, в першу чергу, через заставу прав на оренду землі, для залучення в галузь кредитів та інвестицій.

Як переконує світова практика, іпотечне кредитування є досить поширеним інструментом кредитування нагальних потреб економіки. Зокрема, за даними Світового банку частка іпотечних кредитів у провідних зарубіжних країнах становить близько 70% загальних обсягів кредитування.

Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення відкриває для аграрного сектору економіки нові можливості. За експертною оцінкою фахівців ННЦ „Інститут аграрної економіки” лише на першому етапі запровадження іпотечного кредитування, вартість нового продукту кредитного забезпечення може досягти 116 млрд грн.

Включення землі в економічний обіг, як факту поліпшення фінансового забезпечення, є найбільш важливим для малого та середнього бізнесу на селі.

Реалізація Стратегії неможлива без створення дієвої системи кредитного забезпечення аграрного бізнесу за ставкою менше 10% річних через заставу землі та прав її оренди в Державному земельному банку.

З приводу прийняття зазначених вище рамкових Законів України у суспільстві виникла дискусія, але це є принципова позиція наших учених, яка пов'язана з прийняттям чітких законодавчих і нормативно-правових «правил гри» для реалізації стратегії розвитку сільського господарства. Це відкриває

дорогу до реалізації Стратегії та через відповідні національні та галузеві програми, що вже напрацьовані Міністерством аграрної політики та продовольства України і Національною академією аграрних наук України та реалізуються на практиці.

Із національних проєктів і галузевих програм розроблено такі: Зерно України – 2015, Олійні культури – 2015, Відроджене скотарство, Цукрові буряки – 2015, Овочі України, у процесі розробки: Садівництво України, Виноградарство, Картопля України.

При розробці базової програми «Зерно України – 2015» враховано, що в Державній цільовій програмі розвитку українського села на 2015 р. було обґрунтовано показник виробництва зерна в 2012 р. – 45 млн т. Розрахунки показали, що в нинішньому, надзвичайно складному році, отримано близький до розрахунку показник. Але ж у минулому, більш сприятливому за кліматичними умовами, році було вироблено 56,7 млн т зерна і втрачено у процесі збирання урожаю близько 5 млн т.

Як свідчать розрахунки Інституту сільськогосподарства степової зони, Інституту землеробства Україна за сприятливих природно-кліматичних умов може забезпечити виробництво 71–75 млн т зерна вже у 2015 р.

Відтак у Стратегії зерновиробництво має бути ключовим. Воно визначатиме не тільки добробут селян, але і важливу місію України у світі. Відомо, що виробництво зерна на 1 душу населення повинно становитиме не менше 0,5 т. Тому для 7 млрд населення нашої Планети – це 3,5 млрд т зерна, а у світі виробляється лише 2,4 млрд т. Тобто нині у світі існує стійкий дефіцит понад 1 млрд т зерна щороку.

Ситуація погіршується тим, що в останні роки ціни на продовольство, за даними ООН, щороку зростають у середньому на 20%, тому в бідних країнах населення витрачає від 50–80% сімейного бюджету на харчування.

Для потреб сільського господарства людство вже освоїло понад 30% суходолу, тому основним фактором нарощування виробництва залишається підвищення продуктивності.

Рис. 1. Прогнозоване виробництво зерна в Україні, млн т

Аналіз показує, що світове виробництво зерна має менші темпи зростання ніж чисельності населення Планети. За останні 20 років виробництво зерна зросло лише на 24%, водночас населення світу збільшилося майже на третину, а в країнах Африки до – 60%.

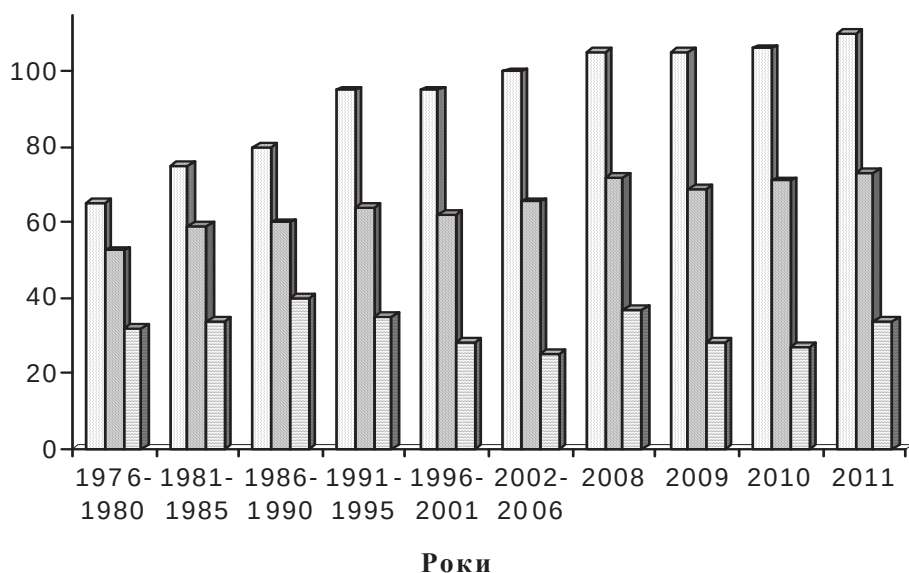
Отже, світ постав перед глобальною продовольчою проблемою. Вирішуючи цю проблему, Україна матиме об'єктивне джерело фінансування з експорту як для розвитку аграрного виробництва, так і соціальної сфери села.

Реальність програми «Зерно України – 2015» базується на фундаментальних і прикладних наукових розробках Академії. Подальший розвиток галузі вимагає детальної й об'єктивної економічної оцінки, перегляду ряду позицій щодо техніко-технологічних, організаційно-економічних та ринкових умов функціонування АПК.

За останні 20 років ученими-селекціонерами створено сорти і гібриди зернових культур із продуктивністю на рівні кращих світових досягнень. Збільшення валових обсягів виробництва зерна передбачено за рахунок використання потенціалу вітчизняних сортів і гібридів. На даний час рівень їх урожайності при застосуванні інно-

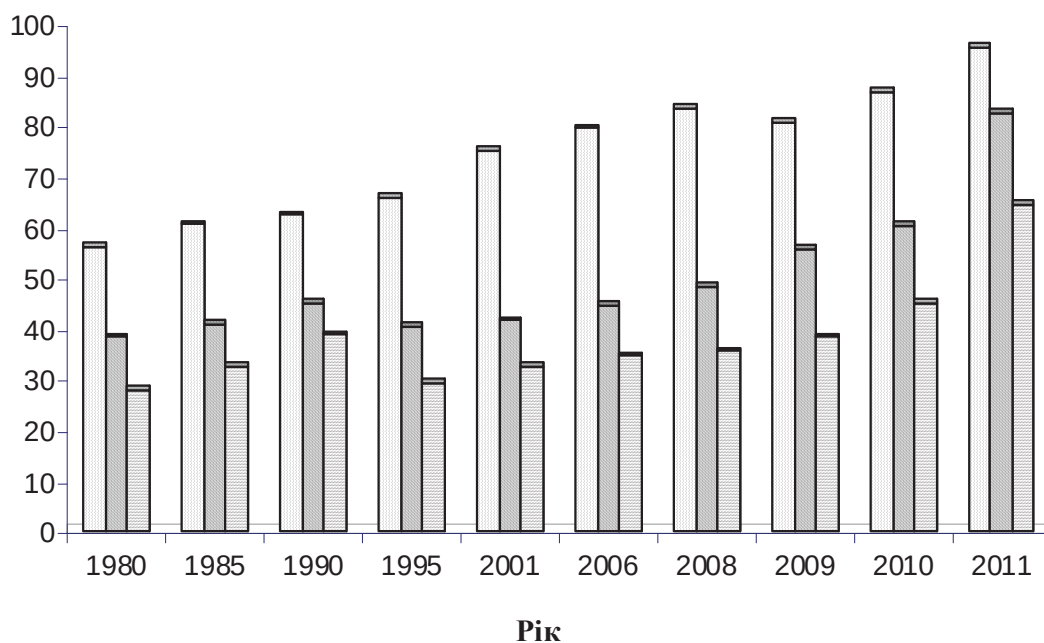
ваційних технологій становить: озимої пшениці – 7,5-9,5 т/га, кукурудзи – 9,0-13,0 т/га, сої – 3,8-4,6 т/га. Водночас потенційна урожайність сортів і гібридів зернових культур та фактична урожайність у товарних агроформуваннях різняться в 2,5–3 рази. Співвідношення потенційної і фактичної урожайності озимої пшениці в агроформуваннях за 1976-2011 рр. наведено на рис. 2. Аналогічно такі співвідношення подано і по кукурудзі (рис. 3), де різниця між потенційною та фактичною врожайністю набагато менша. Значне зростання врожайності зерна досягнуто по кукурудзі, що робить її провідною культурою землеробства України.

В основі інтенсифікації розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна, передбачених Програмою, лежить підвищення урожайності зернових культур шляхом оптимізації структури посівних площ і дотримання принципу змінності сівозмін, застосування мінімальних і нульових систем обробітку ґрунту, поліпшення умов мінерального живлення рослин, освоєння інтегрованих систем їх захисту, повніше використання досягнень селекції і насінництва, підвищення якості зерна та розвиток інфраструктури ринку.

□ потенційна ■ на сортодільницях ▨ у товарних господарствах

Рис. 2. Реалізація потенційної урожайності озимої пшениці, ц/га

□ потенційна ■ на сортодільницях ▨ у товарних господарствах

Рис. 3. Реалізація потенційної урожайності кукурудзи, ц/га

Вчені Академії запропонували науково обґрунтовану структуру площ посіву зернових культур в Україні, і вже у 2011 році розширення площ посіву кукурудзи від 2,5 до 3,6 млн га дало можливість довести виробництво її зерна до 22,8 млн т, або до 40,2% у структурі валового збору зерна. До 2015 року намічено збільшити посіви кукурудзи до 5 млн га, а частку цієї культури у валовому

зборі зерна – до 42,1%. Площі посівів кукурудзи буде розширено за рахунок оптимізації площ посіву озимих культур після непарових попередників, площа пересіву яких за останні 20 років становить 18%, або близько 1,5 млн га. Зміни у структурі посівних площ у 2015 році порівняно з 2010 роком показано на рис. 4.

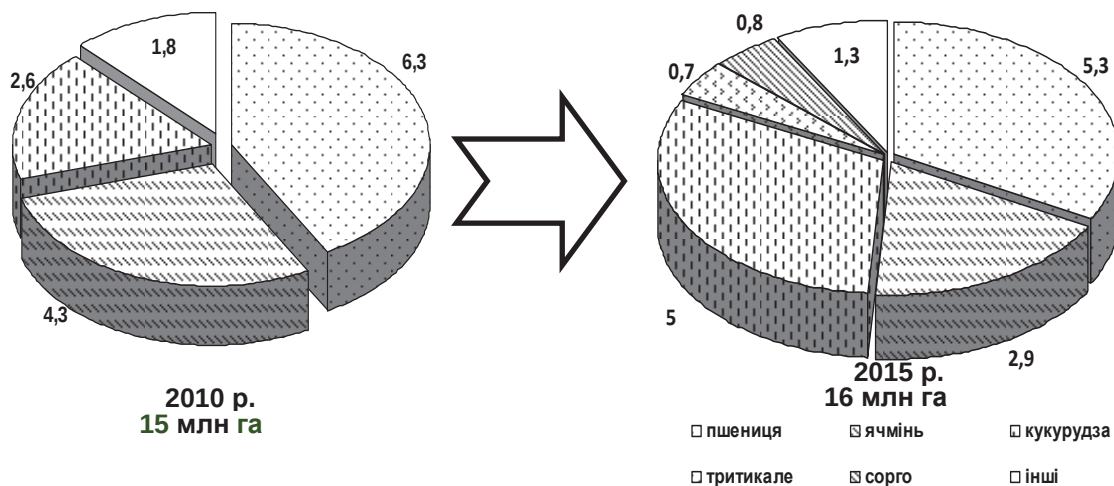

Рис. 4. Структура посівних площ під зернові культури, млн га

В умовах інтенсифікації виробництва є всі підстави змінити пріоритети у вирощуванні зернових культур. На перше місце виходить кукурудза, друге – пшениця, третє – соя, четверте – ячмінь. Проте для впровадження новітніх інноваційних технологій вирощування зерна потрібні значні обігові кошти, яких, на жаль, не вистачає.

Стан і перспективи фінансування нових технологій показано на рис. 5. Тому запровадження іпотечного кредитування під заставу землі та прав на користування нею, залучення потенційних інвесторів у зерновиробництво України є нагальною проблемою, яку потрібно вирішувати як науці, так і органам державного управління та сільськогосподарським товаровиробникам.

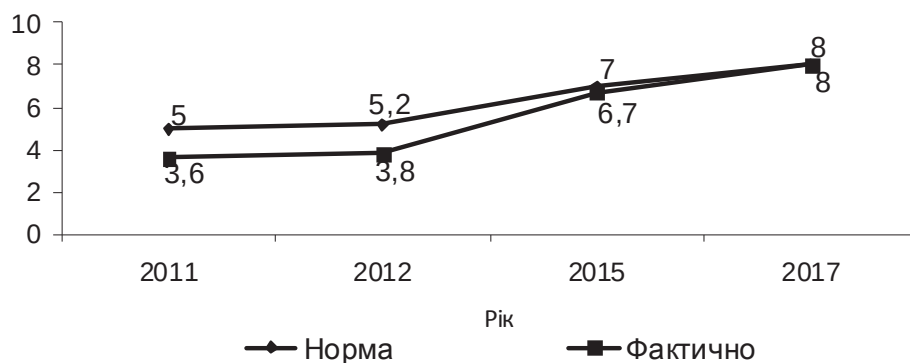

Рис. 5. Рівень фінансування технологій, тис. грн/га

З іншого боку, особливу увагу вчені мають зосередити на модернізації експортної інфраструктури. Вже сьогодні слід базуватися не тільки на балансі зерна, а й на балансі насіння сипучих культур (разом із зерном розглядати питання зберігання й експорту насіння соняшнику, ріпаку, сої). Такий баланс краще націлює на вирішення проблеми переробки, зберігання та експорту.

В першу чергу вітчизняне зерновиробництво має освоїти нову науково обґрунтовану логістику зернового ринку, за якою зерновиробництво в Україні ділиться на дві умовні зони: експортну – це регіони, наближені до портових елеваторів, на території якої в

основному будуть зосереджені стратегічні резерви; зона внутрішнього споживання – у цих регіонах доцільніше споживати зерно для тваринництва й переробки. Нова логістика дасть змогу щороку збільшувати доходи аграріїв до 3 млрд грн лише за рахунок економії коштів на перевезеннях.

Планується модернізувати вітчизняну систему переробки, зберігання та транспортування зерна. Забезпечити можливість зберегти 70 млн т зерна і більше в часі для продажу за найвигіднішими цінами на світових ринках. Для цього Україна в найближчі роки має розробити та реалізувати Програму будови лінійних елеваторів потужністю 10

млн т та портових – 9 млн т, що потребує 37 млрд грн державних і приватних інвестицій та залучення до цієї Програми коштів ООН.

Важливою складовою має стати розбудова науково-світоглядного простору пропонуваннях Україною заходів. Втілюючи новітню парадигму економічного мислення та господарювання, наша країна має посилити її науково-теоретичний базис та інформувати про це свою націю й народи інших країн світу.

Сама Програма, її наукове забезпечення неодноразово обговорювалися на засіданнях учених рад установ Академії, Науково-технічній раді Міністерства, загальних зборах Академії. Останній приклад – проведення у червні поточного року науково-практичної конференції «Наукове обґрунтування стратегії зерновиробництва в Україні» на базі ННЦ «Інститут землеробства НААН».

Україна – визнаний у світі лідер з виробництва та експорту зерна. Основою цього успіху

поки що є лише бізнесова складова. За новою Стратегією вітчизняне зерновиробництво має мати набагато ширший потенціал у вирішенні національних і глобальних проблем.

Реалізація зернових амбіцій України, що відображено у Стратегії, забезпечить новий якісний рівень вітчизняного аграрного виробництва і забезпечить нові глобальні ініціативи, зокрема:

прийняття Концепції формування світового резерву зерна та визначення місця і квот у ньому України. Україна спроможна щорічно формувати квоту світового резерву зерна ООН у 10 млн т і більше й не тільки зберігати таке зерно, але і за розпорядженнями доставляти його за призначенням;

наша країна здатна винести на міжнародний рівень ідею і механізм зернового урегулювання економіко-фінансових катаклізмів, продовольчих, екологічних та енергетичних проблем глобального світу.

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Формування перспективної моделі сільського господарства України

Динамічні та структурні зміни у сільському господарстві, що відбуваються останніми роками, свідчать про необхідність уточнення перспектив розвитку галузі, визначення основних напрямів та кількісних параметрів її розвитку, характеру і змісту взаємного впливу сільського господарства з іншими елементами економічної системи, оцінки наслідків вибраних варіантів тощо.

Серед найсуттєвіших змін, що відбулися в сільському господарстві, слід виділити його перехід у фазу стабільного розвитку. Це проявляється у постійному зростанні обсягів сільськогосподарського виробництва, зокрема в тваринництві, довгоочікуваного перевищення у 2011 році обсягів виробництва продукції рослинництва 1990 року, зростання прибутків галузі та рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств, розширення ринків збуту, особливо зарубіжних та ін. За існуючих болючих і гострих проблем, сільське господарство стає все більш прогнозованою і привабливою для інвестицій сферою діяльності.

На стабілізацію розвитку галузі суттєво впливають зростаючий попит на продовольство у світі на фоні загальної стагнації світової економіки внаслідок фінансової кризи.

Крім того, у галузі відбуваються структурні зміни, пов'язані з розширенням діяльності великого бізнесу, збільшенням виробництва експортоорієнтованої продукції та продукції, що користується підвищеним попитом, пошуком шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та ін. Все це має враховуватися при визначенні перспектив розвитку сільського господарства як важливої галузі вітчизняної

економіки, визначення основних тенденцій та оцінки процесів, що відбуваються у ній.

Спробою визначити перспективи розвитку сільського господарства на найближчі 5-8 років є наукові розробки Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». Тут на початку 2012 року був підготовлений відповідний комплексний документ, у якому визначені стратегічні напрями цього розвитку до 2020 року¹. У вересні-жовтні цей документ, що є науковою розробкою, був доопрацьований з урахуванням уточнених підсумків 2011 року та попередніх оцінок результатів 2012 року². Стратегічні напрями сформовані за практично всіма складовими розвитку сільського господарства і дають можливість визначити основні параметри цього розвитку на перспективу, а саме до 2020 року. На підставі цих параметрів була розроблена перспективна модель галузі, основні положення якої викладені нижче.

У даний час розвиток сільського господарства відбувається за моделлю, сформованою у перехідний період під впливом напрямів реформування, визначених наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. Ця модель, що в деяких дослідженнях називається «дуальною»³, наразі є багатеелементною, різноплановою, включає щонайменше чотири економічних уклади: приватно-

¹ Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.

² Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.

³ Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гуртов та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.

фермерський (фермерські господарства, приватні підприємства), корпоративний (сільськогосподарські товариства, виробничі кооперативи), державний (державні підприємства) та сімейний (господарства населення).

Для оцінки існуючої моделі сільського господарства доцільно використовувати існуючу у вітчизняній статистиці диференціацію діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві (зареєстрованих юридичних осіб за основним видом діяльності), яка включає шість їх видів – господарські товариства, приватні підприємства, фермерські господарства, державні підприємства та інші підприємства (підприємства інших форм господарювання).

Визначення перспективної моделі сільського господарства у проведеному дослідженні здійснювалося за структурою галузі залежно від ключових параметрів (характеристик) її розвитку. Тобто, така модель є абстрактною і відображає залежності між за-

значеними параметрами – складовими цієї моделі.

Враховуючи зростаючу роль і кількість великих (надвеликих) сільськогосподарських підприємств, у більшості параметрів моделі ці підприємства були виділені окремою групою.

Визначальним параметром моделі сільського господарства є, безумовно, структура форм господарювання у галузі, яка склалася таким чином, що за кількістю у ній переважають фермерські господарства (73% від усіх зареєстрованих юридичних осіб), господарські товариства (14%) та приватні підприємства (7%). З урахуванням нинішніх тенденцій до 2020 року, за розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки», існуюча структура суттєво не зміниться. Найімовірніше, що зростатиме лише частка приватних підприємств за рахунок зменшення частки фермерських господарств та виробничих кооперативів, тоді як інші форми майже не змінять свої позиції (рис. 1).

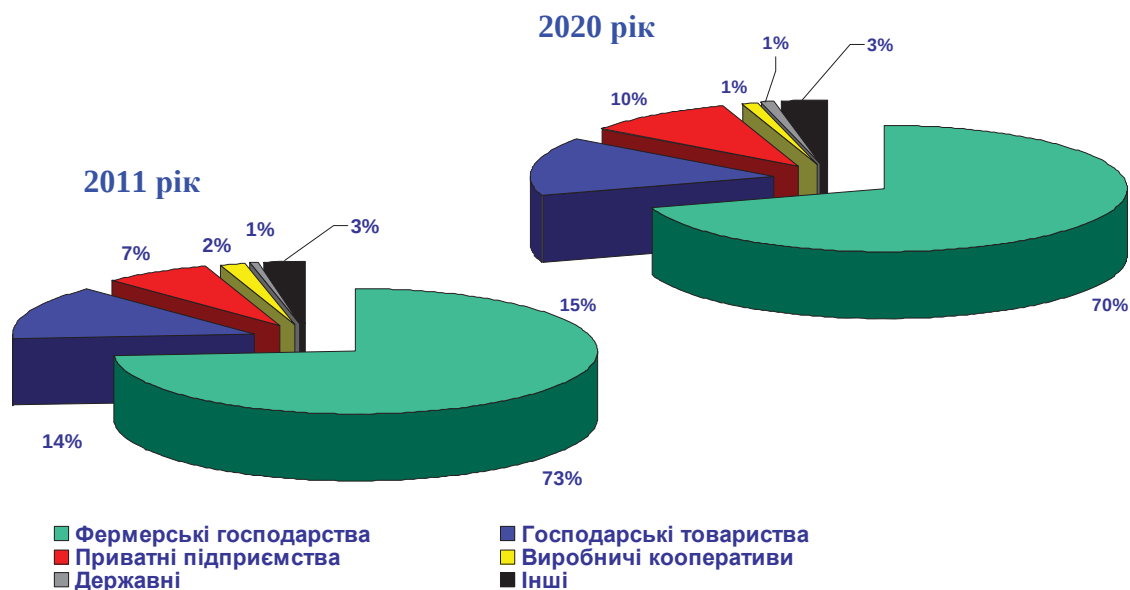

Рис. 1. Прогноз розвитку форм господарювання у сільському господарстві

Цьому сприятиме і тенденція зменшення частки державної власності на сільськогосподарські угіддя, яка до 2020 року зменшиться до 21% проти 26% у 2011 році.

Більш суттєві зміни очікуються у структурі землевикористання. Хоча господарства населення і фермери практично збережуть свої позиції (відповідно 42 і 12% у 2020 році

проти 43 і 11% у 2011), як і загалом сільськогосподарські підприємства, проте збільшиться частка великих підприємств – від 10 до 18%, насамперед за рахунок укрупнення менших підприємств – їх частка зменшиться від 36 до 28% (рис. 2).

У сільськогосподарських підприємствах зменшиться частка посівів зернових і зерно-

бобових культур – від 61 до 51% за рахунок незначного збільшення частки технічних культур та більш суттєвого – від 7 до 13% – частки кормових культур. Натомість у фермерських господарствах та господарствах населення частка зернових і зернобобових культур зростає відповідно від 60 до 66% та від 49 до 60%. При цьому у фермерських господарствах суттєво зменшиться частка технічних культур (від 38 до 25%) та дещо зростає (від 3 до 8%) частка посівів кормових культур. У господарствах населення збільшення частки посівів зернових і зернобобових культур очікується за рахунок картоплі та овоче-баштанних культур (від 23 до 49%), а також кормових (від 15 до 12%).

Розрахунки моделі за структурою виробництва валової продукції сільського госпо-

дарства показують, що господарства населення вироблятимуть 50% цієї продукції проти 48% у 2011 році, частка фермерських господарств несуттєво зменшиться (від 7 до 6%). Сільськогосподарські підприємства будуть виробляти 44% валової продукції, тобто їх частка майже не зміниться (45% у 2011 році). Разом з тим, значно зростає частка великих підприємств – від 9 до 19%, тоді як частка інших зменшиться від 36 до 25%.

Більш значні зміни очікуються у співвідношенні продукції рослинництва і тваринництва. Найбільші вони очікуються у великих підприємств – відповідно 89 і 11% проти 71 і 29% у 2011 році, найменші – у господарствах населення – 62 і 38% проти 58 і 42% (рис. 2).

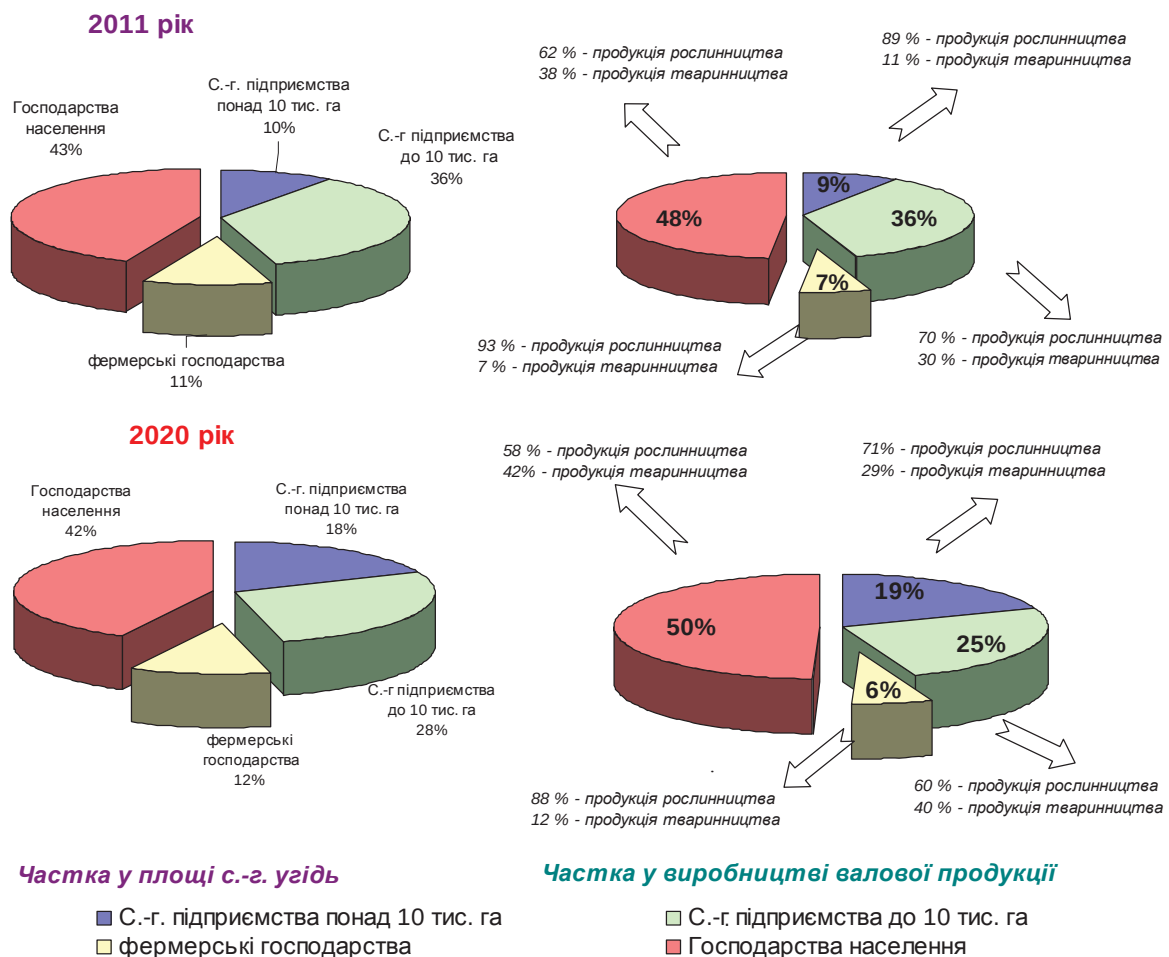

Рис. 2. Частка у землекористуванні та виробництві валової продукції за основними товаровиробниками

Загалом господарства населення зберуть свою вагому роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Причому у ро-

слинництві їх частка буде навіть зростати – від 43 до 45%, тоді як у тваринництві зменшуватиметься – від 60 до 56%. Суттєво зро-

статиме і частка великих підприємств – по рослинництву від 12 до 22%, по тваринництву від 3 до 15%. Частка фермерських господарств не зміниться – 9% у рослинництві і 2% у тваринництві, а частка невеликих і середніх підприємств зменшиться у рослинництві від 36 до 24%, у тваринництві – від 35 до 27%.

Великі підприємства значно нарощуватимуть свою частку у виробництві більшості основних видів сільськогосподарської продукції. Зокрема, у виробництві зерна їх частка зросте від 18 до 26%, соняшнику – від 18 до 26%, ріпаку – від 19 до 38%, а по цукрових буряках ці підприємства стануть основними виробниками – їх частка складатиме 51% проти 43 у 2011 році. Також високими темпами зростатиме частка великих підприємств у виробництві молока – від 4 до 11% та м'яса – від 4 до 17%.

Частка інших виробників сільськогосподарської продукції змінюватиметься несуттєво, за винятком: господарств населення по зерну (збільшиться від 22 до 37%), соняшнику (збільшиться від 16 до 35%), плодах та ягодах (зменшиться від 84 до 57%) і молоку (зменшиться від 80 до 71%); по невеликих та середніх підприємствах виключно в бік зменшення – по зерну (від 48 до 23%), цукрових буряках (від 41 до 33%), соняшнику (від 55 до 36%), ріпаку (від 62 до 41%), м'ясу (від 51 до 39%).

Сільськогосподарські підприємства зміцнять свої позиції по виробництву овочів – їх частка збільшиться від 14 до 41%.

Модель сільського господарства за структурою аграрного ринку передбачає два аспекти – структура обсягів реалізації сільськогосподарської продукції за різними каналами та розвиток інфраструктури ринку. Практично однозначно, що розвиток галузі буде відбуватися під суттєвим впливом зовнішнього фактора. Тобто, за умов наростання обсягів виробництва зростатиме частка експорту при повному задоволенні внутрішніх потреб. За нашими розрахунками, обсяги експорту продукції АПК до 2020 року зростуть від 13,1 до 34 млрд дол. США, тобто у 2,6 раза.

У розвитку інфраструктури аграрного ринку збільшуватиметься кількість оптових ринків (від 5 до 25), елеваторів та овочесхо-

вищ великої місткості, при суттєвому скороченні товарних бірж (до 5) та зменшенні агроторгових домів (від 247 до 200).

За структурою кредитування сільського господарства очікується збільшення частки довгострокових кредитів за рахунок запровадження іпотеки земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Розвиватиметься кооперативне кредитування, переважно через мікрокредитування кредитними спілками. При цьому комерційні банки залишаться суттєвим кредитором сільського господарства, в тому числі шляхом партнерства із створеним Державним земельним банком.

Випереджаючими темпами зростатимуть інвестиції у тваринництво, тоді як вкладення у рослинництво будуть зростати дещо повільніше. Загалом обсяги інвестицій у сільське господарство зростуть порівняно з 2000 роком у 3,75, а у тваринництво – у 4,8 раза.

У структурі управління розвитком сільського господарства з'являться нові елементи, такі як агропродовольча рада за участю саморегулювних громадських галузевих (продуктових) об'єднань, Національної академії аграрних наук України (НААН) та Міністерства аграрної політики і продовольства України. На регіональному рівні передбачається формування самоврядних кластерних об'єднань та кооперативних формувань (обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок та ін.). Перспективна структура такого управління показана на рис. 3.

У більш широкому плані управлінська модель розвитку сільського господарства – це складова структури управління розвитком сільських територій, базовими елементами якої є органи місцевого самоврядування. Також у цій структурі представлені суб'єкти господарювання, що функціонують на сільських територіях, органи самоорганізації населення, координаційні ради та агенції розвитку сільських територій різних рівнів, місцеві та центральні органи виконавчої влади та ін. Ключовими інструментами структури управління розвитку сільських територій будуть генеральні плани на 10-20 років, середньострокові програми розвитку (до 5 років), річні плани та бюджети, програмні документи.

Рис. 3. Перспективна структура управління розвитком сільського господарства

Виділені у статті параметри моделі не можна вважати вичерпними. Для характеристики сільського господарства через побудову абстрактних логічних, математичних, економіко-математичних та інших моделей можна і доцільно використовувати різноманітні параметри, що відображають ті чи інші аспекти функціонування галузі. В даному випадку ми орієнтувалися на формування найбільш загальних характеристик, які, за необхідності, можуть бути доповнені і розширені. Водночас розглянуті параметри у своїй сукупності дають загальне уявлення про перспективи розвитку галузі, тобто формують своєрідну перспективну комплексну модель.

Таким чином, комплексна модель розвитку сільського господарства України показує, що до 2020 року галузь переважно збе-

рігатиме існуючу структуру форм господарювання, виробництва та посівних площ. Господарства населення зберігатимуть вагому роль у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, хоча у виробництві продукції тваринництва їх частка зменшуватиметься. Великі сільськогосподарські підприємства збільшуватимуть свою частку у виробництві, зокрема продукції зернових та технічних культур, молока і м'яса.

В інституційному середовищі продовжиться розширення інфраструктури аграрного ринку, розвиток системи іпотечного кредитування під заставу землі, формування якісно нової системи управління розвитком галузі на основі розширення участі в ній професійних самоврядних організацій та сільських громад.

Розкрито концептуальні і практичні засади формування перспективної моделі розвитку сільського господарства України.

Раскрыты концептуальные и практические основы формирования перспективной модели развития сельского хозяйства Украины.

Conceptual and practical basics of perspective model formation for Ukrainian agricultural industry development are provided.

*

*П.І. ГАЙДУЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту стратегічних оцінок
О.В. ХОДАКІВСЬКА, кандидат економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери

Необхідною умовою збалансованого розвитку сучасного суспільства є підвищення рівня його екологічної свідомості. Нині особливо актуальною означена проблема є у країнах, які порівняно недавно перейшли на шлях ринкових трансформацій, включаючи й Україну. Слід зазначити, що вітчизняна наукова економічна думка завжди відрізнялася соціально-екологічною спрямованістю. Цьому яскравим підтвердженням є праці В. Вернадського, С. Подолинського, І. Овсінського, М. Руденка, Ф. Моргуна та інших видатних українських учених і дослідників. Утім національна економіка України безперервно наштовхується на нові фінансові, технологічні, екологічні, демографічні й інші труднощі, а це, у свою чергу, вимагає рішучих, адекватних дій щодо їх розв'язання. Зазначені умови визначають необхідність формування власної, якісно нової моделі розвитку національної економіки, яка б урахувала закони існування Всесвіту, загальні світові тенденції та національні особливості, що стає цілком можливим на основі запровадження і втілення у практику господарювання ідей фізичної економії. Соціо-екологічні трансформації зумовлюють необхідність розроблення стратегії раціонального розвитку суспільства, що є надзвичайно складним процесом, який охоплює екологізацію усіх сфер життєдіяльності суспільства (економіка, освіта, політика, право). Одним із таких кроків є широкомасштабне запровадження екологізації аграрного виробництва, включаючи розвиток органічного сільського господарства.

Органічне землеробство об'єднує усі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економіч-

но-доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. Вони використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики й навколишнього середовища. Органічне землеробство суттєво зменшує використання сторонніх факторів, що беруть участь у процесах виробництва, через обмеження застосування синтезованих хімічним шляхом добрив, пестицидів, регуляторів росту рослин, кормових добавок, фармпрепаратів і генетично модифікованої продукції. Натомість, для підвищення врожайності та захисту рослин використовуються агротехнологічні заходи й різноманітні природні чинники¹. Зазначена система максимально ґрунтується на застосуванні сівозмін, використанні рослинних решток, гною, компостів, бобових і зернобобових культур, сидератів, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини, механічних та біологічних методах боротьби з бур'янами й шкідниками та спрямована на підвищення родючості ґрунтів, поліпшення їх структури з одночасним забезпеченням повноцінного живлення рослин².

У цьому зв'язку в країнах ЄС та у світі в цілому стрімко розвивається органічне виробництво, що спрямоване на поліпшення здоров'я населення шляхом виробництва високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів, збереження родючості ґрунтів і навколишнього середовища. Нині у світі під органічним виробництвом зайнято понад 37 млн га земель. За останні десять

¹ Organic Agriculture and food Security (IFOAM Dossier 1, 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifoam.org>.

² Report and Recommendations on Organic Farming. – Washington DS: USDA., 1980. – p. 605.

років сертифіковані площі зросли більше, ніж у три рази. Така ж тенденція простежується у країнах Євросоюзу, де сертифіковані площі сільськогосподарських угідь перевищили 9 млн га, а кількість „органічних” господарств становить понад 200 тис. У 2007 році за площею земель, зайнятих під органічним виробництвом, Україна входила у першу десятку країн Європи, однак нині під органічним виробництвом зайнято 270 тис. га угідь та сертифіковано понад 140 товаровиробників¹.

Україна значно відстає у розвитку сертифікованого органічного сільського господарства. Так, частка посівів, зайнятих під органічним виробництвом, становить лише 0,7%, тоді як в Австралії – 24,3, в Аргентині – 15,4%. Це показує, що наша країна має значний потенціал для широкомасштабного розгортання органічного виробництва й у перспективі може зайняти провідні місця на європейських ринках як експортер сертифікованої органічної продукції та сировини. Зокрема, частка екологічної продукції на ринку Євросоюзу становить 2%, у тому числі половина її імпортується. В Україні ж частка екологічної продукції становить лише 0,1%. Водночас у Полтавській області накопичено багатий досвід у цій справі. Тут функціонує підприємство „Агроєкологія”, яке десятки років виробляє продукцію без застосування хімії.

Широкомасштабне запровадження екологізації аграрного виробництва вимагає, особливо на початкових етапах, спрямування основних зусиль на екологізацію суспільної свідомості й, передусім, формування екологічної культури молодого покоління. Екологічна культура – це, насамперед, внутрішня суть людини та людського суспільства, яка проявляється у сукупності певних дій, технологій, методів і способів освоєння природи людиною та їх взаємодії, що забезпечують стійку рівновагу в системі „людина-довкілля”. Нині ситуація, що складається у відносинах „людина-довкілля”, далеко не втішна. Український еколог Ю.А. Злобін зазначив, що „наша епоха – час великої дисгармонії між зовнішньою культурою, яка проявляється у здатності людини створювати видатні твори, і внутрішньою культурою,

дефіцит якої й викликав глобальну екологічну кризу”. На всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку наголошено, що пріоритетним завданням людства у найближчій перспективі має стати формування екологічної культури населення планети².

Нехтування питаннями екологічної безпеки в усіх царинах суспільного життя зумовили загострення екологічної ситуації, зростання деструктивного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, що проявляється у забрудненні повітря, ґрунтів, надземних та підземних вод, споживацькому ставленні до природних ресурсів, їх виснаженні.

Тому завданням кожної людини, держави й людської спільноти в цілому є докладання максимуму зусиль до розв’язання екологічних конфліктів, що виникли між суспільством і природою. Практичний досвід переконливо показує, що розв’язати існуючі проблеми лише впровадженням екологобезпечних технологій та екологічно спрямованих управлінських рішень – неможливо. В Україні сформоване екологічне законодавство, створені й функціонують відповідні владні структури, однак ми не бачимо очікуваних результатів. На нинішній час ми є свідками того, що без належно сформованої екологічної культури змусити працювати природоохоронне законодавство практично неможливо.

Нині означена проблема набула глобальних масштабів. Зумовлена низкою соціальних, фінансових, економічних, технологічних, екологічних чинників, вона спонукає світову спільноту до вжиття рішучих, адекватних заходів щодо охорони довкілля, збереження родючості ґрунтів та виробництва й споживання екологічно безпечної продукції. До основних причин, що спонукають людство перейти на шлях екологізації, слід віднести такі:

по-перше, боротьба за великі врожаї та високі прибутки хімізацією землеробства перетворилася на боротьбу проти землі, проти якості продукції й здоров’я людей;

по-друге, наприкінці ХХ ст. у процеси аграрного виробництва увійшла генна інженерія, яка несе небезпеку не лише землі, само-

¹ The world of organic agriculture. Statistics & emerging trends 2012. – Ackerstrasse: FIBL and IFOAM. 2012. – P.332.

² Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О. Білорус. – К.: ВО «Батьківщина», 2001. – 300 с.

бутності рослинного і тваринного світу, але й людству загалом;

по-третє, за процесами хімізації та генної модифікації стоять потужні бізнесові, економічні інтереси й відповідні організаційні структури. Цілком зрозуміло: хімізація та генна модифікація забезпечують високу рентабельність виробництва і великі прибутки. З такими економічними інтересами дуже важко боротись, особливо в умовах функціонування ринкової економіки;

по-четверте, бізнесові економічні інтереси мають досить гуманне соціальне прикриття – боротьба з голодом та бідністю, стабілізація інфляції. За офіційними даними, у світі недоїдає (голодує) до 1 млрд осіб. Майже чверть населення належить до категорії бідних.

У наш час надзвичайно мало уваги приділяється гармонійному вихованню особистості, формуванню життєвих орієнтирів, способів взаємодії суспільства й навколишнього середовища. Суспільство з погляду науки – це цілісна, динамічна система, воно має ієрархію та стійкі внутрішні й зовнішні взаємини¹. У цьому зв'язку формування екологічної культури в умовах соціоекологічних трансформацій є надзвичайно складним процесом.

Гармонізація існування людини й навколишнього середовища формує так звану „екосистему, наділену розумом” або „розумну екосистему”, яку свого часу В. Вернадський назвав „ноосферою”. Вчений довів неперевершену роль розуму в гармонізації відносин суспільства і природи та їх майбутнього розвитку, що залежить від розумної цілеспрямованої діяльності людини. „У геологічній історії біосфери, писав В.Вернадський, перед людиною відкривається велике майбутнє, якщо вона зрозуміє це й не використовуватиме свій розум і свою працю на самовинищення”².

Ноосфера становить таку планетарну цілісність, центральною ланкою якої є розум людини, що опановує законами природи та раціонально використовує їх для створення

умов, які забезпечують збереження і збалансований розвиток планетарного життя³.

Загострення екологічних та суспільних проблем вимагає кардинальної переорієнтації стратегії суспільного розвитку на створення збалансованого, раціонального суспільства замість безперервної боротьби з існуючими проблемами, які здебільшого зумовлені нераціональною діяльністю самої людини. Щоб їх розв'язати, зламати негативні глобальні тенденції в Україні, потрібно буде немало часу й зусиль як науки, так і практики.

Очевидно, найбільше зусиль необхідно докладати щодо зміни світогляду політиків і господарників, формування нової культури й новітньої політики не лише державної, а й загальносуспільної, і насамперед, у сфері освіти, науки та підготовки кадрів.

У цьому зв'язку наприкінці вересня 2011 року Інститут стратегічних оцінок при Президентському фонді Леоніда Кучми «Україна» оголосив конкурс на тему: "Природне землеробство України – шлях до здоров'я й добробуту нації". Це четвертий загальноукраїнський конкурс серед студентів з актуальних проблем, організований Фондом за останні чотири роки. Основною метою цього неординарного заходу було привернення уваги громадськості до проблем природного землеробства, формування екологічної культури, поліпшення здоров'я людей крізь призму виробництва та споживання екологічно чистих продуктів, а також залучення до цієї суспільно значимої справи студентства, науковців і практиків. Формування екологічного світогляду й активної життєвої позиції у майбутніх спеціалістів-аграріїв, а також усвідомлення ними необхідності екологізації усіх сфер суспільного життя слід визнати пріоритетним напрямом сучасної державної аграрної політики.

Актуальність даної теми підтвердила кількість учасників конкурсу: 124 студенти і 80 науковців із 40 вузів країни. На конкурсі були представлені роботи з 19 регіонів (рис. 1). Найбільше конкурсних робіт надійшло з Полтавської аграрної академії й трьох Дніпропетровських університетів. Три чверті учасників – дівчата. Середній вік конкурсанта – 22 роки. В основному це були студен-

¹ Чепурна В. Проблема відсутності політики формування суспільних відносин як основи внутрішнього устрою держави / В.Чепурна // Майбутнє України в гармонії з природою. – Дніпропетровськ : Арт-прес, 2010. – С. 6.

² Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В.И. Вернадский. – М. : Научная мысль, 1965. – 328 с.

³ Корнійчук Л.Я. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії / Л.Я. Корнійчук, В.О. Шевчук. – К. : ТНЕУ, 2012. – 72 с.

ти природничих та економічних спеціальностей, зацікавилися проблематикою і 12 майбутніх юристів. Це є досить позитивним моментом, оскільки правова база природного землеробства знаходиться на стадії заро-

дження. Разом із студентами працювали їхні наукові керівники, третина з яких доктори наук та професори, що є надзвичайно потужним активом проведеного конкурсу.

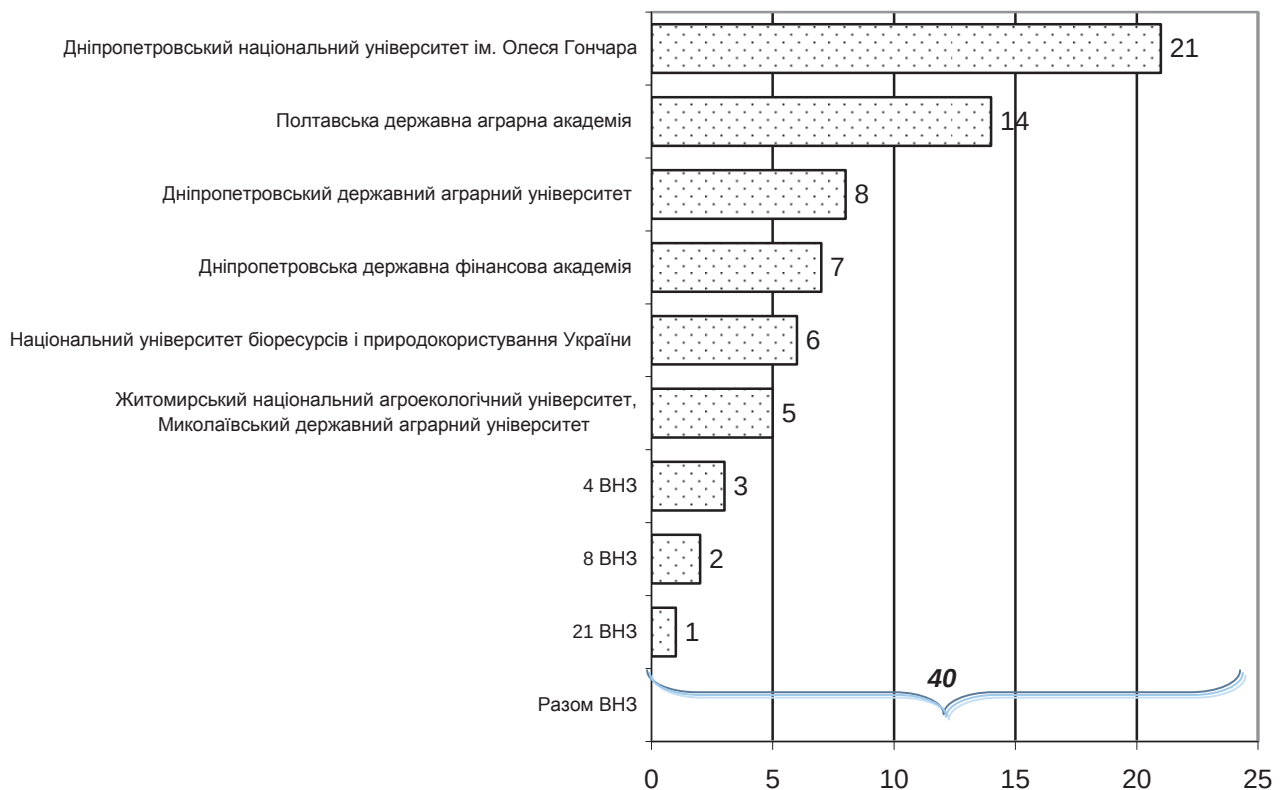

Рис. 1. Розподіл робіт, що надійшли на конкурс за вищими навчальними закладами України, шт.

Для повного охоплення усіх аспектів проблеми було визначено п'ять основних напрямів (рис. 2).

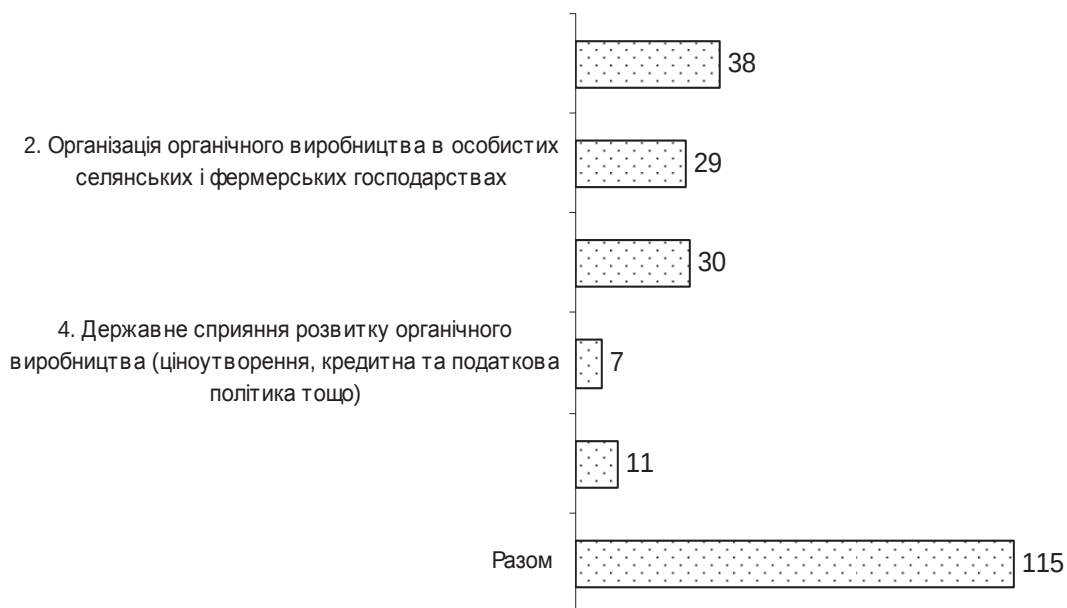

Рис. 2. Розподіл робіт за темами, шт.

Більшість конкурсантів захопилися практичними аспектами екологізації землеробства. На жаль, мало надійшло робіт, які стосуються загальнодержавних і макроекономічних проблем. Тим не менше далі переконаємося, що саме на них акцентували увагу більшість студентів при опрацюванні опитувальних анкет, оскільки, крім наукових рефератів за обраними темами, конкурсантам було запропоновано дати відповіді на 10 найбільш актуальних питань даної проблематики. Так, 80% опитаних вважають, що розвиток органічного виробництва в Україні найбільше стримується відсутністю державної підтримки, у т.ч. 57% – закону „Про органічне виробництво” і 43% – незаінтересованістю сільгоспвиробників. При цьому переважна більшість опитаних вважають, що незацікавленість виробників продукції значно більша, ніж споживачів.

Звідси очевидний висновок, що найвагоміша підтримка розвитку органічного виробництва має належати саме державі (90%). Важливе значення надається наявності спеціальної техніки й технологій, відповідності цінової та кредитної політики (40-50%).

Окремі країни світу, що стали на шлях розвитку органічного виробництва, на державному рівні прийняли спеціальні програми, які передбачають прямі субсидії й дотації фермерам для проведення сертифікації органічної продукції. Наприклад, у Польщі «органічні» господарства одержували субсидії з розрахунку на гектар: ріллі – 108 дол.; пасовищ – 38; багаторічних насаджень – 150 дол. Держава також частково компенсує вартість проведення сертифікації «органічних» господарств.

В Ірландії господарства розміром менше 3 га у період конверсії одержують дотацію 242 євро на гектар, а після набуття статусу «органічного» господарства – 121 євро на гектар. Для господарств, що мають земельні площі від 3 до 40 га, розмір підтримки відповідно становить 181 і 91 євро на гектар. Активне державне регулювання й підтримка органічного землеробства сприяють розвитку органічного виробництва у Швейцарії.

Цікаво, що роль СОТ і Євросоюзу в розвитку вітчизняного органічного сектору учасниками конкурсу оцінено дуже низько.

Причина може полягати або в недооцінці їхньої ролі та значення, або ж просто у критичному ставленні. Водночас незрозуміло, чому упущені важливі регуляторні механізми – запровадження контролю за дотриманням науково обґрунтованої структури посівів, співвідношення добрив, поголів'я великої рогатої худоби тощо. Адже в Україні уже склалися катастрофічні структурні диспропорції, на усунення яких потрібно десятки років.

Забезпечення землеробства органічними добривами становить 5% від потреби, у тому числі в Степу – 2%, Лісостепу – 8, на Поліссі – 7%. Порухене співвідношення основних елементів живлення (NPK) у мінеральних добривах, зокрема, в 2011 році воно становило 1 : 0,22 : 0,19 при науково обґрунтованому – 1 : 0,9 : 0,7.

Останніми роками відбулися значні зміни у структурі посівних площ. Збільшилася частка зернових і технічних культур та зменшилася – кормових. У 2011 році зернові мали 60,2% у структурі посівів при оптимальній нормі – 50%, тоді як частка кормових культур, навпаки, зменшилася до 6,4% (у 1990 р. – 38,1%). Збільшуються площі посівів ріпаку й соняшнику. Якщо у 1990 році частка ріпаку в загальних посівах технічних культур становила дещо більше 2%, то в 2011-му перевищила 13%, а частка соняшнику сягнула 60,2%.

Серед обстежених сільськогосподарських підприємств із площею понад 3000 га угідь 60% не мають жодної корови, 42% відмовилися від вирощування кормових культур. Переважна більшість господарств не дотримуються науково обґрунтованих сівозмін.

Враховуючи, що вітчизняний попит на органічну плодоовочеву продукцію, головним чином, задовольняється дрібними та середніми господарствами, важливо було визначити чинники, що сприятимуть нарощуванню органічного виробництва в особистих селянських і фермерських господарствах. Слід зазначити, що рівень сподівань на державні дотації тут виявився досить невисоким. Опитані покладають надії на розвиток спеціальної заготівельно-збутової кооперації (50%) та створення мережі пунктів сертифікації органічної продукції на ринках (44%).

Цікаво було почути думку щодо вигід держави від розвитку природного землеробства. Переважна більшість опитаних (82%) на перший план висунула поліпшення здоров'я населення. Понад половину конкурсантів вважають, що розвиток органічного сільського господарства сприятиме нарощуванню експортного потенціалу держави (67%), підвищенню конкурентоспроможності галузі (65%) та зростанню зайнятості сільського населення (53%).

У насиченні ринку органічною продукцією студенти віддали перевагу заходам посилення контролю з боку держави і суспільства (73%), формуванню культури здорового

харчування у населення (69%) та підвищенню його купівельної спроможності (52%).

Важливе значення у розвитку природного землеробства студенти надають розвитку вітчизняної науки й освіти. Вони оцінюють-ся досить високо (понад 70%) (рис. 3). Це цілком справедливо і зрозуміло. Підготовка кадрів, розширення наукових досліджень, розроблення нових спеціальних технологій сприятимуть зміцненню позицій органічного сектору. Хотілося б підкреслити патріотизм нашої молоді, оскільки вона, головним чином, орієнтується на вітчизняні освіту й науку, що є досить схвальним моментом.

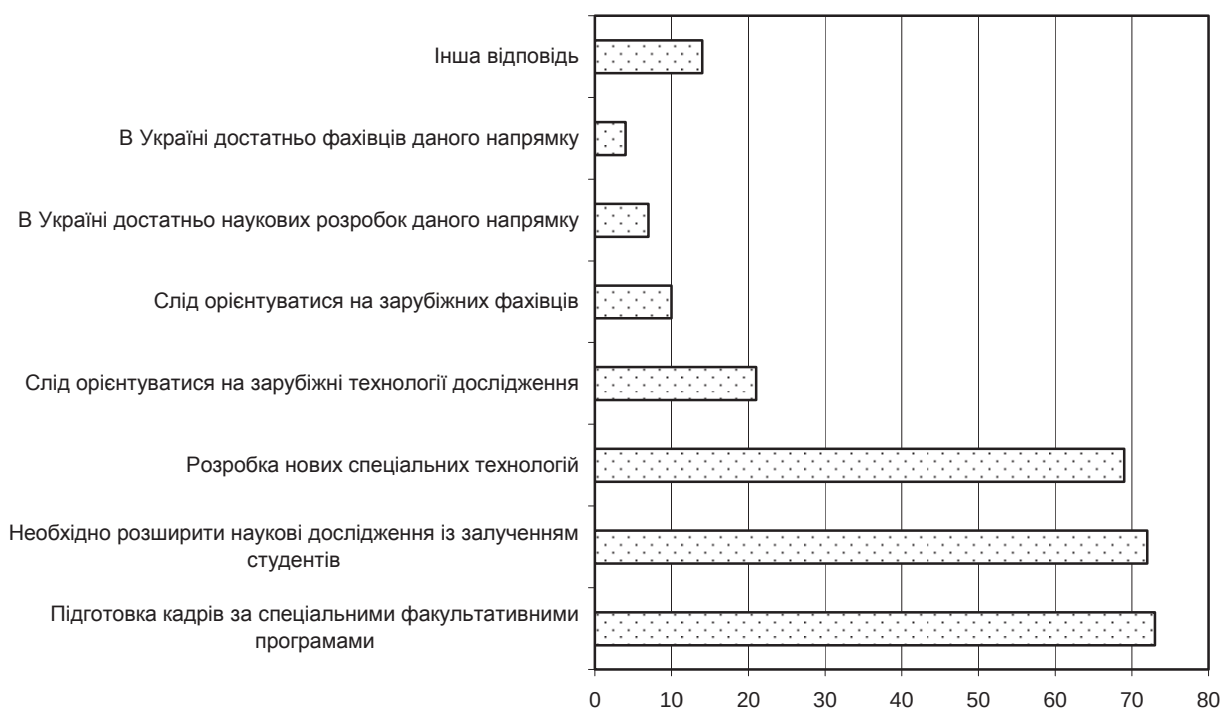

Рис. 3. Яка роль вітчизняної освіти і науки у розвитку природного землеробства? (% опитаних)

У цілому за результатами конкурсу та анкетного опитування можна зробити наступні висновки:

загалом конкурсанти усвідомлюють актуальність і суспільне значення розвитку органічного виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції;

серед студентства є розуміння основних проблем та причин незадовільного стану розвитку органічного землеробства в Україні порівняно зі світовими тенденціями;

учасники конкурсу мають власне об'єктивне бачення основних шляхів розв'язання проблем щодо розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції та головне – бажання їх вирішувати.

Між добробутом суспільства і навколишнім природним середовищем існує прямий зв'язок, а його стан безпосередньо залежить від ставлення до природи самих людей. Враховуючи існуючі екологічні проблеми, які загрожують добробуту людини, безпеці її життєдіяльності, якості довкілля, виникає

об'єктивна необхідність докорінного перегляду форм взаємодії людини й природи.

На формування екологічної свідомості впливають два основних чинники – екологічна освіта та виховання. Формування екологічно свідомої людини з високим рівнем екологічної культури і поведінки уможливить зберегти безпечні умови для життєдіяльності людства та існування цивілізації в цілому.

Розв'язання проблем екологічної культури сприятиме запровадження тріади пріоритетів через поєднання в одне ціле екологічного виховання, освіти й науки. Нині загальнодержавної ваги набуває запровадження цілеспрямованої політики формування національних цінностей, побудови збалансованого суспільного устрою життя, виховання сильної самостійної нації, організації життєдіяльності людини у гармонії з природою та навколишнім світом.

Розкрито передумови, що зумовлюють потребу формування екологічної свідомості та екологічної культури як основних чинників забезпечення збалансованого розвитку агросфери. Акцентовано увагу на необхідності екологізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Висвітлено результати опитування щодо ставлення майбутніх спеціалістів до екологізації аграрного виробництва та проблем, що стримують її розвиток.

Раскрыты предпосылки, обуславливающие необходимость формирования экологического сознания и экологической культуры как основных факторов обеспечения устойчивого развития агросферы. Акцентировано внимание на необходимости экологизации всех сфер жизнедеятельности общества. Отражены результаты опроса относительно отношения будущих специалистов к экологизации аграрного производства и проблемам, которые сдерживают ее развитие.

The article explores the conditions that lead to the need for environmental awareness and ecological culture as key factors for ensuring sustainable development agrosphere. Attention is focused on the need to greening all sectors of society. Deals with the results of the survey on the attitude the future experts to agricultural production and ecological problems that hinder its development.

*

**О.М. БОРОДИНА, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
А.О. ГУТОРОВ, кандидат економічних наук
Харківський національний економічний університет**

Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні

Світовий досвід розвитку сільського господарства показує доцільність створення інтегрованих підприємницьких формувань, у складі яких об'єднуються підприємства, що самостійно господарюють і зберігають статус юридичної особи. Робота господарюючих суб'єктів у межах єдиної інтегрованої структури сприяє об'єднанню фінансового та промислового потенціалу учасників, зниженню рівня витрат виробництва, скороченню податкового навантаження в результаті зменшення посередницьких ланок тощо. В українських умовах позитивний потенціал кооперації й інтеграції сільськогосподарських товаровиробників заміщається капіталізацією аграрного бізнесу. Ці процеси супро-

воджуються формуванням інтегрованих агропромислових структур на принципах холдингу. Практика показує, що вони, швидко накопичуючи земельні та майнові активи, адаптуються до потреб світового ринку, мають довгострокові комерційні інтереси і можливості залучення інвестицій. При цьому формується новий корпоративний устрій на селі, який являє собою специфічний порядок організації великомасштабного аграрного виробництва на основі концентрації землі, горизонтальної та вертикальної інтеграції виробництва, де конкурентних переваг досягають за рахунок монополізації ринкової влади, рентоорієнтованої поведінки й максимізації різних інституційних ефектів.

об'єктивна необхідність докорінного перегляду форм взаємодії людини й природи.

На формування екологічної свідомості впливають два основних чинники – екологічна освіта та виховання. Формування екологічно свідомої людини з високим рівнем екологічної культури і поведінки уможливить зберегти безпечні умови для життєдіяльності людства та існування цивілізації в цілому.

Розв'язанню проблем екологічної культури сприятиме запровадження тріади пріоритетів через поєднання в одне ціле екологічного виховання, освіти й науки. Нині загальнодержавної ваги набуває запровадження цілеспрямованої політики формування національних цінностей, побудови збалансованого суспільного устрою життя, виховання сильної самостійної нації, організації життєдіяльності людини у гармонії з природою та навколишнім світом.

Розкрито передумови, що зумовлюють потребу формування екологічної свідомості та екологічної культури як основних чинників забезпечення збалансованого розвитку агросфери. Акцентовано увагу на необхідності екологізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Висвітлено результати опитування щодо ставлення майбутніх спеціалістів до екологізації аграрного виробництва та проблем, що стримують її розвиток.

Раскрыты предпосылки, обуславливающие необходимость формирования экологического сознания и экологической культуры как основных факторов обеспечения устойчивого развития агросферы. Акцентировано внимание на необходимости экологизации всех сфер жизнедеятельности общества. Отражены результаты опроса относительно отношения будущих специалистов к экологизации аграрного производства и проблемам, которые сдерживают ее развитие.

The article explores the conditions that lead to the need for environmental awareness and ecological culture as key factors for ensuring sustainable development agrosphere. Attention is focused on the need to greening all sectors of society. Deals with the results of the survey on the attitude the future experts to agricultural production and ecological problems that hinder its development.

*

**О.М. БОРОДИНА, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
А.О. ГУТОРОВ, кандидат економічних наук
Харківський національний економічний університет**

Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні

Світовий досвід розвитку сільського господарства показує доцільність створення інтегрованих підприємницьких формувань, у складі яких об'єднуються підприємства, що самостійно господарюють і зберігають статус юридичної особи. Робота господарюючих суб'єктів у межах єдиної інтегрованої структури сприяє об'єднанню фінансового та промислового потенціалу учасників, зниженню рівня витрат виробництва, скороченню податкового навантаження в результаті зменшення посередницьких ланок тощо. В українських умовах позитивний потенціал кооперації й інтеграції сільськогосподарських товаровиробників заміщається капіталізацією аграрного бізнесу. Ці процеси супро-

воджуються формуванням інтегрованих агропромислових структур на принципах холдингу. Практика показує, що вони, швидко накопичуючи земельні та майнові активи, адаптуються до потреб світового ринку, мають довгострокові комерційні інтереси і можливості залучення інвестицій. При цьому формується новий корпоративний устрій на селі, який являє собою специфічний порядок організації великомасштабного аграрного виробництва на основі концентрації землі, горизонтальної та вертикальної інтеграції виробництва, де конкурентних переваг досягають за рахунок монополізації ринкової влади, рентоорієнтованої поведінки й максимізації різних інституційних ефектів.

У зв'язку з цим дослідження закономірностей створення та функціонування агрохолдингів, оцінка наслідків інтенсивного ведення виробництва й надконцентрації ними ринкової влади, виявлення їх впливу на розвиток сільського господарства і села стають особливо актуальними.

Теорія організації сільськогосподарського виробництва в агропромислових формуваннях холдингового типу знаходиться в стадії розробки. Переважна частина вчених пов'язують холдингізацію аграрного сектору з унікальністю умов, в яких функціонувало сільське господарство у перехідний період. Функціонування перехідних ринків із викривленими ринковими механізмами призвело до гіпертрофованого розвитку вертикальної й горизонтальної інтеграції, яку спочатку використовували як інструмент оптимізації надмірно високих транзакційних витрат і ризиків. У рамках нерозвинених ринків встановилися також нерівні умови конкуренції.

Вивченню окремих питань створення та функціонування інтегрованих об'єднань агрохолдингового типу в Україні присвячені праці В.Г. Андрійчука, В.М. Гейця, С.І. Дем'яненка, А.Є. Данкевича, О.О. Єранкіна, Б.Й. Пасхавера й інших вітчизняних учених.

Мета статті – дослідження витоків і масштабів холдингізації аграрного сектору України, економічних ефектів розвитку агрохолдингів і регулювання корпоративних процесів у агропродовольчому секторі на ретних засадах.

На початку 2000 років процес масового роздержавлення та приватизації, який тривав майже десять років, фактично завершився; накопичений капітал почав повертатися в Україну, в тому числі й з офшорних зон. У результаті цього утворилися надвеликі промислово-фінансові групи, почався процес «переділу» економічного та фінансового простору держави. Тоді ж окремі компанії почали розглядати діяльність в аграрному секторі як можливий напрям для диверсифікації бізнесу.

Після грудневого 1999 року Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» значно активізувалися трансакції із землею. Для захисту права приватної власності селян на земельну част-

ку (пай) у січні 2001 року був введений мораторій на купівлю-продаж земельних часток (паїв). Відповідно до прийнятого Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» заборонялася вільна купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення, але дозволялася передача земельних часток у спадщину та їх викуп для державних і громадських потреб. Передбачалося, що мораторій діятиме протягом короткого проміжку часу – до врегулювання порядку реалізації прав громадян та юридичних осіб на земельну частку (пай) у новому Земельному кодексі України. З прийняттям Земельного кодексу в 2001 році мораторій не був знятий та з тих пір кілька разів відтерміновувався. Незавершеність інституційних трансформацій в аграрній сфері призвела до формування механізмів тіньового контролю над розподілом сільськогосподарських земель, а відтак і до появи тіньового ринку землі. Всупереч чинному мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, в юридичній практиці за напівлегальними схемами досить часто здійснювалися операції з відчуження земель сільськогосподарського призначення. Найбільш поширеними схемами обходу мораторію були: укладення попереднього договору купівлі-продажу з умовою, що він повністю вступає в силу після закінчення дії мораторію; оформлення довіреності з правом розпорядження землею; укладення договору оренди з подальшим правом першочергового викупу тощо.

До 2006 року трансакції із земельними паями, концентрація землі та її незаконна купівля-продаж набрали таких масштабів, що Верховна Рада України прийняла у лютому 2006 року Закон України «Про внесення зміни до Земельного кодексу України», яким визнавалися недійсними угоди з купівлі-продажу землі, а 24 липня 2006 року вийшов Указ Президента України № 644/2006 «Про деякі питання організаційно-правового забезпечення формування та регулювання ринку землі та захисту прав власників земельних ділянок». Декларативні законодавчі акти деякою мірою «налякали» великих операторів аграрного ринку і їхня активність дещо знизилася. Однак за законодавчими ініціативами не відбулося реальних дій, тому названі схеми відчуження земельних час-

ток із їх деякою модифікацією продовжували втілюватися в життя.

У період 2004-2008 років процеси створення великих холдингових структур, що мали 50-100 тис. га землі, відбувалися прискореними темпами. Сформоване «аграрне лобі» робило ставку на швидке скасування мораторію і легалізацію власності на «захоплені» земельні масиви. Проте пролонгація мораторію й фінансова криза 2008 року обернулися істотними втратами для власників агрохолдингових компаній. Продовження мораторію на купівлю-продаж землі викликало зростання витрат на утримання набутих земель і виплати орендної плати не тільки за оброблювані землі, а й за необроблювані. Легко сформований раніше земельний банк у 100 тис. га вимагав вилучення кількох мільйонів доларів щорічно на сплату оренди. Очікування на швидке відкриття ринку шляхом лобіювання зняття мораторію на купівлю-продаж землі не виправдалися, що змусило власників та орендарів великих земельних масивів у період кризи шукати шляхи для мінімізації збитків. Якщо в докризові часи інвестори були готові сплачувати мільйони за оренду землі, розраховуючи на швидке відкриття ринку, то на початку кризи почали частинами позбуватися підконтрольних земель; нарощування земельних банків тимчасово припинилося. За результатами відкритих інтерв'ю власників «докризових агрохолдингов», скорочення площ підконтрольних ним сільськогосподарських земель у 2009 році становило від 25 до 60 % утвореного тоді «земельного банку». Разом із тим фінансова криза сприяла перегрупуванню стратегічних інвесторів, які спрямували свої інтереси в агропродовольчий сектор, що

знаходився у вигіднішому становищі, ніж інші сектори економіки. Більше того, загострення світової продовольчої проблеми та зростання світових цін на продовольство, а також невикористаний потенціал українського сільського господарства по суті закріпив його привабливість для «великого капіталу».

У 2008-2009 роках нові оператори в аграрному секторі почали формувати свої «земельні банки» за рахунок придбання більш «слабких» агрохолдингов, особливо тих, які сконцентрували землю не тільки для виробництва, а й для можливого перепродажу після скасування мораторію. Це було сигналом для інших великих операторів агросектора до зміцнення своїх позицій на тіньовому земельному ринку. У 2010 році на території України за різними оцінками функцінувало близько 60 агрохолдингов із площею землі понад 10 тис. га, які контролювали майже 4 млн га сільгоспугідь. У 2011 році їх налічувалося вже близько 75, а розмір орендованих земельних угідь становив від 5 до 6 млн га, або 14-17 % від загальної площі сільгоспугідь, що знаходилася у власності й користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян.

Найбільші за розмірами земельних угідь агрохолдинги наведені в таблиці 1. Серед них слід назвати: UkrLandFarming PLC, який був утворений злиттям земельних активів ПАТ «Компанія «Райз» та ПАТ «Дакор Вест» – у результаті його «земельний банк» перевищив 436 тис. га; Kernel Holding S.A. (після поглинання у 2011 році ПАТ «Цукровий союз «Укррос») – площа його землекористування перевищує 330 тис. га, з яких в обробітку лише 210 тис. га.; Mriya Agro Holding PLC – понад 295 тис. га тощо.

1. Розміри найбільших за площею підприємств, які ведуть свою діяльність у сільському господарстві України станом на 01.01.2012 р.

Назва	Площа, тис. га	Назва	Площа, тис. га
UkrLandFarming PLC	430-600	Agroton PLC	151-171
Kernel Holding S.A.	330-350 (210) ¹⁾	ТОВ «Торговий Дім «Украгропром»	107-150
ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МНП S.A.)	280	ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України»	136-150
NCH Advisors	250-350	Приват АгроХолдинг	120-136
Mriya Agro Holding PLC	295	Valars Management Limited	124
ТОВ «Українські аграрні інвестиції»	260 ²⁾ -330	ДП «Нафком-Агро»	100-200
Astarta Holding N.V.	245	Sintal Agriculture PLC	101-150
HarvEast Holding LLC	220	ТОВ «Лотуре-Агро» (Корпорація Loture)	101

Примітки: Назви підприємств подано відповідно до їх найменувань у річних звітах чи ЄДРПОУ; 1) – площа в обробітку; 2) – на сайті компанії наводиться інформація про площу на рівні 261,2 тис. га, проте без терміну її актуалізації.

Джерело: Сформовано авторами на основі публічної інформації.

Процес створення нових агрохолдингів досить активно триває й нині. Поряд зі створенням найбільшого за площею агрохолдингу в Євразії – UkrLandFarming PLC, у середині 2011 року група «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ) і група «Смарт-Холдинг» створили на базі сільськогосподарських активів Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча агрохолдинг HarvEast Holding LLC із «земельним банком» 220 тис. га. При цьому експерти прогнозують, що за 2-3 роки з урахуванням інвестиційних можливостей СКМ розмір землекористування HarvEast Holding LLC може зрости до 500 тис. га й більше, а агрохолдинг стане лідером в українському аграрному секторі. У січні-лютому 2012 року була підписана угода викупу шведською компанією Alpcot Agro AB LLC агрохолдингу Landkom International LLC, тим самим об'єднавши в єдиний комплекс «земельний банк» 93 тис. га та розвинутий логістичний комплекс із зерносховищами й залізничним терміналом.

На окрему увагу в переліку надвеликих компаній заслуговує ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України». Це підприємство було утворене відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 764 від 11.08.2010 року «Про заходи з утворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» об'єднанням 44 державних підприємств ДАК «Хліб України», які підлягали ліквідації. У зв'язку з тим, що новостворена структура була цілісною і по суті не відповідала характеристикам корпорації, що закріплені у статті 120 Господарського кодексу України, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 634 від 17.11.2011 року шляхом перетворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» було створено публічне акціонерне товариство з такою ж назвою. Згідно з відкритою інформацією, корпорація має в своєму складі два портових елеватора, 24 лінійних елеватори, 18 комбінатів хлібопродуктів і до 150 тис. га орендованих земель сільськогосподарського призначення. У стратегії розвитку ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» зазначається, що підприємство нині знаходиться у процесі консолідації 1 млн га сільськогосподарських угідь, які перебувають переважно у державній власності.

Процес консолідації планується завершити до 2014 року. Що стосується основного джерела формування доходу, то, як зазначається у Дзеркалі тижня: «Суть бізнесу для корпорації полягає в експорті зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза). Ми прогнозуємо збільшення експортних потужностей компанії на 2,86 млн т щороку, що еквівалентно чистому прибутку 620 млн доларів; через три роки – 10,53 млн т щороку, що дорівнює чистому прибутку 2,43 млрд доларів»¹. Отже, державна корпорація, як й інші агрохолдинги, орієнтована переважно на виробництво та експорт високоліквідної сільськогосподарської продукції.

Характерною особливістю господарювання агрохолдингів є неповний обробіток контрольованих ними земель, що показує про накопичення земельних активів для подальшого перепродажу, а не агровиробництва. Так, за даними Eavex Capital, зібрана площа в 2010 році становила у Landkom International LLC 39 тис. га (52,7 % від загальної), в Agroton PLC – 127 тис. га (84,1 %), у ПАТ «Дакор Вест» – 82 тис. га (77,4 %), у Sintal Agriculture PLC – 87 тис. га (86,1 %) тощо, при цьому дані про відповідні значні площі загибелі врожаю чи чорних парів у цих компаніях відсутні.

У просторовому розрізі найбільше сільськогосподарських земель контролюється холдингами в Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях – понад 50 %. У десятих областях у центрі України, на заході й на сході ця частка коливається від 25 до 50 %². При цьому найбільші за розмірами землекористувань агрохолдинги (від 250 до 500 тис. га) розміщують своє виробництво у найбільш придатних для сільського господарства регіонах – Полтавська, Вінницька, Хмельницька, Сумська і Чернігівська області; дещо менші компанії (від 100 до 250 тис. га) – у Черкаській, Харківській, Тернопільській, Донецькій та Житомирській областях. Нерівномірність просторового розміщення земель агрохолдингів за регіонами України своїм підґрунтям має історичний контекст, оскільки здебільшого великі корпоративні структури виника-

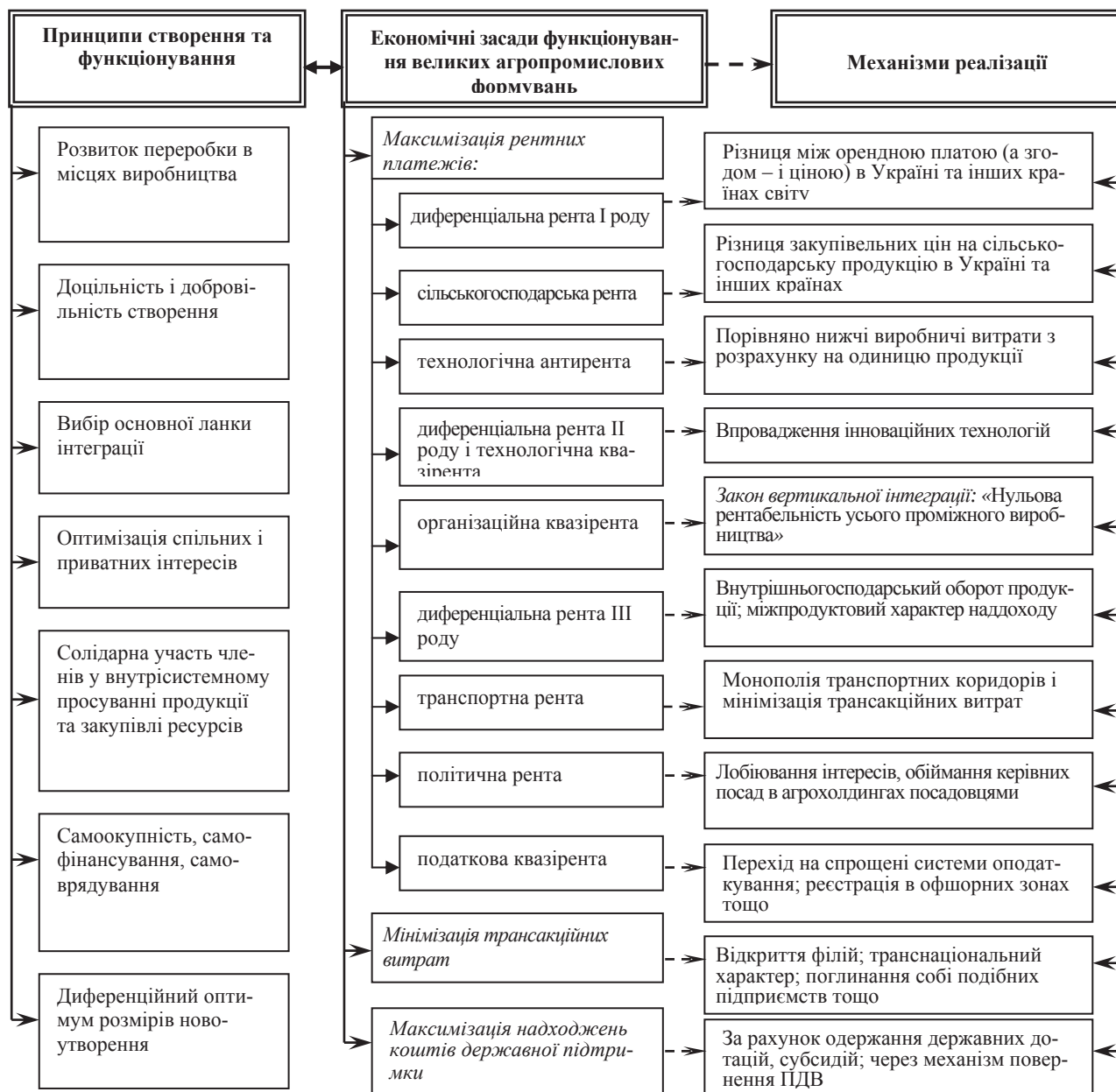
¹ Чопенко В. Інвестиційні заливання / В. Чопенко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/investitsiyi_zalitsyannya_derzhavna_prodovalcho-zernova_korporatsiya_shukae_groshovityh_zhenihiv-in-89659.html

² За даними: ТОП-100 Рейтинг кращих компаній України: 100 крупнейших агрокомпаний Украины // Экономика. – 2011. – № 3. – С. 18.

ли на місці колишніх промислових, переробних і великих сільськогосподарських підприємств; також тут мають вплив певні політичні особливості щодо доступу до ринків права оренди сільськогосподарських угідь.

Економічна діяльність агрохолдингів орієнтована не тільки на одержання прибутку, а й ренти, яка є формою надприбутку, що виникає внаслідок використання обмежених різноякісних ресурсів. Ураховуючи те, що великі агропромислові формування мають вихід на зовнішні ринки, рентні відносини

формуються в глобальному вимірі. Джерелом «глобальної» ренти є відмінності у національних умовах виробництва продукції, системах державного регулювання господарської діяльності тощо. При цьому категорія ренти розглядається набагато ширше, ніж класична земельна рента та раціоналізаторський дохід як форма надлишкового додаткового продукту, а тому виокремлюється диференційна рента I, II, III роду, квазірента, антирента й низка видів рентних доходів залежно від використаного ресурсу (рис.).

Принципи та механізми реалізації економічних інтересів великих агропромислових формувань

Джерело: Розроблено й узагальнено авторами. Принципи узагальнено за даними досліджень В.Г. Гусакова та М.І. Запольського¹

¹ Гусаков В.Г. Кооперативно-интеграционные отношения в аграрном секторе экономики: моногр. / В.Г. Гусаков, М.И. Запольский; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т сист. исслед. в АПК. – Минск: Беларус. навука, 2010. – 295 с.

Проблеми формування рентних платежів у глобальному вимірі досліджувались Ю.В. Яковцем¹, а їхній імплементації до умов розвитку вітчизняних агрохолдингів присвячені наші дослідження².

Розвиток агрохолдингів супроводжується постійним нарощуванням їхньої капіталізації. Процес капіталізації відбувається не тільки перетворенням частини прибутку підприємства у додатковий капітал, а й залученням коштів інвесторів через емісію акцій та розміщення їх на фондових біржах провідних країн світу. Так, акції Kernel Holding S.A., Astarta Holding N.V., Agroton PLC – включені до лістингу Варшавської фондової біржі, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МНП S.A.) – Лондонської фондової біржі, Mriya Agro Holding PLC, Sintal Agriculture PLC – котируються на Франкфуртській фондовій біржі тощо. Розміщення акцій здійснюється через механізми IPO (первинна публічна пропозиція) і приватного розміщення. Для додаткового залучення інвестицій компаніями може здійснюватися вторинне публічне розміщення акцій основного випуску для необмеженого кола осіб (SPO), яким уже тричі скористалася Kernel Holding S.A. (у 2008, 2010 та 2011 рр.), одержавши 307,4 млн дол. США, й Sintal Agriculture PLC і Landkom International LLC у 2009 році, приплив додаткового капіталу до яких становив 13 та 4 млн дол. США відповідно. У 2012 році за попередньою інформацією планується розміщення акцій UkrLandFarming PLC, ТОВ «Українські аграрні інвестиції» й ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», весь статутний капітал якої поділений на 8 677 170 простих іменних акцій, випущених у бездокументарній формі.

У результаті значної концентрації землі, транснаціонального і трансрегіонального характеру виробництва, ефекту від масштабу,

максимізації рентних платежів та ринкової вартості компаній, агрохолдинги утворюють цілісний механізм для формування, привласнення й розподілу надприбутків (табл. 2).

Зокрема, за даними Українського клубу аграрного бізнесу та річних фінансових звітів публічних компаній 100 найбільших агрохолдингів України у 2009 році одержали близько 6 млрд грн чистого прибутку, а в 2010-му – понад 11 млрд грн³. У 2011 році серед наведених у таблиці 2 компаній найефективнішими були ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» і Astarta Holding N.V., рівень рентабельності реалізації продукції в яких становив 63,8 та 56,9 % відповідно. При цьому ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» й Agroton PLC у результаті своєї діяльності зазнали чистого балансового збитку, тоді як Kernel Holding S.A., ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МНП S.A.), Mriya Agro Holding PLC одержали прибуток, що сумарно становив понад 5 млрд грн. З розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь цими трьома компаніями було одержано балансового прибутку від 405 до 858 тис. грн, що у десятки разів перевищує відповідні показники по сільгосппідприємствах України.

Наведені дані показують, що корпоративний сектор значно краще забезпечений основними та оборотними засобами виробництва порівняно з іншими сільгоспвиробниками. Технологічні рішення ґрунтуються на використанні високоефективних систем обробітку ґрунту «No-Till» і «Mini-Till», застосуванні систем GPS, що дає змогу повністю контролювати технологічний процес. Збільшення фондооснащеності виробництва, ефективності використання сільгоспугідь та ринкової вартості агрохолдингів призводить до надмірної капіталізації сільського господарства, наслідками якої поряд з істотними економічними вигодами, є пригнічення розвитку середніх і малих підприємств, зростання соціальної напруженості на селі через зменшення кількості робочих місць та збільшення числа безробітних (об'єктивний наслідок інтенсифікації виробництва), низь-

¹ Яковець Ю.В. Рента, антирента, квазірента в глобально-цивілізаційному вимірі / Ю.В. Яковець. – М.: ІКЦ «Академік», 2003. – 240 с.

² Див.: Українська модель аграрного розвитку та її соціально-економічна переорієнтація: наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Гесьць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.; Гуторов А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку / А.О. Гуторов // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 120-130.

³ ТОП-100 Рейтинг лучших компаний Украины: 100 крупнейших агрокомпаний Украины // Экономика. – 2011. – № 3. – С. 14-16.

кий рівень соціальної відповідальності агрохолдингів. Поряд із цим максимізація антиренти призводить до екологічної дестабілі-

зації агроландшафтів, деградації ґрунтів, які, за оцінками фахівців, можуть значно втратити свою родючість у найближчі 20 років.

2. Ефективність і рівень капіталізації окремих агрохолдингів у 2011 р.

Показник	Kemel Holding S.A.	ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МНП S.A.)	Mriya Agro Holding PLC	Astarta Holding N.V.	Agroton PLC	ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України»
Виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), млн грн	15131,4	9792,9	2137,8	3385,5	794,7	703,7
Прибуток, збиток (-), млн грн: валовий ¹⁾	3661,3	10740,0	1414,1	1348,0	222,0	160,3
чистий	1801,1	2066,4	1195,0	150,0	-16,8	-590,5
EBITDA, млн грн	2470,0	3195,0	1460,5	1229,3	148,4	- ²⁾
Рівень рентабельності, збитковості (-) реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), % ³⁾	31,9	38,2	8,1	56,9	5,9	63,8
Вартість на кінець року, млн грн: основних засобів	4005,7	8038,7	3037,8	2101,9	248,2	744,8 ⁴⁾
оборотних активів	6451,5	6443,8	4137,1	3319,8	968,6	446,3
Сума залучених коштів від розміщення акцій на біржі (IPO+SPO), млн грн	4520,8 ⁵⁾	2573,5	717,1	32,0	430,3	- ⁶⁾
Ринкова капіталізація (станом на 26.07.2012 р.), млн грн	12780,2	10284,0	5166,5	3736,8	539,3	- ⁶⁾
З розрахунку на 100 га сільгоспугідь, тис. грн: основні засоби і оборотні активи	4979,6	5172,3	2432,2	2212,9	805,8	875,8
чистий прибуток, збиток (-)	857,6	738,0	405,1	61,2	-11,1	-434,2
EBITDA	1176,2	1141,1	495,1	501,8	98,3	- ⁶⁾
ринкова капіталізація	6085,8	3672,9	1751,4	1525,2	357,2	- ⁶⁾

Примітки: Конвертовано у гривні за середньорічним курсом НБУ та курсом НБУ на 26.07.2012 р. 1) – з урахуванням доходу від зміни справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції (згідно з річними звітами компаній); 2) – показник EBITDA не розраховувався через брак інформації у формах статистичної звітності; 3) – розраховано за Звітом про фінансові результати; 4) – залишкова вартість; 5) – включаючи капіталізацію афілійованого ПАТ «Цукровий союз «Укррос»; 6) – публічне розміщення акцій ще не відбулося.

Джерело: Розраховано авторами за даними опублікованих річних звітів компаній та публічної інформації. Дані про капіталізацію підприємств – Eavex Capital.

Таким чином, агрохолдинги у сільському господарстві діють виключно як бізнесові структури, головна мета яких полягає в примноженні власного капіталу за рахунок прибутків і надприбутків у вигляді ренти. Поряд із класичними агрохолдингами корпоративний сектор представляють також інші великі оператори аграрного ринку, які працюють у промисловості, торгівлі, банківській сфері, орендуючи при цьому великі масиви сільськогосподарських земель для власного виробництва комерційної, експор-

тно-привабливої сільськогосподарської продукції.

Отже, хоча корпоративний сектор є агресивно зростаючим в аграрній структурі України завдяки концентрації й інтеграції виробництва, а також монополізації економічної влади на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчих ринках і в політиці, холдингізацію не слід вважати довгостроковою стратегією розвитку вітчизняного сільського господарства. Невиваженість та незавершеність аграрних реформ, спадко-

емність інститутів і вкорінені стереотипи економічної поведінки селян зумовили те, що в конкретних економічних умовах великий капітал виявився здатним модернізувати сільськогосподарське виробництво й наростити власний експортний потенціал для вилучення прибутків і надприбутків із сільського господарства. Слід розуміти, що економічна природа капіталу орієнтована на ті сфери діяльності, які здатні принести максимальний прибуток. У сучасних умовах такою сферою є сільське господарство. Наразі склалася ситуація, при якій лише обмеженнями щодо землекористування та землеволодіння неможливо врегулювати домінуюче становище агрокорпорацій в аграрному секторі. Дія мораторію на купівлю-продаж землі або його скасування не впливатиме суттєво на концентрацію землі й холдингізацію агросфери. Цьому сприятимуть тенденції сучасних світових і внутрішніх ринків продовольства та продукції сільського господарства, орієнтовані на зростання цін; можливості швидкого нарощування прибутковості бізнесу за рахунок експорту дешевої сировини; низька вартість основних факторів виробництва (робочої сили й землі у вигляді орендної плати); вилучення додаткової політичної ренти за рахунок доступу до законодавчих і владних процесів, державного бюджету, дотацій, субсидій, пільгових кредитів і мінімізації податкових платежів; перспективи перепродажу значних земельних масивів в умовах функціонування ринку сільськогосподарських земель; можливостей вигідніше перепродати бізнес, вартість якого з урахуванням усіх зазначених факторів

може істотно зрости в короткостроковій перспективі.

Перехід від усталеної практики до прогресивних засад регулювання розвитку аграрної сфери України вимагає концептуальної перебудови економічної парадигми досліджень, особливе місце серед яких має відводитися державному регулюванню глобальної корпоратизації аграрного сектору. У зв'язку з цим у довгостроковій перспективі необхідна розробка дійових механізмів регулювання процесів капіталізації сільського господарства, обмеження надконцентрації земель, вилучення рентних доходів на користь держави і сільської громади, налагодження ефективного державно-приватного партнерства, яке практично поки що втілюється лише шляхом реалізації окремих досить недосконалих ідей у формі підписаних Меморандумів про соціально-економічне партнерство між деякими облдержадміністраціями та окремими агрохолдингами. На жаль, задекларовані у цих документах положення покликані здебільшого лише сприяти діяльності аграрних об'єднань у нарощуванні сільськогосподарського виробництва і не містять реальних заходів з обмеження їх монопольного становища, соціальної спрямованості й відкритості бізнесу для громадського та наукового контролю.

Певні наукові здобутки з розв'язання окреслених проблем регулювання розвитку агропромислових корпоративних формувань уже є. Здебільшого вони розосереджені, мають загальний характер, проте створюють підґрунтя для активізації подальших досліджень у цьому напрямі.

Розглянуто процеси холдингізації аграрного сектору, показано її витоки і масштаби, досліджено економічні ефекти розвитку агрохолдингів. Наголошено на необхідності регулювання корпоративних структур в агропродовольчому секторі України на рентних засадах.

Рассмотрены процессы холдингизации аграрного сектора, показаны её истоки и масштабы, исследованы экономические эффекты развития агрохолдингов. Сделан акцент на необходимости регулирования корпоративных структур в агропродовольственном секторе Украины на рентных началах.

Our research considers the processes of making holdings in agrarian sector, declares its sources and scales, explores the economic effects of agroholdings' development. It is stressed on the necessity of regulating of corporate structures in agrofood sector in Ukraine by the rent basis.

* * *

В.М. МИКИТЮК, кандидат економічних наук, професор,
заслужений економіст України, ректор
Житомирський національний агроекологічний університет

Шляхи відродження галузі скотарства: основні детермінанти

Чільне місце у забезпеченні національної продовольчої безпеки України належить галузі скотарства, яке є найбільшою підгалуззю в тваринництві та фактично його фундаментом. Перспективність цієї сфери господарювання визначається не тільки сприятливими природно-кліматичними умовами, але й історичними передумовами, оскільки вирощування та розведення великої рогатої худоби в Україні є традиційним напрямом господарської діяльності, що дало можливість здобути значний практичний досвід і сформувати систему традиційних підходів.

У цілому галузь скотарства являє собою складну виробничо-економічну систему, що формується під впливом політичних, економічних, соціальних, демографічних, організаційно-правових, науково-технічних та природних факторів, що зумовлює необхідність використання системного підходу при дослідженні його проблем, особливостей і стратегічних пріоритетів функціонування. Незважаючи на наявні сприятливі фактори розвитку, вітчизняна галузь скотарства знаходиться у депресійному стані, що дає підстави ставити питання не про її становлення, а про відновлення. Відродження галузі скотарства є пріоритетним завданням макро-економічної аграрної політики держави.

Розв'язання проблем аграрного сектору, які розглядаються через призму відродження, є відносно новим підходом для вітчизняної агроекономічної науки. В науково-практичному опрацюванні цієї проблемі присвячені праці В. Андрійчука, П. Березівського, П. Гайдучького, С. Дусановсь-

кого, П. Канінського, М. Лобаса, А. Малиновського, В. Месель-Веселяка, Т. Мостенської, І. Охріменка, П. Саблука, М. Сахацького, В. Юрчишина та інших вчених.

Мета статті – системне дослідження теоретико-методологічних засад відродження галузі скотарства й ідентифікації його основних детермінант розвитку.

У науковій літературі термін “відродження” означає оновлення, піднесення, розквіт суб'єктів чи процесів порівняно з конкретно означеним історичним періодом розвитку.

Найзагальніші аспекти сутності та завдання відродження сільськогосподарських підприємств одним із перших дослідив В. Юрчишин, констатуючи проблему банкрутства аграрних підприємств¹. Детальніше й комплексніше ця проблема знайшла відображення у працях М. Сахацького². Якщо перший дослідник більше уваги приділяв відродженню аграрних підприємств, то другий вже розглядав проблему на мезорівні, діагностуючи проблеми галузі сільського господарства. М. Сахацький зазначає, що категорію відродження можна застосовувати в різних тлумаченнях: політичному (відродження держави), суспільно-політичному (відродження нації), соціальному (відродження села), економічному (відродження економіки) тощо. Він підкреслював універсальний характер відродження та дуальну природу даного процесу: матеріальну і ду-

¹ Юрчишин В. В. Деякі питання відродження колективних сільськогосподарських підприємств України, що опинилися на межі банкрутства / В. В. Юрчишин // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 62–67.

² Сахацький М. П. Проблеми відродження сільського господарства / М. П. Сахацький. – К., 2000. – 304 с.

ховну, розмежував її з категорією відновлення, обґрунтував не лише порівняльний характер відродження, а й можливий якісно вищий рівень або ступінь розвитку суб'єкта господарювання.

Трактування змісту категорії “відродження” у більшості дослідників подібне. В. Андрійчук під відродженням розуміє розквіт, піднесення того, що було у стані занепаду або на низькому рівні розвитку¹.

А. Малиновський пропонує розглядати відроджувальний рух загалом і конкретно ... як структурно складну динамічну систему, найважливішими ознаками якої є: відродження-етапи розвитку, тобто, така його організація, за якої єдиний відроджувальний процес із більшою чи меншою наближеністю до реально можливого стану розчленовується на взаємоузгоджені й взаємодоповнювані проміжки часу; відродження-мета – чого саме передбачається досягти на кожному відроджувальному етапі та на його завершальній стадії; відродження-механізм – якими засобами, способами передбачається досягти поетапних цілей². Категорію відродження він розглядає як всебічно обґрунтований, цілеспрямований і ефективно втілюваний у практику процес, який здійснюють люди (спільнота, державна влада) в інтересах виведення країни, її окремих галузей та регіонів на якісно вищий рівень розвитку³.

Проблема відродження в аграрному секторі взагалі знайшла відображення в працях М. Лобаса і П. Гайдуцького. Дослідники зазначають, що лише за умови використання світових сучасних науково-технологічних досягнень у поєднанні з новітньою організаційно-технологічною політикою можливе відродження аграрного виробництва. Вони акцентують увагу на тому, що цей процес необхідно здійснювати відповідно до умов

ринкової адаптації, враховуючи особливості соціально-економічних відносин в Україні⁴.

Вивчення будь-якого явища чи процесу починається з визначення та встановлення характерних його ознак, основних рис, зведення їх до сукупності й опрацювання і розробки на цій основі визначення дефініції. Незважаючи на те, що поняття “відродження” знайшло відображення в працях багатьох учених, підходи до його трактування дещо різняться. Взаємозв'язок понять щодо відродження галузі скотарства на всіх ієрархічних рівнях: країна, галузь, підгалузь, підприємство, продукція та факторів, що їх визначають, називають детермінантом. Узагальнення теоретичного матеріалу дає змогу зробити висновки щодо основних детермінант відродження (рис. 1).

Галузевий аспект відродження скотарства знайшов відображення у дослідженнях П. Березівського. Він вивчає цю проблему у двох площинах: по-перше, з позицій ефективності товаровиробників і паритетності всіх організаційно-правових форм господарювання, по-друге, структури стада великої рогатої худоби відповідно до ефективності виробництва. Він зазначає, що в ринкових умовах неефективні види виробництв, до яких у нашій країні належать усі галузі тваринництва, зокрема скотарство, звужуються до тих пір, поки на ринку не залишаться лише ті виробники, які здатні виживати за жорсткої конкуренції. Перспективи розвитку галузі скотарства – це концентрація виробництва продукції в різних організаційно-правових формах господарювання, включаючи фермерські господарства. При цьому господарська діяльність сільськогосподарських підприємств повинна здійснюватись у тісній співпраці на основі коопераційних та інтеграційних зв'язків з особистими селянськими господарствами у виробництві продукції скотарства.

¹ Андрійчук В. Обоснование показателей общего эффекта для оценки использования производственного потенциала / В. Андрійчук // Экономические науки. – 1984. – № 6. – С. 43-50.

² Малиновський А.С. Системне відродження забруднених територій: теорія, методологія, інституціоналізм / А.С. Малиновський // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 58-65.

³ Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: моногр. / А.С. Малиновський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 604 с.

⁴ Гайдуцький П.І. Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах) / П.І. Гайдуцький, М.Г. Лобас. – К., 1997. – 508 с.

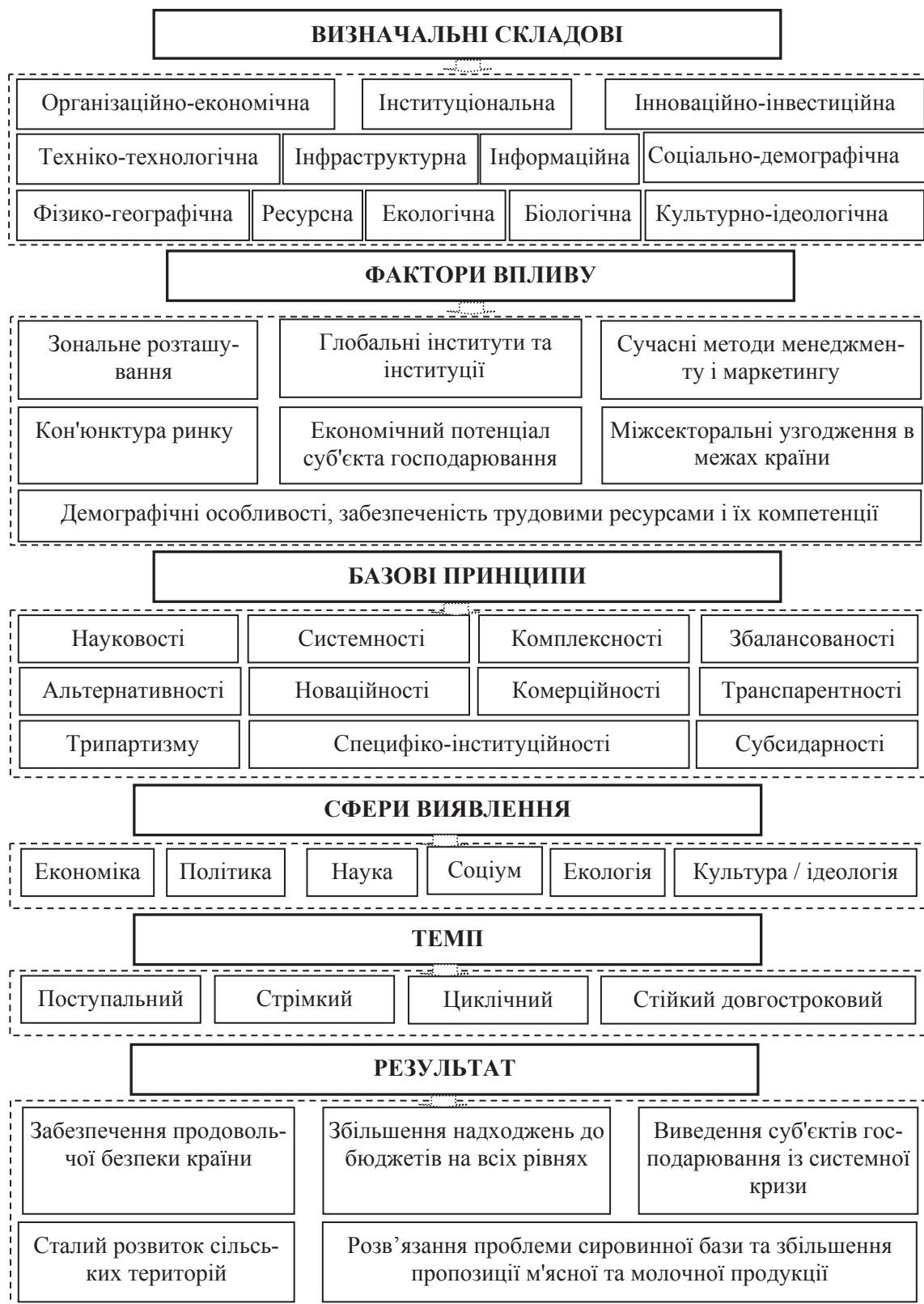

Рис. 1. Основні детермінанти системи відродження

Джерело: Дослідження автора.

На думку П. Березівського, основою такої співпраці повинно стати передусім формування асоційованих форм аграрного бізнесу, де особисті селянські господарства були б

потенційними асоційованими членами будь-якого сільськогосподарського підприємства. Більше того, широкое використання орендних відносин сільськогосподарських під-

приємств з особистими селянськими господарствами є також чинником концентрації виробництва і відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах¹. Він стверджує, що при оздоровленні ситуації в аграрній сфері підприємства, які належать до суспільного сектору, утвердяться як основні товаровиробники сільськогосподарської продукції. Зважаючи на необхідність раціонального поєднання у великих формах господарювання на землі рослинницьких та тваринницьких галузей, доходимо висновку, що вони зберігають потенціал одного з основних виробників продукції скотарства².

Є. Ходаківський вважає, що розгляд системи відродження слід досліджувати через системно-синергетичний підхід, що передбачає бажаний стан системи у положенні гомеостатичності, тобто твердої онтології стабільного функціонування та ієрархічного підпорядкування елементів чи систем ниж-

чого порядку. Побудувати структуру системи означає об'єктивно визначити її підсистеми, тісноту зв'язків між ними, встановити рівні ієрархічності (рис. 2).

Не менш важливим при побудові системи є забезпечення гомеостатичності, тобто підтримка програми функціонування системи, її внутрішніх характеристик у деяких рамках, що дають змогу їй існувати у нормальному режимі й рухатися до своєї мети.

Координація динамічного стану функціонування системи на всіх ієрархічних рівнях відбувається згідно з провідними функціями управління: планування, організація, мотивація, контроль.

В умовах невизначеності ринкової системи, враховуючи її циклічність і фазові переходи, важливо побудувати бажаний стан системи в кінцевому етапі її функціонування, тобто апіорно визначити її гештальти або образ бачення цієї системи в оптимістичній уяві.

Рис. 2. Онтологічна система управління процесами відродження (синергетичний контекст)

Джерело: Ходаківський Є. І. Синергетичні підходи до формування інтеграційних структур / Є. І. Ходаківський, В.В. Камінська, О.В. Мосієнко // Економіка АПК. — 2011. — № 1. — С.121-126.

¹ Березівський П. С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінки, проблеми, прогнози / П. С. Березівський // Економіка АПК. — 2010. — №2. — С.15-20.

² Березівський П. С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні / П. С. Березівський. — Львів : Українські технології, 1998. — С. 131.

Якщо в цілому розглядати скотарський підкомплекс у загальному АПК, то головним гештальтом повинен стати ефективно функціонуючий національний ринок продукції скотарства з розвинутою структурою та інфраструктурою, що забезпечує первинного товаровиробника високим рівнем доходів і належним соціальним станом селянина, який виробляє продукцію. При цьому всі ланки головного гештальту працюють взаємоузгоджено. На основі наукового аналізу можуть бути передбачені певні відхилення, але власний чи запозичений досвід може моделювати ті ж оптимістичні рішення.

Дерево гештальтів формується в ієрархічній послідовності. Наприклад, для молочного скотарства найвищий рівень – гештальт ефективного функціонування Союзу молочних підприємств України в складі Міжнародної молочної федерації. Гештальт національного рівня – картина ефективного функціонування Національної асоціації молочників України «Укрмолпром» та регіональних, місцевих і локальних асоціацій та, врешті, на первинному рівні гештальти підприємств молочної галузі за показниками високорентабельного виробництва.

Узагальнюючи теоретичні підходи необхідно зазначити, що відродження галузі скотарства має стати основою економічного зростання для всіх ринкових суб'єктів господарювання: виробників, споживачів, держави. Ці питання слід розглядати як комплекс заходів, пролонгованих у часі й системного характеру, що спрямовані на формування конкурентоспроможного економічного потенціалу галузі скотарства через призму інституціонального середовища та особливостей ресурсного (явного і латентного) потенціалу країни. З одного боку, відродженням можна вважати досягнення показників соціально-економічного розвитку будь-якого суб'єкта господарювання (країни, галузі, підгалузі, одиниці бізнесу, товаровиробника й т.п.) за певний проміжок часу, що досягалися раніше, тобто підкреслюється така компонента, як факт повернення до певного (бажаного) стану; з іншого – відро-

дження можна трактувати як соціально-економічну категорію, що характеризується досягненням найвищих економічних і соціальних показників, динамічністю, залежністю від інституційного середовища та кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього ринків. Таким чином, можна зробити висновок, що відродження галузі скотарства – це збалансований соціо-еколого-економічний стійкий розвиток усіх напрямів галузі скотарства, який проявляється, по-перше, у поступальному прирості реального обсягу виробництва на основі ефективного використання природного, економічного, інтелектуального, інституціонального потенціалів, модернізації виробничого потенціалу за умов збереження і сприяння розвитку сільських територій і ощадливого впливу на навколишнє середовище, а по-друге, задоволення споживачів у доступній, безпечній та якісній продукції скотарства протягом тривалого періоду.

Авторські узагальнення різних підходів до визначення категорії “відродження”, її характерних рис і ознак дають право розцінити її як багатовимірну, складну динамічну, ієрархічно структуровану систему, а також визначити, з теоретико-методологічного погляду, її сутнісні особливості (рис. 3). В умовах ринкової економіки говорити про рівень досягнення показників можна виключно на основі порівняння, тобто логічним є висновок, що категорія відродження нерозривно пов'язана із конкурентоспроможністю, яка передбачає досягнення найкращих результатів порівняно з іншими суб'єктами господарювання й можливістю утримати конкурентні переваги протягом тривалого періоду.

Досягти високих якісних і кількісних результатів господарювання в галузі скотарства можливо за умов забезпечення конкурентних переваг суб'єктів та об'єктів аграрного сектора. На становлення конкурентних переваг суттєво впливають чинники мега-, макро-, мезо- і мікрорівнів, насамперед, галузеві особливості суб'єкта господарювання.

Рис. 3. Ієрархічні рівні системи відродження галузі скотарства

Джерело: Власні дослідження.

Теоретичне узагальнення положень із дослідження конкурентних переваг засвідчує, що всі визначення стосуються певного суб'єкта, об'єкта чи процесу. Однак основною детермінантою є стан суб'єкта господарювання чи положення продукції на ринку. Це може бути галузь і країна, що забезпечує максимально вигідне положення на ринку в умовах жорсткої конкуренції та забезпечує повною мірою бажання й очікування споживачів. При цьому «стійкі конкурентні переваги» мають стратегічне значення, оскільки володіють захистом упродовж тривалого часу¹. Отже, прагнення відродити галузь скотарства повинно базуватися на формуванні та реалізації стійких конкурентних переваг первинного і вторинного походження.

На нинішньому етапі актуальним є дослідження відродження галузі скотарства на основі системного підходу, який передбачає аналіз реальної дійсності на основі комбінації наукових, природних, економічних понять. Зміст системного підходу в економічних дослідженнях зводиться до комплексного та взаємозв'язаного розгляду й розв'язання проблем, використовуючи при

цьому всі необхідні наукові методи і прийоми, технічні засоби та організаційні заходи.

Отже, в результаті проведеного дослідження, спираючись на основні принципи системного підходу за допомогою органограми покажемо базис відродження (рис. 4). Авторське бачення проблеми відродження галузі скотарства включає три блоки рішень: методичний, концептуальний і прикладний. Проте необхідно зазначити, що окремі науковці², які використовують системний підхід у своїх дослідженнях, роблять акцент на необхідності використання ще й блока аналітичних рішень³.

Виходячи з вищенаведеного стає зрозумілим, що системний підхід у контексті цього дослідження становить методологію, яка дає можливість на певному рівні абстрагування зрозуміти організаційні аспекти відродження галузі скотарства та, як результат цього, – забезпечити ефективну діяльність суб'єктів господарювання на всіх ієрархічних рівнях.

Взагалі галузь скотарства не можна досліджувати лише з позиції постачальника м'ясної й молочної сировини і сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок.

² Шурупов Г. В. Механизм управления материальным обеспечением деятельности промышленных предприятий : дис. ... канд. экон. наук : 08.06.01 / Г. В. Шурупов. – Одесса : ОГЭУ, 2000. – 186 с.

³ Лоханова Н. О. Облік та контроль витрат на обслуговування виробництва і управління : дис. ... канд. экон. наук. : 08.06.04 / Н.О. Лоханова. – Одесса : ОДЕУ, 1998. – 202 с.

¹ Яценко О.М. Конкурентні переваги галузі бджільництва в умовах глобалізації ринку продовольства: дис... д-ра экон. наук: 08.00.03 / О.М. Яценко; ЖНАЕУ. – Житомир, 2012. – 476 с.

Підгалузі скотарства забезпечують базовою сировиною такі галузі промисловості, як легка, текстильна, будівельна, машинобудівна й інші. Скотарство може бути безвідхідним виробництвом, адже тут використовують не лише шкури, але й рога-копитне, ендокринно-ферментне та інші види сировини, що одержують у результаті забою худоби. Первинними базовими категоріями і закономірностями відродження галузі скотарства можна визначити природно-кліматичний, біологічний та економічний потенціали та їхню здатність перетворення в основний капітал.

Характерологічними відзнаками відродження галузі скотарства мають бути: відповідність стратегічним довгостроковим пріоритетам і цілям України; поетапність зазначеного процесу; наявності природних ресурсів та біологічних активів; техніко-технологічне оснащення, інвестиційна привабливість галузей скотарства; достатній рівень інформатизації галузі; врахування соціально-демографічної ситуації, регіональних і зональних особливостей, а також особливостей інституційного середовища – внутрішнього і зовнішнього.

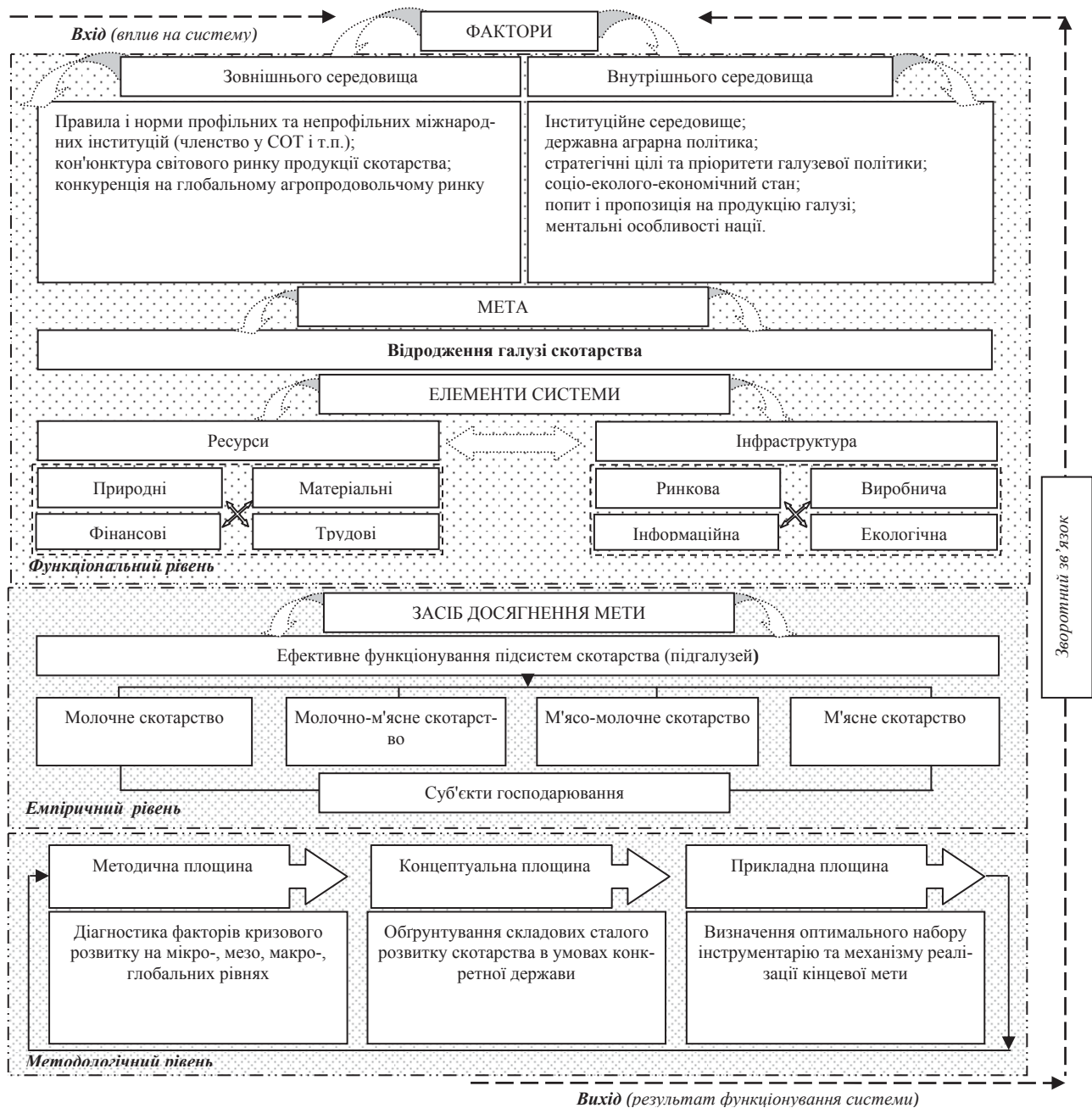

Рис. 4. Органограма механізму відродження галузі скотарства: системний підхід

Джерело: Власні дослідження.

На наше переконання, предметний аналіз ефективності функціонування галузі скотарства в аналітичній частині роботи дасть змогу оцінити його загальний потенціал.

Щоб забезпечити статичну й динамічну стійкість агроекономічної системи в цілому і скотарства зокрема, необхідно не лише враховувати основні детермінанти відродження, а й створювати умови для ефективного міжсекторального узгодження стратегічного розвитку секторів: політичного, соціального, економічного та екологічного.

Обґрунтовано нагальну потребу розвитку аграрного сектору, що стане конкурентною перевагою країни в умовах глобальних викликів світової економіки. Емпіричною базою дослідження обрано галузь скотарства. Акцентовано увагу на системному підході як першорядному в умовах ринку. Відображено імперативні умови та запропоновано напрями розвитку в контексті сучасних світових господарських тенденцій.

Обоснована насущная необходимость развития аграрного сектора, что станет конкурентным преимуществом страны в условиях глобальных вызовов мировой экономики. Эмпирической базой исследования выбрана отрасль скотоводства. Акцентировано внимание на системном подходе как первостепенном в условиях рынка. Отображены императивные условия и предложены направления развития в контексте современных мировых хозяйственных тенденций.

Justified the need for agricultural development that will be the country's competitive advantage in the global challenges of the world economy. Empirical base of research chosen branch of Stockbreeding. Attention is drawn to the systematic approach as the primary in market conditions. Reflect the mandatory conditions and directions of development in the context of current global trends.

*

Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Раціональне використання водних ресурсів у зрошуваному землеробстві в умовах глобальних екологічних викликів

Формування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва, особливо за умов кліматичних змін, потребує мінімізації залежності від природно-кліматичних факторів, у тому числі шляхом запровадження меліоративних заходів. Світовим співтовариством усвідомлено, що майбутнє – за екологічно безпечним водокористуванням. Бережливе ставлення до водних ресурсів є передумовою формування економічно розвиненого суспільства. Україна не може залишатися осторонь процесів глобалізації, тому вивчення світових тенденцій, а також дослідження кліматичних змін і пошук шля-

хів адаптації до викликів останніх, є актуальним питанням сьогодення, особливо зважаючи на те, що ефективне використання зрошуваних земель та раціональне використання водних ресурсів є одним з основних інструментів забезпечення динамічного розвитку сільськогосподарського виробництва й формування стійкості продовольчого забезпечення країни.

Проблемі раціонального та ресурсоощадного водокористування у зрошуваному землеробстві присвячені наукові праці багатьох учених і спеціалістів сільського господарст-

На наше переконання, предметний аналіз ефективності функціонування галузі скотарства в аналітичній частині роботи дасть змогу оцінити його загальний потенціал.

Щоб забезпечити статичну й динамічну стійкість агроекономічної системи в цілому і скотарства зокрема, необхідно не лише враховувати основні детермінанти відродження, а й створювати умови для ефективного міжсекторального узгодження стратегічного розвитку секторів: політичного, соціального, економічного та екологічного.

Обґрунтовано нагальну потребу розвитку аграрного сектору, що стане конкурентною перевагою країни в умовах глобальних викликів світової економіки. Емпіричною базою дослідження обрано галузь скотарства. Акцентовано увагу на системному підході як першорядному в умовах ринку. Відображено імперативні умови та запропоновано напрями розвитку в контексті сучасних світових господарських тенденцій.

Обоснована насущная необходимость развития аграрного сектора, что станет конкурентным преимуществом страны в условиях глобальных вызовов мировой экономики. Эмпирической базой исследования выбрана отрасль скотоводства. Акцентировано внимание на системном подходе как первостепенном в условиях рынка. Отображены императивные условия и предложены направления развития в контексте современных мировых хозяйственных тенденций.

Justified the need for agricultural development that will be the country's competitive advantage in the global challenges of the world economy. Empirical base of research chosen branch of Stockbreeding. Attention is drawn to the systematic approach as the primary in market conditions. Reflect the mandatory conditions and directions of development in the context of current global trends.

*

Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Раціональне використання водних ресурсів у зрошуваному землеробстві в умовах глобальних екологічних викликів

Формування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва, особливо за умов кліматичних змін, потребує мінімізації залежності від природно-кліматичних факторів, у тому числі шляхом запровадження меліоративних заходів. Світовим співтовариством усвідомлено, що майбутнє – за екологічно безпечним водокористуванням. Бережливе ставлення до водних ресурсів є передумовою формування економічно розвиненого суспільства. Україна не може залишатися осторонь процесів глобалізації, тому вивчення світових тенденцій, а також дослідження кліматичних змін і пошук шля-

хів адаптації до викликів останніх, є актуальним питанням сьогодення, особливо зважаючи на те, що ефективне використання зрошуваних земель та раціональне використання водних ресурсів є одним з основних інструментів забезпечення динамічного розвитку сільськогосподарського виробництва й формування стійкості продовольчого забезпечення країни.

Проблемі раціонального та ресурсоощадного водокористування у зрошуваному землеробстві присвячені наукові праці багатьох учених і спеціалістів сільського господарст-

ва¹. Водночас поглибленої уваги потребують питання впливу наслідків водного дефіциту на сільгоспвиробництво України та світу, а також розробки адаптаційних заходів у зрошуваному землеробстві щодо очікуваних кліматичних змін.

Мета статті – виявлення причин і майбутніх наслідків кліматичних змін, зокрема їхнього впливу на стан водних ресурсів в Україні та світі; дослідження світового досвіду водокористування при зрошенні й на цій основі – розроблення рекомендацій щодо пом'якшення наслідків імовірного дефіциту прісної води та забезпечення раціонального використання й охорони водних ресурсів при проведенні меліоративних заходів у вітчизняній практиці.

Однією з основних загроз, викликаних глобальним потеплінням, є зневоднення Землі, оскільки вже нині кожна сьома людина планети перебуває в умовах нестабільного водозабезпечення. Більше того, така ситуація з часом лише загострюватиметься і вже у 2025 році 40% населення світу відчуватиме значну й хронічну нестачу прісної води. За розрахунками експертів зростання потреб у прісній воді у 2,5 раза вище, ніж збільшення чисельності населення. Виходячи зі сказаного вище, доходимо висновку, що проблема дефіциту прісної води набула глобальних масштабів. Повені та засухи – це наслідок планетарних кліматичних змін. Так, у Росії влітку 2010 року через посуху врожайність зернових скоротилася на 40%; в Італії через аналогічну причину щорічна втрата врожаю сільськогосподарської продукції становила 1 млрд євро². Водночас катастрофічна повінь у Польщі у 2010 році спричинила збитки в сумі 2,5 млрд євро. Як відомо, шкідливу дію води краще попередити, ніж потім ліквідувати її наслідки, тому завчасні розробка та запровадження обґрунтованих превентивних заходів є необхідною мірою ефектив-

ного господарювання. Лише за умов швидкого реагування керівництва держав й інвестування заходів щодо пом'якшення наслідків змін клімату, світова спільнота сприятиме ефективному та ресурсозберігаючому використанню водних ресурсів, збереженню й відновленню ґрунтів, а також стабілізації продовольчої безпеки. Для України, яка теж періодично потерпає від несприятливих погодних умов, корисним є аналіз зарубіжного досвіду раціонального й екологічно безпечного водокористування.

Розглянемо приклад державної підтримки відновлення річок у *Кореї* в рамках реалізації Національної стратегії Green Growth. У червні 2009 року там було започатковано п'ятирічку (2009-2013 рр.) зеленого відродження, у рамках якої передбачено інвестування 17,3 млрд дол. у відновлення чотирьох основних річок. Головними цілями вказаного проекту були: попередження від дефіциту водних ресурсів належної якості, проведення протипаводкових заходів, відновлення екосистем річкових басейнів, розвиток паркової зони біля річок. У цілому очікується, що реалізація проекту приведе до створення 340 тис. робочих місць, а також одержання економічного ефекту в розмірі 31,1 млрд дол. від оздоровлення річок³.

Зрошувані площі *Ізраїлю* становлять близько 190 тис. га, на полив яких використовується 1 км³ води. При цьому продуктивність агропромислової діяльності у цій державі є дуже високою, що уможливорює задовольняти як внутрішні, так і зовнішні продовольчі потреби⁴. Понад половину території *Ізраїлю* займають пустелі або напівпустелі, тому мікрозрошення для даного регіону є надзвичайно актуальним. Тут під краплинним зрошенням знаходиться 130 тис. га, або 69% зрошуваних земель, ще 58 тис. га – під мікродощуванням і дощуванням. На полях із краплинним зрошенням витрати води становлять 1,2-1,5 тис. м³ на 1 га, а в середньому по країні – 4 тис. м³/га. Завдяки використанню зрошувальних систем та високопродуктивних сортів урожайність сільськогоспо-

¹ Водні ресурси на рубежі XXI ст.: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення / [Хвесик М.А., Яроцька О.В., Головинський І.Л. та ін.]; за ред. акад. УЕАН, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.; Концепція розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 р. / [Ромашенко М.І., Шатковський А.П., Рябков С.В. та ін.]; за ред. акад. УААН, д.т.н., проф. Ромашенка М.І. – К.: ІВПіМ НААН України. – 20 с.

² Крусян М. Проблема водних ресурсів в глобальній перспективі // М. Крусян // Вестник Московского университета (Серия 18. Социология и политология). – 2010. – № 3. – С. 260-266.

³ Water investing in natural capital. Електронний ресурс. – Доступний з: http://www.unep.org/greeneconomy/portals/88/documents/ger/4.0_water.pdf.

⁴ Експорт сільськогосподарської продукції *Ізраїлю* в США і Європу становить 1,7 млрд дол.

дарських культур в Ізраїлі значно вища за відповідні показники в інших країнах, зокрема врожайність томатів становить 70-85 т/га, огірків – 45-55, столового буряку – 80-90, т/га¹.

Площа зрошуваних земель Китаю становить близько 60 млн га, на полив яких щорічно відводиться 358 км³ води². Меліоративні заходи відіграють важливу роль у забезпеченні агропродовольчого розвитку Китаю, оскільки 75% зернових і 90% бавовни, фруктів й овочів вирощуються на зрошуваних землях³. Зрошувальне землеробство зосереджене на Північній китайській рівнині, де виробляється 50% загального обсягу пшениці та 30% – кукурудзи в країні⁴. Нескладно уявити, що розпочнеться при загостренні водного дефіциту в країні⁵. Надмірне споживання та забруднення водних ресурсів уже спричинили появу водного стресу⁶ у цій країні (поряд з Індією й Марокко). Близько 43% річок Китаю знаходяться у незадовільному стані. До того ж, унаслідок нераціонального використання ресурсного потенціалу країни, атмосферне повітря там є надто забрудненим⁷. У майбутньому разом зі зростанням чисельності населення, розвитком економіки та екологічними змінами тиск на водні ресурси у цій країні лише посилюватиметься.

Уряд Білорусі на реалізацію державної програми «Збереження і використання меліорованих земель на 2011-2015 роки» планує витратити близько 592 млн дол. У цій програмі передбачається протягом п'яти років учетверо збільшити обсяги реконструкції

меліоративних систем⁸, у 1,2 раза – агромеліорації та в 1,5 раза – ремонтно-експлуатаційних робіт. Основна увага приділятиметься розробці й впровадженню енерго- та ресурсозберігаючих технологій; відновленню, реконструкції й використанню меліоративних систем. Водночас майже припинено будівництво нових меліоративних систем, оскільки це потребує особливо високого економічного підґрунтя та більших витрат. Заходи, передбачені у програмі, можуть коригуватися вченими. Також проводяться наукові дослідження проблем раціонального використання, вологозбереження й розробки двосторонніх систем регулювання водного режиму, що дає змогу рівномірно розподіляти запаси водних ресурсів протягом року⁹.

Україна належить до маловодних країн. За показником водозабезпечення ми знаходимося на передостанньому місці в Європі. Водночас водоемність національного ВВП перевищує середньосвітовий показник у 2,83 раза. Загальний індекс природоемності ВВП країни удесятеро вищий за середньосвітовий¹⁰, що вкотре акцентує увагу на необхідності переходу на ресурсозберігаючу модель користування природними ресурсами.

Частка зрошуваних земель у загальній площі ріллі Європи становить близько 30%, в Україні цей показник учетверо менший. Є науково обґрунтовані рекомендації щодо збільшення зрошуваних площ до 20% орних земель України (потенційна необхідність поливних зрошуваних земель становить 3 млн га, тоді як на теперішній час поливається лише 600 тис. га)¹¹, оскільки лише за таких умов вітчизняні сільгосптоваровиробники спроможні створювати необхідну кіль-

¹ Орошение овощных культур в Израиле. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://irrigation.org.ua/?p=348>.

² У Китаї знаходиться близько 6% світових запасів прісної води.

³ Акбар Саидзода. Узбекистан создал мощную пропагандистскую систему для оправдания своих действий по водным вопросам // Акбар Саидзода. [Електронний ресурс] // Новое Восточное Обозрение. – 2011. – № 8. – Доступний з: <http://journal-neo.com/?q=ru/node/8014>.

⁴ Lester Brown. The Great Food Crisis of 2011. Електронний ресурс. – Доступний з: <http://www.foreignpolicy.com>.

⁵ Через дефіцит ріллі та прісної води керівництво КНР рекомендувало знизити виробництво капітало- та ресурсомісткої сільськогосподарської продукції, яку доцільніше імпортувати.

⁶ Водний стрес розраховується як пропорція суми блакитного (використання відкритої води для виробництва сільгосппродукції) та сірого (генерована у сільському господарстві та промисловості забруднена вода) Водного відбитка виробництва до наявних відновлюваних водних ресурсів країни.

⁷ Згідно із прогностичними оцінками зарубіжних експертів, за умов сучасних темпів виснажливого споживання природних ресурсів, вміст CO₂ в атмосфері Піднебесної у 2030 р. дорівнюватиме нинішньому світовому показнику.

⁸ Середня вартість реконструкції і ремонту гідроспоруди становить 2 тис. дол.

⁹ Лобас Т. Строительство новых мелиоративных систем в Беларуси не предусматривается / Т. Лобас [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Stroitelstvo-novyx-meliorativnyx-sistem-v-Belarusi-ne-predusmatrivaetsja_i_591119.html.

¹⁰ Шкарупа О.В. Екологічно орієнтована трансформація регіонального розвитку як передумова його екологічної безпеки // Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / В.М. Андерсон, Н.М. Андрєєва, О.М. Алімов та ін.: За наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова ДУ ІЕПСРЕ НАН України, ІПРЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ВД «Аріал», 2001. – 464 с.

¹¹ За словами голови Держводагентства України В.А. Сташука нинішня спроможність забезпечення подачі поливної води на поля у 2012 р. становить близько 1 млн га.

кість продукції, мінімізуючи вплив природного чинника.

Протягом останніх 15 років витрати води на зрошення в Україні скоротились у 2,5 рази, а 435 тис. га зрошуваних земель було переведено до таких, що не поливаються. Внаслідок нераціонального природокористування відбувається деградація природно-ресурсного потенціалу нашої країни: дефіцит води становить 4 млрд м³, щорічне скорочення кількості гумусу в ґрунті – 18 млн т¹. Через ряд причин: недостатню державну підтримку розвитку меліорації, диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, незадовільний стан внутрішньогосподарських меліоративних мереж, нестачу дощувальної техніки у сільгосппідприємств – зрошуване землеробство України наразі повною мірою не відіграє роль стабілізатора й інтенсифікатора сільськогосподарського виробництва.

В Україні протягом останніх 100 років відзначено підвищення середньорічної температури на 0,8°C, а зимової – на 2°C. Учені припускаються думки, що в майбутньому нас можуть очікувати безморозні зими та надто спекотні літні періоди, що змусить переглянути календар посівів, обробки й збору майбутнього врожаю, а також прискіпнути увагу слід приділити повноцінній системі зрошення².

Незалежними українськими експертами розроблено прогноз на найближче десятиріччя, в якому зазначається підвищення середньорічної температури на 0,2-0,3°C, що призведе до посилення дощів і збільшення паводків у західних та центральних областях України. Ймовірні малосніжні й менш морозні зими забезпечать сприятливі умови зимівлі та поширення збудників хвороб, шкідників, а також бур'янів³.

Згідно з прогнозом Національної метеорологічної служби Великої Британії щодо впливу глобального потепління на водні ре-

сурси України протягом ХХІ ст., кількість опадів збільшиться в зимовий період (що призведе до повеней⁴ і як наслідок – втрати сільськогосподарських культур) та зменшиться влітку (при цьому враховуючи й очікуване зростання температури, актуальності набуває зрошуване землеробство). Водночас очікується збільшення кількості та подовження періоду літньої посухи. Наприкінці ХХІ ст. ймовірне зменшення тривалості сніжного періоду на 10-15% через підвищення максимальних зимових температур на 1°C. Також прогнозується зменшення річного стоку вод в Україні (особливо у степовій зоні) та посилення вітрів, що стане фактором інтенсифікації ерозії ґрунтів. При цьому, за прогнозними оцінками британських науковців, до 2080 року на фоні кліматичних змін урожайність пшениці в Україні зросте на 30% завдяки запровадженню високопродуктивних сортів і модернізованої техніки⁵.

Отже, аналізуючи прогнози вітчизняних та зарубіжних учених щодо майбутніх кліматичних змін, доходимо висновку, що в Україні вже нині слід запроваджувати вологозберігаючу політику. Визначити шляхи мінімізації екологічних збитків можливо лише за умови передбачення ймовірних ризиків. Серед адаптаційних до кліматичних змін сценаріїв використання водних ресурсів слід виділити: раціональне й економне використання та охорону води, опріснення води, повторне використання водних ресурсів, запровадження водозберігаючих заходів, фінансове стимулювання відновлення водних ресурсів. Поряд із цим актуальності набувають такі кроки: створення посухостійких сортів сільгоспкультур, коригування строків сівби й зон вирощування культур, страхування врожаїв, проведення протиерозійних заходів, збільшення площ під лісами⁶. Отже, варто розробити ряд взаємозв'язаних заходів щодо адаптації до майбут-

¹ Базилевич В. Екологічний імператив економічної освіти в контексті глобалізації / В. Базилевич // Вісн. Національної академії наук України. – 2010. – №8. – С. 15-19.

² Голландс С. Укргидрометцентр: Україне грозит глобальное потепление / С. Голландс // Аргументи і факти в Україні №27 від 07 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.aif.ua/society/article/20213>.

³ Лопатинська А.Ю. Очікувані наслідки зміни клімату / А.Ю. Лопатинська // Вісн. Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». Вип. 5(2), 2011. – С. 26-33.

⁴ Під час повеней із забрудненою водою розносяться збудники багатьох небезпечних хвороб, зокрема холери, гепатиту, сальмонельозу, лептоспірозу тощо.

⁵ Impacts of Climate Change – Ukraine. – Met Office, 2010. – 12 p.

⁶ Голландс С. Укргидрометцентр: Україне грозит глобальное потепление // Аргументи і факти в Україні №27 від 07 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.aif.ua/society/article/20213>.

ніх кліматичних змін, які були б передбачені у спеціальній державній програмі України.

Окремо слід зупинитися на питанні якості зрошувальної води. Нині основна частка зрошуваних земель поливається водою другого класу (обмежено-придатна за небезпечкою засолення, осолонцювання й підлуження ґрунтів). Щоб не заподіяти істотної шкоди довкіллю, слід проводити хімічну меліорацію¹. На думку вчених, понад 10 млн га ріллі потребує проведення хімічної меліорації, проте через скорочення випуску хімічних меліорантів, вапнування і гіпсування в Україні майже припинилося. Тому вітчизняні видобутки, переробка й виробництво хімічних меліорантів – актуальні проблеми сьогодення, які потребують розв'язання.

Нині матеріально-технічна база агропродовольчого комплексу в цілому та зрошувального землеробства зокрема знаходиться у критичному стані. Так, протягом останнього десятиріччя кількість дощувальних машин у сільськогосподарських підприємствах скоротилася більше як утричі. Майже на 40% площі зрошуваних сільгоспугідь у сільськогосподарських підприємствах необхідно забезпечити підвищення технічного рівня гідромеліоративних систем, зокрема: комплексну реконструкцію – на 443,5 тис. га; будівництво і реконструкцію колекторно-дренажної мережі – 11,9 тис. га; капітальне планування – 19,6 тис. га. Крім того, на площі 85,7 тис. га слід провести ремонтні роботи.

У Загальнодержавній цільовій програмі розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну р. Дніпра на період до 2020 року наведено прогнозний обсяг фінансових ресурсів для виконання наступних заходів: для забезпечення експлуатації загальнодержавних, міжгосподарських державних і внутрішньогосподарських меліоративних систем – 19 млрд грн (у т.ч. з державного бюджету – 61%, з місцевого бюджету – 15,6, з інших джерел – 23,4%); для реконструкції інженерної інфраструктури зрошувальних систем на площі 645,5 тис. га – 3,1 млрд грн; на придбання нової поли-

вної техніки (7,7 тис. од.) – 3,9 млрд грн; на реконструкцію інженерної інфраструктури осушувальних та дренажних систем – 460,4 млн грн. На будівництво СКЗ на просапних і багаторічних культурах до 2020 року слід витратити понад 4 млрд грн. У цілому, для запровадження вищеперерахованих заходів до 2020 року необхідно витратити близько 31 млрд грн. Очевидно, що сума велика, проте еколого-економічні збитки від використання меліоративних мереж, які знаходяться у незадовільному технічному стані, – ще більші.

Експлуатація й утримання міжгосподарських меліоративних систем знаходяться на балансі Державного агентства водних ресурсів України, а фінансування відбувається за рахунок держбюджету, завдяки чому загальнодержавний меліоративний фонд знаходиться у значно кращому стані, ніж внутрішньогосподарські меліоративні системи, які передані до комунальної власності². З метою збереження всіх елементів меліоративних систем затверджено «Положення про консервацію меліоративних систем та об'єктів інженерної інфраструктури» від 01.09.2008 року, в якому рекомендовано органам місцевого самоврядування, яким передано внутрішньогосподарські меліоративні системи, здійснити консервацію комплектуючих меліоративних систем через складний фінансово-економічний стан утримувачів. Проте, за даними інвентаризації зрошувальних систем, проведеної у 2010 році, встановлено, що з наявних 2178,9 тис. га зрошуваних земель без визначення господарської належності налічувалося майже 13%. Фактична відсутність господаря призвела до масового демонтажу й розкрадання трубопроводів, що ліквідує технологічну цілісність меліоративних мереж. У цьому випадку слід пам'ятати, що грамотне господарювання та утримання таких систем набагато дешевше обійдеться, ніж придбання

¹ За даними Держслужби статистики України у 2011 р. вапнування проводилося на площі 78,3 тис. га (або на 12,1% менше, ніж у 2009 р.), гіпсування – 7,2 тис. га (або понад втричі менше, ніж у 2009 р.).

² Законом України № 547-IV від 20.02.2003 р. «Про внесення змін до Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» визначено безоплатну передачу до комунальної власності внутрішньогосподарських меліоративних систем тих підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс підприємств- правонаступників. Метою такого заходу було збереження об'єктів інженерної інфраструктури зрошувальних систем, проте результат виявився протилежним.

нових. Тому вкрай важливим стає питання збереження й відновлення внутрішньогосподарських меліоративних систем. Передусім повинен з'явитися власник (господар), у ролі якого можуть виступити приватно-державні організації, адже перебування у комунальній власності сільських і селищних рад не уможливить вирішити низку фінансових проблем, оскільки останні не мають достатньо коштів на реконструкцію, експлуатацію та утримання меліоративних систем.

Вивчаючи світовий досвід, доходимо висновку, що для управління внутрішньогосподарськими меліоративними системами у Росії¹ створені державні та регіональні виконавчі гідромеліоративні організації; у Болгарії й Словенії – державно-приватні акціонерні компанії, асоціації водокористувачів², а також регіональні виконавчі організації, в Угорщині – регіональні водні асоціації та місцеві адміністрації (на самофінансуванні)³. Основні засади створення й функціонування державно-приватних акціонерних компаній у Словенії викладено у законі Словенії від 23.11.2006 року «Про державно-приватне партнерство». Головною метою зазначеного закону є сприяння та стимулювання приватних інвестицій у будівництво, технічне обслуговування й експлуатацію споруд та об'єктів, що знаходяться у власності державно-приватного підприємства. Отже, створення державно-приватних акціонерних компаній у межах внутрішньогосподарських меліоративних мереж є одним із шляхів забезпечення сприятливих умов для ефективної меліорації, оскільки

такий крок дає змогу залучити додаткові інвестиції на відновлення і належне утримання меліоративних споруд.

За умов глобального зростання водовитрат на фоні обмеженості водних ресурсів дедалі більшої актуальності набувають науково обґрунтовані та ресурсозберігаючі способи поливу сільськогосподарських культур. Так, завдяки еколого-економічним властивостям поширюється запровадження систем крапельного зрошення (СКЗ). Зокрема, у 2011 році площа земель під СКЗ становила 51,2 тис. га, що на 7% більше, ніж у 2010 році, або майже у 6 разів перевищує аналогічні площі 2004 року. Співробітниками Інституту водних проблем і меліорації України розроблено Концепцію розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 року⁴, в якій наголошено на необхідності збільшення таких площ до 200-250 тис. га до 2020 року, що зумовлено потребами розширення внутрішнього та зовнішнього ринку плодоовочевої продукції, кліматичними викликами, а також світовими тенденціями. Збільшення таких площ має відбутися під багаторічними культурами на 49,3-65,4 тис. га, під просапними – на 99,5-133,4 тис. га. Обмежувальним фактором у поширенні СКЗ є значні початкові витрати, зокрема для будівництва таких систем до 2020 року на багаторічних культурах необхідно буде витратити до 262 млн дол., або до 2,1 млрд грн, а на просапних – до 266,8 млн дол., або понад 2 млрд грн (у цінах 2011 р.). Отже, для будівництва до 2020 року СКЗ на 250 тис. га слід витратити понад 4 млрд грн.

Аналізуючи кліматичні виклики, іноземний досвід раціонального водокористування та орієнтуючись на доцільність розвитку вітчизняного зрошуваного землеробства слід зазначити, що для відновлення ролі водної меліорації у забезпеченні національної продовольчої безпеки країни на фоні збереження як кількісних, так і якісних показників водних ресурсів, необхідно здійснити такі заходи.

1. Передбачити необхідність забезпечення на державному рівні достатнього обсягу інвестиційних ресурсів та створення сприя-

¹ На селекторній нараді прем'єр-міністр Російської Федерації Д. Медведєв, наголосив на перспективності роботи у форматі державно-приватного партнерства як ефективної форми нарощування інвестиційного потенціалу в зрошуваному землеробстві.

² Асоціація водокористувачів (АВК) – юридична особа, яка створена групою водокористувачів на добровільній основі в межах одного водного кордону. АВК створюється з метою одержання додаткового фінансування для забезпечення ефективної експлуатації внутрішньогосподарських меліоративних мереж за рахунок внесків учасників. Відразу після створення асоціацій до їх власності переходять зазначені мережі. Однак без належної державної підтримки функціонування асоціацій стає проблематичним; Мандзюк О.М. Створення асоціацій водокористувачів як механізм трансформації відносин власності на меліорованих землях // Вісник Черк. ун-ту: [зб. наук. ст. / голов. редкол. : А. І. Кузьмінський (голов. ред.) та ін.]. – Черкаси: ЧНУ. Вип. 153. – 2009. – С. 83-89.

³ Мандзюк О.М. Дослідження проблем управління водогосподарсько-меліоративним комплексом в умовах становлення приватної власності на землю [Електронний ресурс] / О.М. Мандзюк. – Доступний з: <http://nuwm.rv.ua/methods/asp/vd/v401ek31.doc>.

⁴ Концепція розвитку мікрозрошення в Україні до 2020 р.; за ред. М.І. Ромашенка. – К.: ІВПіМ НААН України. – 20 с.

тливих умов для заінтересованих приватних інвесторів щодо фінансування модернізації й реконструкції меліоративного фонду. Зокрема, для забезпечення експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських державних та внутрішньогосподарських меліоративних систем, реконструкції інженерної інфраструктури зрошувальних систем, будівництва й поширення СКЗ, придбання нової поливної техніки, реконструкції інженерної інфраструктури осушувальних і дренажних систем до 2020 року необхідно витратити близько 31 млрд грн. До того ж, відновлення й реконструкція меліоративних систем дасть змогу скоротити невиправдано високі витрати зрошувальної води при транспортуванні.

2. У рамках розробки і реалізації системи заходів щодо адаптації сільськогосподарського виробництва України до ймовірних наслідків майбутніх кліматичних змін та мінімізації можливих екологічних загроз забез-

печити сприяння розвитку ефективного, ресурсощадного зрошувального землеробства.

3. Посилити нині практично відсутній контроль з боку органів виконавчої влади за дотриманням земельного й водного законодавства, зокрема, в частині раціонального використання та охорони земельних і водних ресурсів.

4. Забезпечити створення державно-приватних акціонерних компаній та асоціацій водокористувачів у межах внутрішньогосподарських меліоративних мереж із метою сприяння залученню додаткових інвестицій на відновлення й належне утримання меліоративних споруд.

5. Сприяти першочерговому впровадженню ресурсозберігаючих технологій використання водних ресурсів, зокрема краплинного зрошення, зважаючи на дефіцит прісної води та зростаючі потреби у використанні водних ресурсів, з метою забезпечення підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Досліджено сучасний стан і проблеми зрошувального землеробства України та світу. Визначено пріоритетні напрями адаптаційного механізму щодо пом'якшення наслідків дефіциту прісної води для сільського господарства.

Исследованы современное состояние и проблемы оросительного земледелия в Украине и в мире. Определены приоритетные направления адаптационного механизма относительно смягчения последствий дефицита пресной воды для сельского хозяйства.

The modern state and problems of irrigated agriculture of Ukraine and world are investigated. There are determined the priority directions of adaptation mechanism with regard to mitigating the effects of deficit of fresh water for agriculture.

*

**О.О. ТОМІЛІН, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, директор
Полтавської філії Європейського університету**

Розвиток цукробурякового виробництва в ринкових умовах

Економічна криза охопила всі галузі агропромислового комплексу, в тому числі й цукровобуряковий підкомплекс. Деякі автори вважають, що останній являє собою інтегровану систему з великою кількістю буряко-сійних господарств, цукрових заводів, допоміжних і обслуговуючих підприємств. До його складу входить понад 800 буряко-сійних господарств, 192 цукрових заводів загальною

потужністю 507 тис. т переробки цукросировини за добу, 135 спеціалізованих сільськогосподарських підприємств із вирощування насіння, три заводи з підготовки насіння до висіву, спеціалізовані кар'єри з видобутку вапняку, який використовується для фільтрації цукрового сиропу, низка спеціалізованих машинобудівних, ремонтних та інших підприємств, а також науково-

тливих умов для заінтересованих приватних інвесторів щодо фінансування модернізації й реконструкції меліоративного фонду. Зокрема, для забезпечення експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських державних та внутрішньогосподарських меліоративних систем, реконструкції інженерної інфраструктури зрошувальних систем, будівництва й поширення СКЗ, придбання нової поливної техніки, реконструкції інженерної інфраструктури осушувальних і дренажних систем до 2020 року необхідно витратити близько 31 млрд грн. До того ж, відновлення й реконструкція меліоративних систем дасть змогу скоротити невиправдано високі витрати зрошувальної води при транспортуванні.

2. У рамках розробки і реалізації системи заходів щодо адаптації сільськогосподарського виробництва України до ймовірних наслідків майбутніх кліматичних змін та мінімізації можливих екологічних загроз забез-

печити сприяння розвитку ефективного, ресурсощадного зрошувального землеробства.

3. Посилити нині практично відсутній контроль з боку органів виконавчої влади за дотриманням земельного й водного законодавства, зокрема, в частині раціонального використання та охорони земельних і водних ресурсів.

4. Забезпечити створення державно-приватних акціонерних компаній та асоціацій водокористувачів у межах внутрішньогосподарських меліоративних мереж із метою сприяння залученню додаткових інвестицій на відновлення й належне утримання меліоративних споруд.

5. Сприяти першочерговому впровадженню ресурсозберігаючих технологій використання водних ресурсів, зокрема краплинного зрошення, зважаючи на дефіцит прісної води та зростаючі потреби у використанні водних ресурсів, з метою забезпечення підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Досліджено сучасний стан і проблеми зрошувального землеробства України та світу. Визначено пріоритетні напрями адаптаційного механізму щодо пом'якшення наслідків дефіциту прісної води для сільського господарства.

Исследованы современное состояние и проблемы оросительного земледелия в Украине и в мире. Определены приоритетные направления адаптационного механизма относительно смягчения последствий дефицита пресной воды для сельского хозяйства.

The modern state and problems of irrigated agriculture of Ukraine and world are investigated. There are determined the priority directions of adaptation mechanism with regard to mitigating the effects of deficit of fresh water for agriculture.

*

**О.О. ТОМІЛІН, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, директор
Полтавської філії Європейського університету**

Розвиток цукробурякового виробництва в ринкових умовах

Економічна криза охопила всі галузі агропромислового комплексу, в тому числі й цукровобуряковий підкомплекс. Деякі автори вважають, що останній являє собою інтегровану систему з великою кількістю буряко-сійних господарств, цукрових заводів, допоміжних і обслуговуючих підприємств. До його складу входить понад 800 буряко-сійних господарств, 192 цукрових заводів загальною

потужністю 507 тис. т переробки цукросировини за добу, 135 спеціалізованих сільськогосподарських підприємств із вирощування насіння, три заводи з підготовки насіння до висіву, спеціалізовані кар'єри з видобутку вапняку, який використовується для фільтрації цукрового сиропу, низка спеціалізованих машинобудівних, ремонтних та інших підприємств, а також науково-

дослідні установи¹. В країні відбулася дестабілізація цукровобурякового виробництва.

Суттєвою проблемою для цукровобурякового виробництва виявилися низький рівень спеціалізації сучасних аграрних підприємств, посівів, що стримує впровадження інтенсивних технологій виробництва цукрових буряків, зокрема – застосування високопродуктивних гібридів, що, в свою чергу, негативно впливає на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. Нині у переважній більшості господарств України частка цукрових буряків у структурі посівних площ становить 1–2%, що є досить низьким показником (науковцями Інституту цукрових буряків НААН обґрунтовано оптимальний показник для лісостепової зони – 20%). Як показує практика, із збільшенням частки цукрових буряків у структурі посівів підвищується врожайність, знижується собівартість. Тому потребує розв’язання проблема збільшення посівних площ під солодкими коренеплодами у господарствах, які територіально розміщені неподалік від цукрових заводів і мають сприятливі умови для виробництва культури². Зміна стратегії й тактики формування ринкових відносин у цукровобуряковому виробництві, чітке дотримання правил гри, тобто використання відповідних економічних, організаційних і правових методів, дасть змогу змінити на краще соціально-економічну ситуацію в галузі, відновити гідне становище сільськогосподарських товаровиробників на вітчизняному ринку цукру, створити нові робочі місця, поліпшити соціальні умови життя працівників та їхніх родин³.

На нашу думку, підвищення прибутку в цукровобуряковій галузі можна очікувати за умови одержання державного довгострокового кредитування виробників цукру за пільговими категоріями.

Саме цукрові буряки можуть стати основним джерелом грошових надходжень у післякризовий період. В умовах загострення проблем енергозбереження очікуваним є зростання цін на цукор у наступні роки з дефіцитом цукру на світовому ринку, викликаним зменшенням його виробництва в традиційних країнах – Індії, Австралії, країнах ЄС, Бразилії, переорієнтації цукру зі споживчого товару на технічний для виробництва етанолу⁴.

Значення цукрових буряків не обмежується лише виробництвом з них цукру, який широко використовується у підприємствах харчової промисловості. В процесі заводської переробки буряків одержують жом і мелясу. Жом застосовують для згодовування тваринам, а також виробництва пектинового клею, що використовується в текстильному виробництві. Мелясу широко використовують при виготовленні комбікормів, вона є сировиною для одержання спирту, гліцерину, харчових дріжджів для хлібопекарської промисловості, молочної та лимонної кислот.

Серед технічних культур в Україні цукрові буряки займають особливе місце й одне з провідних, що забезпечує цукрову промисловість сировиною. Із загальної кількості світового виробництва цукру на їхню частку припадає 40%, а в окремих країнах вони становлять єдине джерело для одержання цього продукту. Коренеплоди культивованих сортів і гібридів цукрових буряків містять 16–18% цукру. При переробці на цукрових заводах його вихід становить 12–15%. Отже, при врожайності цукрових буряків 300 ц/га можна одержати 45–50 ц цукру з 1 га. Нині галузь буряківництва в Україні перебуває в кризовому стані. Більше як у два рази скоротилися посівні площі, майже в три рази – виробництво цукру, що спричинило банкрутство й закриття десятків цукрових заводів і підприємств харчової промисловості. Головна причина депресії галузі – відсутність ефективної програми з регулювання цукрової промисловості та належної протекціоністської

¹ Ярчук М.М. Підсумки роботи цукрової галузі у 2008 році та її функціонування в умовах фінансової кризи / М.М. Ярчук // НАЦУ «Укрцукор» – 2009; тези доп. на заг. зборах учасників НАЦУ «Укрцукор». – К., 19 берез. 2009 року. – Електронна версія.

² Високоєфективна технологія виробництва цукрових буряків. – К. : Інститут цукрових буряків НААН. – Глобус Прес, 2010. – 166 с.

³ Бакай В.Й. Проблеми та перспективи розвитку цукрової галузі України / В.Й. Бакай, Ю.В. Дорош, О.Е. Кравченко // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2010. – №3. – Т.3. – С.15–18.

⁴ Ярчук М.М. Ситуація в бурякоцукровій галузі й на ринку цукру: сезон цукроваріння-2009 / М. М. Ярчук, П. Г. Борисик // Цукрові буряки. – 2009. – №6. – С. 3 – 5.

політики держави, що захищала б внутрішнього виробника від конкурентів¹.

У 2010 році цукровими буряками було засіяно 503 тис. га, що при середній врожайності 30 т на 1 га уможливило б зібрати близько 15 млн т цукрових буряків і виробити близько 1,7 млн т цукру в поточному сезоні, що на 33% більше, ніж у 2009 році. Однак станом на 31.12.2010 року, за даними Інституту цукрових буряків, цукрові заводи України виробили 1,545 млн т цукру, або 77% від загальної потреби України. Одним із головних чинників підвищення врожайності солодких коренів є система забезпечення добривами, що передбачає надходження основних елементів до рослин протягом усього періоду їхнього вирощування. Для одержання 350–450 ц/га коренеплодів потрібно внести на 1 га посіву 300 – 500 кг д. р. мінеральних добрив. Крім того, вносять 30–40 т/га гною під попередник або безпосередньо під цукрові буряки. Одним із важливих напрямів підвищення врожайності останніх є розвиток селекції та насінництва, зокрема виведення сортів і гібридів, що забезпечують високий вихід цукру з 1 га посіву, тобто поєднують у собі високу врожайність коренеплодів та вміст цукру в них. Потрібно повністю перейти на гетерозисну селекцію з широким використанням біотехнології, створити високопродуктивні гібриди цукрових буряків, які б відповідали кращим світовим аналогам, приділивши основну увагу підвищенню цукристості коренеплодів і поліпшенню їхніх технологічних якостей – підвищенню стійкості до хвороб та придатних для інтенсивних технологій. Ринок цукру в Україні можна зарахувати до особливо важливої складової частини функціонування ринкової економіки загалом, оскільки цукрове виробництво належить до стратегічних галузей в аграрному комплексі нашої держави і його успішний розвиток може істотно вплинути на подолання негативних наслід-

ків економічної кризи, яка охопила сучасну українську економіку².

Цукор розглядається як один з об'єктів державного цінового регулювання, на який встановлюються мінімальна й максимальна ціни, що слугують ціновими індикаторами, які є підставою для прийняття рішення про здійснення товарної та фінансової інтервенцій з боку держави в особі Аграрного фонду³.

Найбільшими виробниками солодкого продукту в світі є країни ЄС, Бразилія, Індія – від 18 до 20 млн т щорічно. Цукор має важливе значення в харчуванні людей усього світу, є джерелом енергії, що зумовлено високим вмістом цукрози (99,5–99,9 %). Він легко і швидко засвоюється клітинами організму й потрібний для нормального функціонування печінки, мозку, живлення м'язів, особливо серцевого, зміцнення нервової системи. Споживання цукру рекомендується у межах 80–100 г на добу (38 кг на рік) однією особою. Надмірне споживання його може викликати або загострити такі захворювання, як цукровий діабет, атеросклероз, гіпертонію тощо. У різних країнах світу споживання цукру зумовлено певними чинниками: зокрема національними особливостями харчування, купівельною спроможністю населення тієї чи іншої країни, станом світового ринку тощо⁴. Згідно з даними Міжнародної організації цукру виробництво солодкого продукту в світі за 2008/09 МР зменшилося до 153 млн т, а споживання зросло до 64,3 млн т, дефіцит цукру становив 11,3 млн т, що викликало значний ріст світової ціни як на білий цукор, так і на цукор-сирець із тростини. В наступному маркетинговому році прогнозується дефіцит цукру на рівні 9,4 млн т⁵.

¹ Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: монографія / [П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.]; за ред. акад. П.Т.Саблука, проф. М.Ю.Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.

² Імас Є.В. Розвиток цукробурякового виробництва та ринку цукру в Україні: автореф. дис. ... доктора екон. наук / Є.В. Імас. – К., 2004. – 44 с.

³ Шпичак О.М. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / О.М. Шпичак, О. В. Боднар, С. А. Стасівич; за ред. О.М. Шпичака. – К.: Нічлава, 2009. – 406 с.

⁴ Азбука харчування. Рациональное харчування: довідник / [за ред. Г.І. Столматової, І.О. Мартинюка]. – Львів: Світ, 1991. – 200 с.

⁵ Ярчук М.М. Аналітична інформація про підсумки роботи Національної асоціації цукровиків України в 2009 р. / М. М. Ярчук // Цукровий бізнес в умовах національного та світового ринку : матеріал. наук.-техн. конф. цукровиків України. – К. : Цукор України, 2010. – С. 79–100.

Урядом затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року¹. У разі виконання заходів, передбачених цією програмою, у 2015 році очікується виробництво 25 млн т цукрових буряків та 3,1 млн т цукру. Тоді споживання цукру становитиме 38 кг на одну особу на рік.

У своїх дослідженнях В.Й. Бакай, Ю.В. Дорош, О.Е. Кравченко дійшли висновку, що подолання кризової ситуації на ринку цукру стало національною проблемою, розв'язання якої має не тільки важливе економічне, а й політичне значення. Диспаритет цін і невиконання державою встановлених нею ж правил гри відчутно б'є по переробнику й інвестору, який вже замислюється, чи доцільно вкладати кошти в цукрову галузь наступного року. Ці негативні фактори можуть загальмувати досягнуте зростання цукрового виробництва і призвести до його глибокого занепаду. Нині в Україні потрібно формувати регульований ринок цукру, а основною фігурою на ньому має бути його виробник. Із теоретичних позицій та на практиці доведено, що ефективно функціонування такого ринку можливе за умови завершеності. Якщо бракує хоч одного елемента, ринок не може нормально функціонувати або не функціонуватиме зовсім. Вільний, стихійно створений, нерегульований ринок цукру несе велику загрозу аграрному сектору економіки України.

Проблеми й перспективи розвитку цукрової галузі в ринкових умовах господарювання висвітлені в наукових працях О.С. Богатиренка, В.І. Бойка, П.П. Борщевського, В.С. Бондар, В.П. Галушка, О.С. Зайця, Ю.С. Коваленка, М.Ю. Коденської, В.І. Пиркіна, М.В. Роїка, О.М. Шпичака, М.М. Ярчука та інших дослідників, які запропонували теоретико-методологічні принципи переходу від централізованої планової економіки до ринкової, організації виробництва й реалізації продукції як цукрових буряків, так і

цукру². Є.В. Імас у своїх дослідженнях дійшов висновку, що вже на нинішній час в Україні відчувається тривога за те, чи вистачить цукру для потреб внутрішнього ринку.

Основні показники буряківництва в Україні наведені на рисунку 1. Аналізуючи 1990–1995 роки можна зробити висновок, що в цей період посівні площі під цукрові буряки в Україні сягали більше 1600 тис. га, а врожайність була понад 270 ц/га. З 2001 по 2010 рік площі під цукрові буряки (фабричні) скоротилися на 469 тис. га. З 2003 року очевидна тенденція до зростання врожайності, яка за 2003–2010 роки зросла на 78 ц/га, або на 39 %. Темпи зростання недостатньо високі, враховуючи, що в передових західно-європейських країнах її рівень знаходився в межах 600–700 ц/га. У 2003 році під посівні площі цукрових буряків було відведено 773 тис. га, а в 2010-му цей показник становив усього 501 тис. га, тобто зменшено на 54%.

Економічна криза призвела до глибокого занепаду буряківництва як провідної рослинницької галузі агропромислового комплексу. Це можна пояснити, на нашу думку, наступними причинами. Стан посівів цукрових буряків у зонах бурякосіяння в 2010 році був неоднаковим. Так, у Полтавській, Харківській та Сумській областях зафіксовано відсутність опадів у липні-вересні. Це явище негативно вплинуло на стан посівів цукрових буряків. Замість оптимальної вологи в ґрунті 120 мм цей показник не перевищував 15–30 мм. У Київській, Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській, навпаки, у червні й липні спостерігали надмірну кількість опадів.

У цих зонах випало більше 300 мм опадів. Крім того, високі температури повітря та ґрунту призвели до ослаблення рослин. Інша причина полягає в якості сировини, тобто цукристості цукрових буряків.

¹ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19. 09. 2007 р. № 1158 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 73. – С. 7. – (Бібліотека офіційних видань).

² Маслак О.І. Чинники диверсифікації інноваційних процесів у розвитку цукробурякового комплексу в Україні / О. І. Маслак // Економіка АПК. – 2007. – № 10. – С. 11.

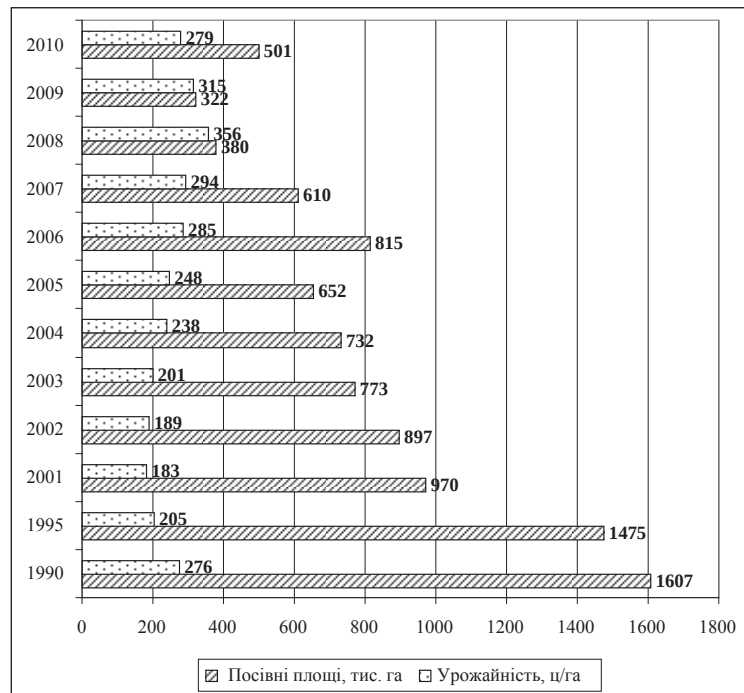

Рис. 1. Динаміка посівних площ та врожайності цукрових буряків (фабричних) в Україні

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 559 с.

На нашу думку, для поліпшення якості цукросировини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку. Як видно з рисунка 2, аналізуючи виробництво цукрових буряків в Україні за останні 20 років (1990–2010 рр.) можна зробити висновок щодо областей – лідерів.

Рис. 2. Динаміка виробництва цукрових буряків в основних регіонах України

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

На рисунку 3 показано виробництво цукрових буряків у семи потужних областях України. Найбільші площі під посів у 1990 році було відведено у Вінницькій області – 5749 тис. га, а найменша частка виділялася Харківській області – 2802 тис. га. Досліджуючи ці самі площі через 20 років, бачи-

мо зовсім іншу картину. В 2010 році у Сумській області зменшення посівних площ під цукрові буряки зареєстровано майже в 9 разів (порівняно з 1990 роком), а в Харківській – скорочення в 6 разів (рис. 4). Посівні площі в цих областях становили 336 і 462 тис. га відповідно.

Рис. 3. Виробництво цукрових буряків (фабричних) за регіонами, 1990 рік

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

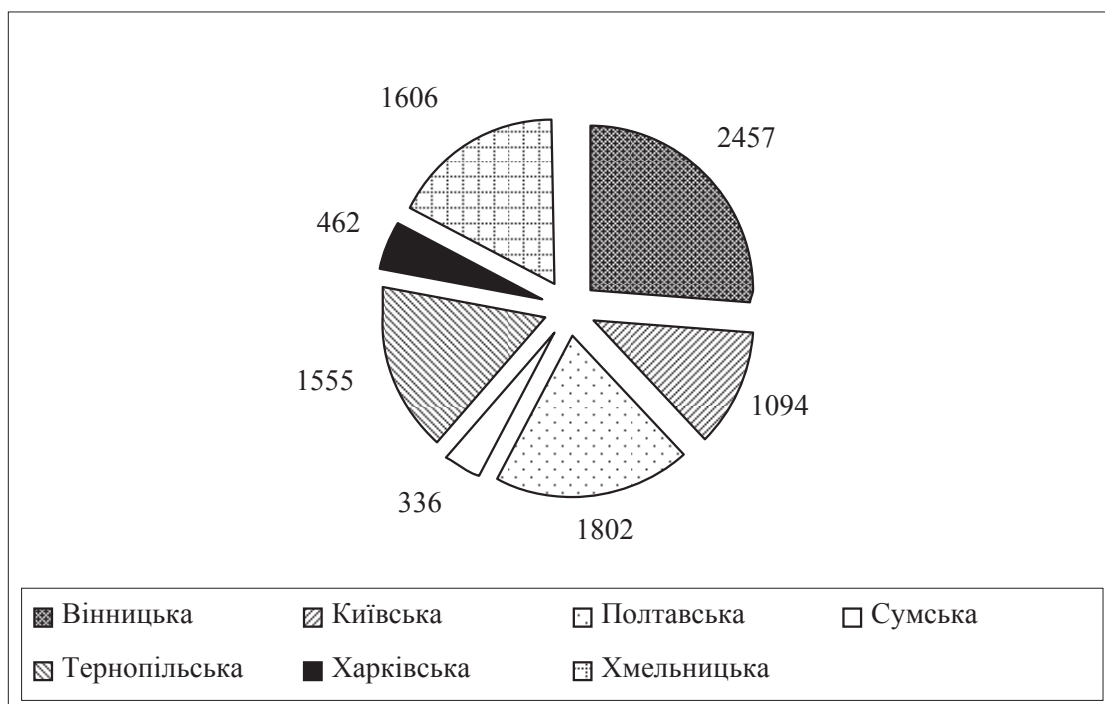

Рис. 4. Виробництво цукрових буряків (фабричних) за регіонами, 2010 рік

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

Отже, Сумську й Харківську області не можна відносити до лідерів із вирощування цукрових буряків.

Розв'язання вищенаведених проблем цукробурякової галузі можливе при реалізації наступних комплексних заходів:

дотримання вимог технології по виробництву цукрових буряків: від основного обробітку ґрунту до збирання;

ефективне внесення мінеральних і органічних добрив;

упорядкування структури посівних площ та сівозмін. Враховуючи цінову політику як на цукровий буряк, так і безпосередньо на цукор, можна констатувати, що цукровий буряк нині рентабельний у майже 90% виробників.

На нашу думку, підвищення прибутку в цукробуряковій галузі можна очікувати за умови одержання пільгового державного довгострокового кредитування виробників цукру. Для поліпшення якості цукросиро-

вини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку. З метою стабілізації цукробурякового підкомплексу агропромислового комплексу в сучасних умовах господарювання необхідно сформувати повноцінну інформаційно-маркетингову стратегію цукробурякового виробництва в державі. На наш погляд, перспективою для цукробурякової галузі АПК є кластерна система організації виробництва.

Розкрито роль і місце цукробурякового виробництва в аграрній сфері економіки, обґрунтовано його проблемні питання, визначено перспективи розвитку цукрової галузі в ринкових умовах господарювання. Запропоновано систему заходів щодо розв'язання проблем цукробурякового виробництва.

Раскрыты роль и место свеклосахарного производства в аграрной сфере экономики, обоснованы его проблемные вопросы, определены перспективы развития сахарной отрасли в рыночных условиях хозяйствования. Предложена система мер по решению проблем свеклосахарного производства.

In the article the role and place of sugar beet production in the agriculture economy. Grounded issues sugar beet production, defined problems and prospects of the sugar industry in market conditions. The system of measures to address the problems sugar beet production.

* * *

*О.Є. ГУДЗЬ, доктор економічних наук, професор
П.А. СТЕЦЬЮК, доктор економічних наук, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Напрями удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва

Посилення глобалізаційних процесів на світових ринках продовольства та сільсько-господарської продукції, зростання чисельності населення і підвищення рівня життя у країнах, що розвиваються, відкривають широкі перспективи для вітчизняних аграрних підприємств, зокрема створюють умови для відтворення й подальшого розвитку галузі тваринництва за рахунок стимулювання нарощування внутрішнього виробництва та експорту продукції тваринництва. Одночасно інтеграція України до СОТ і пов'язане з цим зниження рівнів захисту та обсягів державної підтримки національних аграрних підприємств зумовлюють необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняного тваринництва й суміжних з ним галузей на світовому та національному ринках. Реалізація зазначеного пріоритету потребує розробки комплексу організаційно-економічних заходів державної кредитної підтримки, спрямованого на підвищення ефективності функціонування тваринницької галузі шляхом зниження витрат на всіх

етапах виробництва і просування продукції на світові ринки.

Загальновизнаним науковим надбанням із кредитного забезпечення агросфери є розробки таких визначних відомих учених, як: В. Борисової, В. Гейця, М. Дем'яненка, В. Лагутіна, П. Лайка, Ю. Лупенка, Б. Луціва, М. Маліка, А. Мороза, О. Непочатенко, П. Саблука, В. Савчука та ін. Належно оцінюючи існуючі наукові напрацювання, водночас слід відзначити недостатність наукового пошуку пропозицій щодо напрямів удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва, можливостей використання для цього новітніх інноваційних фінансових технологій, що адекватні викликам і загрозам сучасного економічного простору та відповідають запитам вітчизняних банків.

Метою статті є пошук і наукове обґрунтування напрямів удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва й розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення банківськими

кредитами стабільного та ефективного доступу тваринництва.

Сучасний етап розвитку аграрної економіки характеризується низкою позитивних зрушень: піднесенням виробництва, зміщенням акцентів державної політики на ринково-орієнтовані методи управління, створенням і розвитком елементів ринкової інфраструктури. Однак за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилося на 31,1 %, у тому числі рослинництва – на 11,8, тваринництва – на 47,2 %. З 2000 року відбувається поступове зростання виробництва валової продукції, приріст якої у 2010 році становив 41,6 % порівняно з 1999 роком, у т. ч. рослинництва – 65,8, тваринництва – 17,7 %. За означений період значно скоротилося поголів'я худоби: великої рогатої – в 5,1 раза, корів – в 3,2, свиней – в 2,4, овець – в 4,9 раза. Основними проблемами галузі тваринництва вважається: зменшення поголів'я великої рогатої худоби, особливо корів, в аграрних підприємствах; утримання господарствами населення 66 % поголів'я великої рогатої худоби, близько 55 % свиней та неспроможність виробляти продукцію, що відповідає міжнародним стандартам якості; загальне скорочення обсягів виробництва продукції скотарства; імпорт в Україну продуктів харчування тваринного походження низької якості, що робить неконкурентоспроможною на внутрішньому ринку аналогічну українську продукцію; відсутність вітчизняної селекційно-плеємної бази високопродуктивних порід ВРХ і свиней; зменшення частки виробництва високоякісного м'яса великої рогатої худоби та свиней, заміна його дешевшим та менш енергетично цінним м'ясом птиці, переважно курятини інтенсивної технології вирощування.

За цих умов посилюється роль кредиту в розвитку галузі тваринництва, в якій нині склалася ситуація, коли потреби у кредитних ресурсах зростають, а можливості їхнього забезпечення зменшуються¹. Спад кредитної активності пов'язаний з нестабільністю розвитку та кризовими явищами, що тривають у цій галузі, а також відсутній

дієвий механізм нагромадження внутрішніх фінансових ресурсів. Маючи великий агро-ресурсний потенціал, величезні земельні масиви, кваліфіковані кадри, тваринницька галузь не приваблює вітчизняних та іноземних кредиторів і з самого початку аграрних реформ не увійшла до переліку кредитно привабливих (за винятком птахівництва). Банкіри бажають вкладати свої кошти у прибутковіші галузі. Тому в 2000–2011 роках обсяги кредитів у галузі тваринництва були в 11,4 раза нижчі, ніж у рослинництво чи переробку й займали лише 3,7% загального обсягу кредитів в АПК України.

Водночас динамічний розвиток кредитного забезпечення тваринницької галузі є одним із найважливіших індикаторів розвитку аграрної сфери та зростання добробуту, який визначає зміну сукупного попиту і, в перспективі, обсягу виробленого продукту й рівня зайнятості. Будучи стрижневим фактором стабілізації в аграрній сфері та макроекономічної рівноваги, кредитне забезпечення, у свою чергу, є складним процесом, що залежить від комплексу різних чинників. Економічне зростання активізувало фактори, що стимулюють залучення кредитів. При цьому реалізація загальних закономірностей кредитного забезпечення значно модифікувалася.

На нинішній час прикметним є відсутність прогнозування ймовірних наслідків розвитку ринкових перетворень; доступ до джерел кредитного капіталу серйозно обмежений, а самі джерела незначні; основні кредитні умови для агровиробників у доступній для огляду перспективі досить примарні; відсутні ефективні концепції подолання негативних наслідків ретроспективних процесів; будь-який довгостроковий кредитний проект у тваринництво пов'язаний із ризиком і передбачає компроміс між різними кредитними цілями; постійно порушується галузевий баланс та баланс інтересів інвесторів. Виявлено пряму залежність між обсягами кредитів і наступними кількісними показниками: поголів'ям худоби, валовим виробництвом продукції тваринництва тощо. Не виявлено прямої залежності між обсягами кредитів й такими показниками, як про-

¹ Алексійчук В. М. Кредитне обслуговування АПК: досвід та напрями розвитку / Алексійчук В. М. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 92 с.

дуктивність тварин, рівень товарності, рівень рентабельності, якість продукції та ін.

Оцінка вітчизняної практики показує, що зростання обсягів наданих кредитів аграрним підприємствам останніми роками здійснювалося в умовах зниження кредитної ставки й розширення асортименту кредитних продуктів¹. Однак кризова ситуація в країні зумовила поглиблення проблемних питань стосовно кредитного забезпечення галузі тваринництва. Цільову групу агрокредитування становили: рослинництво – 85%, тваринництво – 14 та інші – 1%.

На обсяги кредитування тваринництва істотно вплинуло те, що виробництво валової продукції цієї галузі в особистих господарствах населення протягом 1990-2011 років зростало, а їхня частка у загальному обсязі, починаючи з 1996 року, домінувала (54,0-71,8%). Особисті селянські господарства значною мірою розв'язували проблему зайнятості селян, проте вони не можуть домінувати у найближчій перспективі.

Потреба галузі тваринництва у кредитних коштах не забезпечується у повному обсязі². По короткострокових ресурсах вона покривається на 15 %, а по довгострокових – лише на 2%.

Виробничі потужності й техніка галузі потребує якісного та кількісного оновлення, що можливе лише при залученні довгострокових кредитів. Основними перешкодами у збільшенні довгострокових кредитних вкладень банків у галузь тваринництва є дефіцит довгострокових ресурсів банків; слабкий фінансовий стан аграрних підприємств; недосконале правове регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням довгострокових кредитів.

Результати аналізу фінансового стану аграрних підприємств показали, що понад 70% з них вважаються некредитоспроможними для довгострокових вкладень, що вимагає впровадження нових умов, форм кредитування і введення нових кредитних про-

дуктів для галузі тваринництва³. Тобто, незадовільний фінансовий стан багатьох підприємств, недостатнє забезпечення кредиту, якого вимагають банки, відсутність позитивної кредитної історії утруднюють, а в окремих випадках унеможливають одержання довгострокових банківських кредитів. Існуючий мораторій на іпотеку земель сільськогосподарського призначення уповільнює розвиток кредитного забезпечення галузі тваринництва та реалізації довгострокових проектів із розширення тваринницьких приміщень чи модернізації галузі.

При цьому через посилення конкуренції можливе підвищення кредитних ризиків, що може зробити жорсткішими вимоги до позичальників і спричинити збільшення кредитної ставки, яка й так є високою⁴. Дорогі кредити зроблять тваринницьку продукцію неконкурентоспроможною, а самі підприємства нерентабельними і фінансово нестійкими. В таких умовах доступнішим джерелом фінансування для аграрних підприємств залишатимуться кредити з компенсацією відсоткової ставки.

Слід відзначити велику нерівномірність державної кредитної підтримки серед агропідприємств. Так, у 2006-2011 роках більше 70 % підприємств не мали кредитної підтримки, 20% – одержали лише 3% від загальної суми підтримки, що становило менше 1% від реалізованої ними продукції, а 6% підприємств мали 74% суми кредитної підтримки (10% суми реалізованої продукції). Здешевлення вартості кредитів у 2009-2011 роках одержали лише 3 % агропідприємств.

Аналіз доступності кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання аграрної сфери здійснено зіставленням середньої процентної ставки за кредит і рентабельності їх активів. З'ясовано, що проблема кредитування галузі тваринництва полягає у невідповідності середньої рентабельності підприємств та позичкового процента. Підтвердженням цього є збільшення частки збитків

¹ Непочатенко О. О. Сучасний стан і перспективи короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / О. О. Непочатенко, О. В. Яковенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту [редкол.: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін.]. – Умань, 2009. – Вип. 70, Ч. 2 : Економіка. – С. 130–135.

² Алексійчук В. М. Кредитне обслуговування АПК: досвід та напрями розвитку / Алексійчук В. М. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 92 с.

³ Дем'яненко М. Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика) : моногр. / М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 302 с.

⁴ Зарук Н. Оцінка кредитного потенціала сільськогосподарських підприємств / Н. Зарук, Д. Мурзин // АПК: економіка, управління. – 2007. – № 2. – С. 25–27.

тваринницької галузі при зростанні обсягів її кредитування у 2005-2008 роках.

Таким чином, сучасний стан кредитного забезпечення галузі тваринництва характеризується:

невідповідністю обсягів грошово-кредитних потоків і потреб галузі у кредитних ресурсах (при мінімальній щорічній потребі аграрних підприємств у кредитних ресурсах 5-6 млрд дол. банківське кредитування у 2000-2011 роках за державної підтримки ледь досягало у сприятливі роки 2 млрд дол.);

наявністю неповернених кредитів позичальниками-аграрними підприємствами внаслідок їхнього скрутного фінансового стану;

завищеними кредитними ставками та відсутністю надійного забезпечення повернення кредитних ресурсів;

функціонуванням на кредитному ринку здебільшого універсальних банків, що не спеціалізуються на діяльності в аграрній сфері.

Регулюючи рух кредитів на фінансовому ринку, можна розв'язувати проблеми інтенсивного розвитку окремих галузей тваринництва. Питання активізації кредитних процесів у тваринництві – це одна із найбільш серйозних фінансових проблем, яка вимагає нагального розв'язання, оскільки від якості та своєчасності її розв'язання залежить не тільки рівень економічного розвитку галузі нині, але й виробничий потенціал, що працюватиме в майбутньому.

Особливості кредитного забезпечення тваринництва зумовлені відмінностями галузі й характеризуються наступним: вона належить до ресурсообмежених галузей; вирізняється масовим виробництвом; продукція має обмежені терміни реалізації; традиційно високий рівень споживання продуктів тваринництва в Україні на фоні постійного зниження рівня доходів; виражена сезонність у надходженні сировини на переробку; незбігання піків виробництва та споживання продуктів тваринництва; обмежені терміни зберігання тваринницької сировини, незначні обсяги резервів продукції.

Відбулося істотне згортання кредитної активності водночас із переорієнтацією кре-

дитних ресурсів із довгострокових кредитних проектів на задоволення короткотермінових потреб у предметах праці (кормах, добривах, пально-мастильних матеріалах тощо) в межах одного виробничого циклу¹.

До факторів, що зумовлюють необхідність надання державної підтримки, причини й напрями її здійснення, належать: відносно низькі доходи від тваринницької галузі порівняно з іншими галузями аграрної сфери та економіки загалом; високий ступінь ризиків виробництва продукції тваринництва; висока ресурсомісткість і сезонність галузі; неспроможність сільськогосподарських товаровиробників як операторів ринку протистояти експансії великого капіталу; виконання аграрним сектором вирізняльних від інших секторів економіки, крім товарної функції (виробництво сільськогосподарської продукції) нетоварних функцій (забезпечення продовольчої безпеки, облаштування сільської території, підтримка природної рівноваги тощо); низький рівень розвитку сільської соціальної інфраструктури як складової середовища для відтворення робочої сили для сільського господарства і сфери додаткового працевлаштування селян.

Крім того, продукція тваринництва та його переробки не має вільного й широкого доступу на світовий ринок. Це пояснюється, передусім, насиченістю і гострою конкуренцією на аграрних світових ринках та їх сильною митною захищеністю.

Загальним недоліком аналізованої системи кредитної підтримки галузі тваринництва є переважання компенсаційно-витратного підходу до розподілу фінансових ресурсів, який не пов'язаний із показниками ефективності господарювання. Це призводить до того, що кошти використовуються нераціонально і не стимулюють розширене відтворення. Часто збиткові або низькорентабельні підприємства одержують значні суми з бюджету порівняно з іншими підприємствами, в тому числі рентабельними.

Доцільно застосовувати новий ефективний механізм розподілу підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва,

¹ Любар О. О. Особливості формування кредитної політики банків при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери / О. О. Любар // Зб. наук. праць Вінн. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2010. – Т. 2, вип. 5. – С. 224-230.

який би включав сукупність вартісних показників розподілу дотацій, компенсацій, доплат та інших засобів кредитної підтримки, які залежать від собівартості, товарності й прибутковості реалізованої продукції та впливають на фінансовий результат господарювання. Це – інтегральний коефіцієнт, що являє собою рейтингову оцінку кожного агропідприємства, яке претендує на кредитну підтримку і проявляється через коефіцієнти товарності, окупності витрат тощо. Чим вища ця оцінка, тим більша сума кредитної підтримки.

Аналіз здійснення програм кредитної підтримки галузі тваринництва через здешевлення відсоткової ставки за довгостроковими кредитами показує, що це найвитратніша для держави та найменш ефективна для аграрної сфери форма кредитної підтримки. Бюджетні витрати на цей захід вже перевищують 1 млрд грн, які на майбутнє втрачені для держави.

Ця підтримка має ряд недоліків. Передусім кількісне розмежування ставок за кредитами (певні види цільових витрат по кредитах передбачають певні відсоткові ставки компенсації), що є для агропідприємств не завжди зрозумілим і не забезпечує достатніх кредитних потреб останніх. Цільове надання кредиту часто не відповідає першочерговим виробничим інтересам аграрних підприємств, суми відшкодування неістотно впливають на рівень їхньої рентабельності.

У результаті аналізу виявлено, що заходи державної кредитної підтримки проводяться безсистемно, не прив'язані до конкретних трансформаційних перетворень, які необхідно здійснювати в галузі тваринництва. За діючою практикою місцеві органи влади визначали коло підприємств, яким слід надати здешевлені кредити. При цьому до списку часто потрапляли неплатоспроможні, а то й збиткові підприємства, які нездатні своєчасно повернути банківський кредит. Найбільші суми кредитів із компенсацією відсоткової ставки у зоні Лісостепу з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь були одержані підприємствами Київської (120 грн) та Черкаської (110 грн) областей, а найменші – підприємствами Хмельницької області (37 грн). Завдяки такому підходу до креди-

тування аграрної галузі вдалося достатньо ефективно використати бюджетні кошти – на 1 грн компенсації залучено в середньому 20,3 грн кредитів.

За результатами досліджень можна зробити висновок, що державна підтримка кредитування галузі тваринництва в напрямі кредитних гарантій та субсидування процентних ставок у відриві від інших заходів щодо реформування кредитного забезпечення не буде ефективною, оскільки потребуватиме витрачання великих обсягів державних ресурсів. Зокрема невиправданим буде й окреме застосування механізму іпотеки.

Таким чином, основними факторами, що визначають рівень кредитної активності в умовах викликів і запитів сьогодення, є: наявність (чи відсутність) прибутку як основного джерела нагромадження; розмір ставки банківського відсотка; привабливість операцій із державними цінними паперами; наявність (чи дефіцит) в економіці фінансових ресурсів.

Досягнення низьких позитивних значень реальних відсоткових ставок банків, що стимулюють попит на кредитні ресурси, ускладнюються дефіцитом державного бюджету, наявністю високих кредитних ризиків у реальному секторі, зниженням довіри до економічної політики й іншими факторами¹.

Враховуючи обмеженість бюджетних коштів, слід обирати найприйнятніший варіант державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва, який би, з одного боку, стимулював проведення структурних змін і запровадження ефективніших технологій у тваринництві, а з іншого – не потребував би великих сум бюджетних коштів, особливо для нерентабельних підприємств.

Подальше зниження рівня зобов'язань державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва, яке пропонується низкою вчених, експертів, а також з боку деяких країн, є некоректним і веде до дисбалансу конкурентних позицій вітчизняних та зарубіжних сільськогосподарських товаро-

¹ Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України // 36. тез доп. X Всеукр. наук.-практ. конф., 22–23 листоп. 2007 р., Суми. У 2 т. Т.1. : зб. / Держ. вищ. навч. заклад «УАБС НБУ». – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 206 с.

виробників на аграрних ринках. За розрахунками уряду, державі потрібно відстояти максимально можливі його обсяги без зменшення упродовж, як мінімум, 10 років після набуття членства України в СОТ.

Напрями кредитної підтримки галузі тваринництва потребують адаптації до практики західних країн шляхом переорієнтації частини коштів на участь держави у фінансуванні створення культурних пасовищ у зонах найбільшого зволоження (Полісся, Карпати, окремі зони Лісостепу) та формування у цих зонах стада м'ясних порід худоби (заходи "зеленої скриньки"). Нині реальним й ефективним шляхом розв'язання проблем сталого розвитку аграрної сфери повинна стати активізація кредитного процесу з метою фінансування придбання природоохоронних і ресурсозберігаючих технологій, інвестування у заходи щодо підвищення родючості ґрунтів тощо.

Доцільно також розширення заходів "зеленої скриньки" новими статтями витрат кредитної підтримки екологічного спрямування, зокрема: на виведення з активного аграрного обороту деградованих малопродуктивних сільськогосподарських угідь та переведення їх у культурні пасовища – залуження й залісення; розширення органічного виробництва; розвиток конярства як складової агротуризму; створення польових вітрозахисних лісосмуг.

Стратегічного значення набуває кредитна підтримка формування ринкової інфраструктури, особливо її маркетингової та комунікаційно-інформаційної складової, а також ефективних і прозорих каналів просування продукції тваринництва від виробника до споживача. Зазначене становить основу формування організованого сільськогосподарського ринку з огляду на реальний стан цієї проблеми в Україні та досвід її розв'язання в багатьох країнах (Франція, Росія, Польща, США, країни ЄС). Пропонується, зокрема, передбачити кредитну підтримку держави у формуванні національної мережі оптових ринків свіжої сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва й живої худоби як місць концентрації попиту і пропозиції та виявлення реальних ринкових цін. Національна мережа може на-

лічувати 16-20 оптових ринків плодоовочевої й іншої свіжої рослинницької і тваринницької продукції та в межах 30 регіональних оптових ринків худоби. Це сприятиме доступу товаровиробників до участі у наступних за виробництвом сферах агробізнесу і підвищенню конкурентоспроможності їхнього виробництва.

Право користуватися державною кредитною підтримкою повинні мати підприємства, що дотримуються умов підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва шляхом впровадження новітніх ресурсозберігаючих і ґрунтозахисних технологій, дотримання вимог законів плодозміни, нормативу собівартості тощо.

Кредитна підтримка розвитку тваринництва має стимулювати інтенсифікацію виробництва.

Один із найважливіших чинників підвищення впливу кредитних важелів на виробництво – це розробка інноваційних фінансових технологій та нових кредитних продуктів. Встановлено, що в умовах економічної кризи для підвищення ефективності впливу кредитних важелів на виробництво банкам необхідно зосередити увагу на розробці спеціальних цільових кредитних продуктів, змінити традиційні загальні підходи до кредитування і застосовувати індивідуальний підхід до кожного позичальника, врахувавши можливості погашення для нього й потреби кожного сектору економіки. В цьому контексті банкам варто вивчити досвід впровадження зарубіжних кредитних технологій, які розробляють для кожного індивідуально, залежно від оцінки позичальника, його доходів, потреб у кредитних ресурсах і особливостей сфери діяльності.

На основі аналізу зарубіжного досвіду запровадження нових кредитних продуктів доцільне застосування гнучких методів погашення кредитів, кредитних пропозицій з ануїтетом, комбінованої форми процентних ставок та малопоширеного для кредитного ринку України консорціумного кредитування¹. Крім розширення асортименту кредит-

¹ Гудзь О. Є. Використання фінансових інноваційно-гібридних технологій в аграрній сфері / О. Є. Гудзь // Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (Умань, 20–21 трав. 2010 р.). – Умань : Сочинський, 2010. – Ч. I. – С. 94–96.

них продуктів для суб'єктів господарювання, банкам необхідно інтегрувати окремі банківські операції й пропонувати комплексні рішення своїм клієнтам, що дасть змогу враховувати весь спектр їхніх індивідуальних потреб. Комплексні пакети банківських продуктів дадуть змогу банку збільшити обсяги комісійних доходів за рахунок зростання продажів, а клієнту – знизити вартість комплексного продукту порівняно з роздрібною ціною на окремі продукти та послуги, що сприятиме його інтеграції у тіснішу багатопрофільну співпрацю з банком. Тому кредитні продукти можуть бути об'єднані у великі блоки за цілями кредитування й кредитними інструментами. З часом можливі варіації за ціною, сумами і строками кредитування.

Обсяги кредитування найближчими роками доцільно збільшити за рахунок нестандартних продуктів, таких як: форвард, форфейтування, факторинг, фінансовий лізинг, проектне фінансування та торгове фінансування. Нетрадиційні для України форми кредитування можуть стати одними з прогресивних напрямів матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, які відкривають користувачам доступ до передової техніки і технологій та оновлення основних виробничих засобів.

Гібридні фінансові технології – це низка реальних економічних заходів, що мають характер фінансування, завдяки яким підприємство, не створюючи власну дистриб'юторну систему й складну управлінську структуру, може скористатися послугами франчайзингу та факторингу, а також, не здобуваючи у власність засоби виробництва, можуть одержати знаряддя праці в лізинг. Відзначимо важливу особливість такого інструменту як фінансовий сурогат: заходи, що належать до нього, дають змогу істотно знизити потребу в капіталі як у власному, так і в залученому¹.

Таким чином, удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення розвитку галузі тваринництва не може відбуватися

хаотично, без визначення пріоритетів, загальної стратегії, встановлення кінцевих параметрів. Якість його стану та ефективність функціонування залежить від взаємоузгодженості дії окремих складових кредитного механізму. Такий механізм має передбачати оптимальне співвідношення між державним регулюванням і дією ринкових законів. Державна підтримка кредитного забезпечення галузі тваринництва має: стимулювати розвиток ринкових механізмів та конкуренцію; забезпечувати реалізацію цілей (відповідно цільову групу), досягнення яких без підтримки не відбудеться; передбачати прозорість надання бюджетних коштів і бути зрозумілими для цільових груп; передбачати способи поінформованості для реципієнтів віддалених регіонів; містити механізми обліку розподілу й можливості контролю використання коштів; періодично оцінюватися на предмет ефективності.

Для підвищення ефективності державної підтримки кредитного забезпечення тваринницької галузі необхідно: здійснити індивідуальний підхід до формування застави; провести декомпозицію напрямів здешевлення кредитів; розробити ефективніші схеми підтримки довгострокового кредитування інвестиційних проектів галузі; узаконити використання землі як предмета застави, оскільки діє мораторій на її купівлю-продаж; розширити спектр нових банківських продуктів і застосування інноваційних та гібридних фінансових технологій; створити надійну систему оцінки ефективності управління банківськими кредитами; прискорити поширення практики активнішого залучення довгострокових кредитів, потреба в яких для галузі тваринництва є надзвичайно гострою.

Тобто, в аграрній сфері необхідно сформувати спеціальну кредитну систему, для розвитку інфраструктури якої мають бути застосовані особливі методи державного регулювання. До останніх слід віднести забезпечення державою сприятливих економічних умов, правове забезпечення, сприяння створенню й розвитку кредитних інституцій і безпосередню участь у деяких із них. Завдяки такому новому підходу можна буде розв'язати центральну проблему роз-

¹ Гудзь О. Є. Використання фінансових інноваційно-гібридних технологій в аграрній сфері / О. Є. Гудзь // Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (Умань, 20–21 трав. 2010 р.). – Умань : Сочинський, 2010. – Ч. I. – С. 94–96.

витку галузі тваринництва – створення конкурентоспроможної продукції для задо-

волення платоспроможного попиту населення України.

У контексті забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва здійснено пошук та наукове обґрунтування напрямів удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва. Розроблено практичні рекомендації щодо надання банківських кредитів для стабільного й ефективного розвитку тваринництва.

В контексте обеспечения устойчивого развития аграрного производства осуществлен поиск и научное обоснование направлений совершенствования государственной поддержки кредитного обеспечения отрасли животноводства. Разработаны практические рекомендации по предоставлению банковских кредитов для стабильного и эффективного развития животноводства.

In the context of sustainable development of agriculture by the discovery and scientific study areas of improvement of the state support the credit of Livestock. Practical recommendations for the bank loans of stable and effective development of animal husbandry.

*

**М.А. ПРОДАНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Буковинський державний фінансово-економічний університет**

Стратегічний аналіз витрат як основа прийняття оптимальних управлінських рішень

Сучасні економічні умови, які характеризуються динамічністю та складністю кон'юнктури ринку, посиленням конкурентної боротьби, швидкими й непередбачуваними змінами законодавства, вимагають стратегічного підходу до процесу управління. Важливою складовою цього процесу є стратегічний аналіз витрат, суть і завдання якого полягають у порівнянні власної внутрішньої структури витрат підприємства з конкурентами.

Стратегічний аналіз витрат є вихідним етапом стратегічного управління, який здійснюється на кожному етапі від формування до реалізації стратегії підприємства й у подальшому формує найважливіший інформаційний продукт, необхідний для стратегічного управління. Аналіз у стратегічному управлінні – необхідна передумова кожного наступного управлінського циклу, процедура, яка проводиться для вияву причин успіху або неуспіху стратегічної діяльності. Тому питання необхідності використання стратегічного аналізу витрат набуває особливої актуальності та потребує наукового дослідження.

Проблемі стратегічного аналізу витрат присвятили свої праці зарубіжні вчені В. Говіндараджан, М. Портер, А. Дж. Стрік-

ленд, А.А. Томпсон, Дж. Шанк та ін. У вітчизняній літературі це питання розглядають такі науковці як Ф.Ф. Бутинець, М.В. Володькіна, Т.В. Головка, Г.Г. Кірейцев, О.С. Кравченко, А.П. Міщенко, П.Т. Саблук, С.В. Сагова, спираючись на наукові розробки зарубіжних авторів.

Мета статті – визначення головних пріоритетів стратегічного аналізу витрат як передумови ефективного управління агробізнесом і підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах.

У науковій літературі зміст стратегічного аналізу трактують по-різному. Так, проф. Р.А. Фатхутдінов вважає, що стратегічний аналіз – це виконання відповідної функції управління, зорієнтованої на перспективу і такої, що має високу невизначеність¹. З.Є. Шершньова зазначає, що метою стратегічного аналізу є змістовний та менш-більш формальний опис об'єкта дослідження, виявлення особливостей, тенденцій, можливих і неможливих напрямів його розвитку². На нашу думку, дані трактування не розкрива-

¹ Фатхутдінов Р.А. Стратегический менеджмент: [учеб. для студ. вузов] / Р.А. Фатхутдінов – 2-е изд. [доп.]. – М. : ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1998. – С. 408

² Шершньова З.Є. Стратегічне управління: [навч. посіб.] / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 31.

витку галузі тваринництва – створення конкурентоспроможної продукції для задо-

волення платоспроможного попиту населення України.

У контексті забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва здійснено пошук та наукове обґрунтування напрямів удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення галузі тваринництва. Розроблено практичні рекомендації щодо надання банківських кредитів для стабільного й ефективного розвитку тваринництва.

В контексте обеспечения устойчивого развития аграрного производства осуществлен поиск и научное обоснование направлений совершенствования государственной поддержки кредитного обеспечения отрасли животноводства. Разработаны практические рекомендации по предоставлению банковских кредитов для стабильного и эффективного развития животноводства.

In the context of sustainable development of agriculture by the discovery and scientific study areas of improvement of the state support the credit of Livestock. Practical recommendations for the bank loans of stable and effective development of animal husbandry.

*

**М.А. ПРОДАНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Буковинський державний фінансово-економічний університет**

Стратегічний аналіз витрат як основа прийняття оптимальних управлінських рішень

Сучасні економічні умови, які характеризуються динамічністю та складністю кон'юнктури ринку, посиленням конкурентної боротьби, швидкими й непередбачуваними змінами законодавства, вимагають стратегічного підходу до процесу управління. Важливою складовою цього процесу є стратегічний аналіз витрат, суть і завдання якого полягають у порівнянні власної внутрішньої структури витрат підприємства з конкурентами.

Стратегічний аналіз витрат є вихідним етапом стратегічного управління, який здійснюється на кожному етапі від формування до реалізації стратегії підприємства й у подальшому формує найважливіший інформаційний продукт, необхідний для стратегічного управління. Аналіз у стратегічному управлінні – необхідна передумова кожного наступного управлінського циклу, процедура, яка проводиться для вияву причин успіху або неуспіху стратегічної діяльності. Тому питання необхідності використання стратегічного аналізу витрат набуває особливої актуальності та потребує наукового дослідження.

Проблемі стратегічного аналізу витрат присвятили свої праці зарубіжні вчені В. Говіндараджан, М. Портер, А. Дж. Стрік-

ленд, А.А. Томпсон, Дж. Шанк та ін. У вітчизняній літературі це питання розглядають такі науковці як Ф.Ф. Бутинець, М.В. Володькіна, Т.В. Головка, Г.Г. Кірейцев, О.С. Кравченко, А.П. Міщенко, П.Т. Саблук, С.В. Сагова, спираючись на наукові розробки зарубіжних авторів.

Мета статті – визначення головних пріоритетів стратегічного аналізу витрат як передумови ефективного управління агробізнесом і підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах.

У науковій літературі зміст стратегічного аналізу трактують по-різному. Так, проф. Р.А. Фатхутдінов вважає, що стратегічний аналіз – це виконання відповідної функції управління, зорієнтованої на перспективу і такої, що має високу невизначеність¹. З.Є. Шершньова зазначає, що метою стратегічного аналізу є змістовний та менш-більш формальний опис об'єкта дослідження, виявлення особливостей, тенденцій, можливих і неможливих напрямів його розвитку². На нашу думку, дані трактування не розкрива-

¹ Фатхутдінов Р.А. Стратегический менеджмент: [учеб. для студ. вузов] / Р.А. Фатхутдінов – 2-е изд. [доп.]. – М. : ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1998. – С. 408

² Шершньова З.Є. Стратегічне управління: [навч. посіб.] / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 31.

ють повністю сутності стратегічного аналізу та не визначають його характерних рис.

Ми поділяємо позицію К.І. Редченка, який вважає стратегічний аналіз є комплексним дослідженням позитивних і негативних чинників, які можуть вплинути на економічне становище підприємства у перспективі¹.

У вітчизняній економічній науці широко застосовується термін «ситуаційний аналіз», введений А.П. Градовим, під яким розуміють той аналіз, що проводиться періодично, 1-2 рази на рік, щодо її стосунків із зовнішнім оточенням. Метою ситуаційного аналізу є «внутрішня ревізія» й оцінка минулої діяльності фірми, вивчення її досягнень і невдач, виявлення компетентності співробітників та ефективності їхньої роботи, а також відповіді на інші питання. В процесі ситуаційного аналізу виявляють положення фірми з погляду вимог ринку, можливості змінити, якщо буде потрібно, це положення з урахуванням впливу зовнішньої сфери і внутрішнього стану виробничої системи (матеріально-технічної бази, трудових та інформаційних ресурсів). Для оцінки внутрішнього стану фірми в процесі ситуаційного аналізу виявляють міру готовності елементів виробничої системи до забезпечення виконання вимог ринку². Є.П. Голубков використовує термін «ситуаційний аналіз», ототожнюючи його з процедурою SWOT-аналізу³.

Д. Кемпбел, Дж. Стоунхаус, Б. Хьюстон при дослідженні питань стратегічного управління розглядають процеси внутрішнього й зовнішнього аналізу. При цьому внутрішній аналіз включає ресурсний аналіз; перевірку і аналіз компетенцій; аналіз внутрішньої діяльності з використанням моделі ціннісного ланцюжка Портера; зіставлення результатів діяльності підприємства з показниками діяльності конкурентів за допомогою бенчмаркінгу; дослідження людських ресурсів та організаційної культури; аналіз фінансових ресурсів і результатів фінансової діяльності; дослідження продуктів

і їхньої позиції на ринку. Зовнішній аналіз включає дослідження макро- і мікрооточення⁴.

В.Д. Немцов та Л.Є. Довгань вказують на те, що «мета стратегічного аналізу – це змістовний і, певною мірою, формальний опис об'єкта дослідження, виявлення особливостей, тенденцій, можливих та неможливих напрямів його розвитку. Одержані дані про об'єкт управління є базою для визначення загальної концепції й способів управління ним»⁵.

Основним інструментом, що дає змогу оцінити стан виробничих витрат, ступінь раціональності їх здійснення, дати кількісну оцінку факторам, які впливатимуть у подальшому на рівень виробничих витрат, є стратегічний аналіз витрат виробництва. Такий аналіз передбачає порівняння витрат підприємства з його основними конкурентами на всьому ланцюгу, починаючи з купівлі сировини і завершуючи цінами, сплаченими за товар кінцевими споживачами⁶. Ч. Барнард врахував важливість даного принципу, коли вказував: «аналіз, необхідний для ухвалення рішення, насправді становить пошук стратегічних факторів»⁷.

Стратегічний аналіз витрат ґрунтується на порівнянні позицій фірми в контексті витрат порівняно з іншими підприємствами. Головним аналітичним інструментом стратегічного аналізу є процес побудови повної структури витрат виробництва. На основі аналізу управлінський апарат розробляє пропозиції для прийняття стратегічних рішень. З урахуванням сформованої ситуації система управління витратами визначає майбутні можливості й альтернативи підприємства з погляду досягнення його цілей.

При розробленні стратегічних планів та аналізі конкурентних переваг багато підприємств із міжнародної практики застосовують

¹ Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі: [навч. посіб.] / К.І. Редченко. – 2-ге вид. [доп.]. – Львів: "Новий Світ – 2000", "Альтаір – 2002", 2003. – С. 38.

² Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; пер. с англ. Е.М. Пеньковой. – М.: Прогресс, 1993. – 736 с.

³ Виханский О. С. Стратегическое управление: [учеб.] / О.С. Виханский. – М.: Гардарики, 2002. – 296 с.

⁴ Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации: [учеб. для вузов] / А.А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 412 с.

⁵ Немцов В.Д. Стратегічний менеджмент: [навч. посіб.] / В.Д. Немцов, Л.Є. Довгань. – К.: ТОВ УВП "Експрес", 2001. – 560 с.

⁶ Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: [учеб. для вузов] / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд; пер. с англ. под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – С. 172.

⁷ Воронкова А.Е. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: [монографія] / А.Е. Воронкова, Н.Г. Калюжна, В.І. Отенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2000. – С. 380.

SWOT-аналіз. Для аналізу зовнішнього середовища, крім методу SWOT-аналізу, можуть бути використані інші методи. SWOT-аналіз вперше запропоновано в 1963 році у Гарварді професором К. Ендрюсом. Спочатку SWOT-аналіз було засновано на озвучуванні та структуризації знань про поточну ситуацію і тенденції. Пізніше його стали використовувати для конструювання стратегій підприємства. Він ґрунтується на підході, який дає змогу одночасно вивчати зовнішнє та внутрішнє середовища підприємства. Назва цього методу складена із початкових літер об'єктів стратегічного аналізу:

S – Strength (сильні сторони) – внутрішні можливості чи ресурс компанії, які можуть зумовити формування конкурентної переваги на ринку;

W – Weakness (слабкі сторони) – види діяльності, які фірма здійснює неефективно, або ресурси, підсистема потенціалу, що не за призначенням нею використовуються;

O – Opportunities (можливості) – альтернативи, що їх може використовувати підприємство для досягнення стратегічних цілей (результатів);

T – Threats (загрози) – будь-які процеси або явища, що перешкоджають у досягненні місій та цілей компанії.

У 1982 р. був запропонований інший спосіб обробки SWOT-матриці, що одержав назву “TOWS-аналіз”, або “розширена SWOT-матриця”. Вважається, що на відміну від стандартного SWOT-аналізу, TOWS-аналіз більшою мірою спрямований “назовні” та дає змогу планувати власні зміни через аналіз змін у зовнішньому середовищі¹.

SWOT-аналіз – перевірений практикою інструмент для одержання огляду стратегічної ситуації фірми. Він підпорядковується основному принципу – стратегія повинна забезпечувати відповідність внутрішніх можливостей компанії (її сильних і слабких сторін) з її зовнішньою ситуацією (відбитою частково в її можливостях і небезпеках)².

Переважно SWOT-аналіз розглядають лише як якісний аналіз, який проводять на основі експертних оцінок. Так його подає у

своїх працях, наприклад, К.І. Редченко³. Проте Л.С. Довгань робить спроби застосувати його за допомогою кількісного аналізу до встановлення експертним методом також імовірності настання загроз і можливостей, оцінення рівня їх впливу на діяльність підприємства чи галузі⁴.

SWOT-аналіз характеризує зв'язки між найхарактернішими для підприємства можливостями та загрозами, сильними і слабкими сторонами, які існують у зовнішньому оточенні підприємства, суб'єктивно оцінені керівниками та можуть у подальшому впливати на вибір та формування стратегій підприємства. На основі результатів такого аналізу можна визначити ключові чинники успіху й перспективи розвитку основних видів діяльності компанії та обґрунтувати саме стратегію його управління витратами.

Необхідно підкреслити, що найбільші загрози виникають тоді, коли негативний розвиток ситуації в середовищі накладається на слабкі сторони підприємства. Тому менеджменту підприємства необхідно своєчасно виявляти загрози з метою запобігання настання кризи, а знання про потенційні можливості дає змогу попередньо підготуватися до найбільш ефективного їх використання.

Для успішного застосування методології SWOT-аналізу недостатньо розкрити тільки загрози та можливості, необхідно також оцінити їх зі сторони, наскільки важливим для компанії є облік і стратегія її поведінки щодо кожної з виявлених загроз та можливостей. Сильні сторони – це ті особливості, які надають додаткові можливості компанії. Сильні сторони можуть полягати у навичках, значному досвіді, конкурентних можливостях, досягненнях, які дають фірмі переваги на ринку. Слабкі сторони – це те, що ставить її у несприятливі умови нормального функціонування. Величина впливу слабкої сторони на компанію залежить від того, наскільки ця слабкість важлива у конкурентній боротьбі. У таблиці 1 систематизовано переваги та недоліки SWOT-аналізу.

¹ Корчанов С. SWOT-аналіз [Електронний ресурс] / С. Корчанов. – Режим доступу: <http://www.mraket.ru/page.php?ss=8&tr>.

² Василенко В. О. Стратегічне управління підприємством: [навч. посіб.] / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – Вид. 2-ге, виправ. і доп. – К.: Центр навч. літ.-ри., 2004. – С. 110.

³ Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі: [навч. посіб.] / К.І. Редченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Львів: "Новий Світ-2000", "Альтаір", 2003. – 272 с.

⁴ Довгань Л.С. Стратегічне управління: [навч. посіб.] / Л.С. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко. – К.: Центр навч. літ.-ри, 2009. – 440 с.

1. Переваги та недоліки SWOT-аналізу

Переваги	Недоліки
Систематизація знань про внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на процес стратегічного планування	Суб'єктивність вибору та ранжування факторів зовнішнього й внутрішнього середовища
Визначення конкурентних переваг і формування стратегічних пріоритетів	Слабка підтримка прийняття конкретних управлінських рішень
Періодична діагностика ринку та ресурсів фірми	Погана адаптація до середовища, що постійно змінюється
	Неможливість врахування всіх сил і слабкостей, можливостей та загроз

Отже, використання переваг SWOT-аналізу забезпечується створенням і підтриманням у належному стані інформаційної бази для моніторингу бізнес-середовища.

Методику SWOT-аналізу можна умовно поділити на такі кроки:

- 1) аналіз поточної ситуації;
- 2) оцінка критичних зовнішніх факторів;
- 3) оцінка критичних внутрішніх факторів;
- 4) визначення конкурентних переваг та слабких сторін підприємства, його стану, сприятливих можливостей і загроз;
- 5) аналіз одержаних результатів та формулювання стратегій для кожного напрямку господарської діяльності.

Методика SWOT-аналізу уможливорює виявити зв'язок між сильними й слабкими сторонами та оцінити вплив чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на діяльність аграрних підприємств, підвищити рівень інформативності й зручності роботи з результатами. Такий аналіз можна виконувати у табличній та матричній формах. SWOT-матриця надає керівникам інформаційне поле, в межах якого вони можуть стратегічно орієнтуватися і приймати управлінські рішення (табл. 2).

Застосування такого підходу до узагальнення результатів SWOT – аналізу уможливорює зробити висновки, що він не містить остаточної інформації для прийняття управлінських рішень, проте дає змогу систематизувати процес обмірковування всієї наявної інформації з використанням власних думок та оцінок суб'єкта управління. Проведення такого аналізу дає можливість менеджерам „піднятися” над поточною ситуацією й оцінити перспективи побудови стратегії управління витратами, яка має враховувати сильні та слабкі сторони, можливості й загрози сільськогосподарським компаніям. Сильні сторони важливі, оскільки їх можна застосовувати як основу для побудови стратегії. У

випадку недостатності сильних сторін, необхідно їх створювати з метою розробки результативної стратегії. Ефективна стратегія має бути направлена на підсилення сильних сторін і використання максимальної кількості можливостей, на усунення слабких сторін, які не дають використовувати можливості, що в подальшому перешкоджають у досягненні стратегічних цілей. Отже, SWOT-аналіз – це інструмент стратегічного управління витратами, спрямований на формування портфеля стратегій підприємства з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

Одним із методів стратегічного аналізу є оцінка сильних і слабких сторін підприємства, яка полягає у формуванні ланцюжка створення цінності. Зарубіжні та вітчизняні вчені пропонують стратегічний аналіз витрат проводити на основі концепції вартісного ланцюга, запропонованої М. Портером, який розглядає стратегічні інтереси підприємства.

Ланцюжок створення цінності – це взаємозв'язаний набір функцій бізнесу фірми, які додають корисності продукту, що підвищує його цінність для клієнта. Вперше його було сформульовано М. Портером із Гарвардського університету у 1985 році. Згідно з М. Портером, під ланцюжком цінностей слід розуміти узгоджений набір видів діяльності, що створюють цінність для підприємства, починаючи від вихідних джерел сировини до готової продукції, доставленої кінцевому споживачу, включаючи післяпродажне обслуговування. Концепція ланцюжка цінностей базується на формуванні й управлінні витратами, враховуючи витратоутворювальний механізми упродовж усього ланцюжка, в рамках узгодженого набору стратегічно важливих видів діяльності, що дає змогу зрозуміти поведінку витрат і виявити джерело конкурентної переваги в межах кожної його стадії.

2. SWOT-матриця сільськогосподарських підприємств

Зовнішнє середовище Внутрішнє середовище	Можливості О	Загрози Т
	Відносно стабільний попит на сільськогосподарську продукцію на ринках Росії та інших країн СНД; можливість поживалення внутрішнього ринку України на сільськогосподарську продукцію; вихід на нові ринки або сегменти ринку; розширення асортименту продукції для задоволення потреб споживачів; освоєння нових технологій виробництва сільськогосподарської продукції	Нестабільне законодавство; монополія на деякі види сільськогосподарської продукції; збільшення ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції; відсутність або недостатність державних заходів для підтримки і розвитку виробництва сільськогосподарської продукції; зростання конкуренції на ринках СНД не на користь України; нестабільність курсів світових валют
Сильні сторони S	ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ- підсилення й утвердження	ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ- захист переваг
Можливість зменшення орендної плати та придбання нерухомого майна за нижчою ціною; зниження рівня оплати праці; спрощена система управління, швидке прийняття рішення; сприятливі кліматичні умови для виробництва сільськогосподарської продукції, податкові пільги		
Слабкі сторони W	Збалансовані показники стратегічного управління витратами аграрних підприємств	
Зменшення споживчого кредитування та кредитів на розвиток малого й середнього бізнесу; збільшення позикового відсотка; зменшення обігових коштів; відсутність умов побудови стратегії малого та середнього бізнесу підприємства на довгострокову перспективу; відсутність умов залучення інвестиційного капіталу		
	ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ- превентивне подолання недоліків	ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ- усунення і нейтралізація загроз

Основна ідея її полягає в тому, що критерії оцінки продукції визначаються тим, як виконуються дії, необхідні для розробки, виробництва, виведення на ринок, поставки та підтримки кожного продукту. Для ефективного управління витратами акцент в аналізі витрат переноситься на процеси, що відбуваються за межами підприємства. Таким чином, ланцюг цінності кожного окремого підприємства є часткою загального ланцюга, що починається від початкового ресурсу і закінчується кінцевим споживачем. Підприємство, яке бере участь у виробництві продукції, розглядається в контексті загального ланцюга, що створює цінність. Звідси випливає, що види діяльності не є сукупністю складових, а являють собою цілісну систему взаємозв'язаних етапів, в яких результати одного з них впливають на витрати інших.

Класичний ланцюжок цінностей М. Портера, що використовують при стратегічному управлінні витратами окремого підприємства, складається з шести ланок: сировина; дослідження і розробки; виробництво; маркетинг; розподіл; обслуговування.. Кожен елемент ланцюга розглядається як із призми використання її у виробничому процесі, так і з призми спожитих нею ресурсів.

На наступному етапі визначається керуючий фактор, який характеризує вартість здійснення конкретної операції. За допомогою контролю за керуючими факторами та перебудови ланцюга утворення вартості досягаються стійкі переваги над конкурентами. Загальний ланцюжок цінностей дає можливість підприємствам оцінити рівень внеску окремих видів діяльності в створенні цінності кінцевого продукту.

Російський вчений В. Репін визначає ланцюг створення цінності як організований і взаємозв'язаний набір бізнес-процесів, що створюють цінність для клієнтів. У склад ланцюга, на думку вченого, входять ті бізнес-процеси, що беруть участь у створенні кінцевого продукту. В. Репін розглядає бізнес-процеси як стійку, цілеспрямовану сукупність взаємозв'язаних видів діяльності, яка за визначеною технологією створює цінність продукту для клієнта¹.

У науковій літературі трапляється поняття ланцюга вартості, який трактується як процес додавання вартості до товару, що складається з процедур: закупівлі запасів для виробничого процесу, виготовлення та продажу продукції покупцям.

За словами М. Портера, ланцюг вартості являє собою систему взаємозалежних видів діяльності підприємства, які створюють цінність, характеризуються здатністю взаємно впливати на витрати чи ефективність інших видів діяльності².

В економічній літературі крім вищезазначених понять ланцюга цінності й вартості також трапляється поняття ланцюга корисності. Зокрема, М. Портер у своїй концепції ланцюга корисності концентрує увагу на організаційних відносинах, підкреслюючи, що підприємства можуть поєднувати свої ланцюги корисності через коаліції. Він вважає, що таким багатoeлементним ланцюгом корисності може бути саме інтегрований ланцюг поставок. Ланцюг корисності є множиною окремих, але тісно взаємозв'язаних процедур, які створюють корисність. Дії, які забезпечують корисність, визначаються як процедури корисності, що приносять прибутки тоді, коли вартість перевищує їхні витрати³.

Дж. Шанк і В. Говіндараджан вважають, що компанія повинна оцінювати свій ланцюжок цінності порівняно з аналогічними

ланцюжками цінності, які є в суперників чи в певній сфері бізнесу загалом. Ці автори рекомендують таку методику⁴:

1. Виявити ланцюжок цінності у певній сфері, а потім уточнити значення витрат, надходжень та активів стосовно кожної ланки цього ланцюга. Такі види діяльності є будівельними блоками, за допомогою яких компанії певного виду діяльності створюють продукт, який покупці вважають для себе цінним.

2. Здійснити діагностику чинників витрат, які регулюють кожен із визначених видів діяльності.

3. Передбачити конкурентну перевагу, навіть якщо значення контрольованих компанією чинників витрат є вищим, ніж у суперників, або реформувати весь ланцюжок цінності. Завдяки систематичному аналізу витрат, надходжень і активів за кожним видом діяльності компанія може вийти на нижчі витрати. Це досягається порівнянням ланцюжка цінності компанії й ланцюжків цінності її основних суперників, а також виявленням видів діяльності, необхідних для управління ланцюжком цінності краще, ніж це роблять менеджери суперників стосовно своїх ланцюжків.

На циклічний характер ланцюжка цінностей за М. Портером звернуто увагу в роботах В. Савчука, І. Титаренка. Ними запропоновано дещо відмінну від ланцюжка М. Портера схему реалізації основних бізнес-процесів, де першим етапом їхньої схеми є етап ідентифікації потреб споживачів, який зводиться до пошуку інформації про потреби потенційних споживачів. Другий етап схеми "ідентифікація ринку" має інформаційний характер.

На нашу думку, основною проблемою концепції є застосування її в практичній діяльності підприємств, що пов'язано зі складністю ідентифікації всіх видів діяльності, які формують цінність у підприємстві; встановлення технологічних зв'язків у межах структурного підрозділу; недостат-

¹ Репин В.В. Описание и анализ бизнес-процессов: цепочки ценности и Work Flow [Электронный ресурс] / В.В. Репин. – Режим доступа: <http://www.finexpert.ru>.

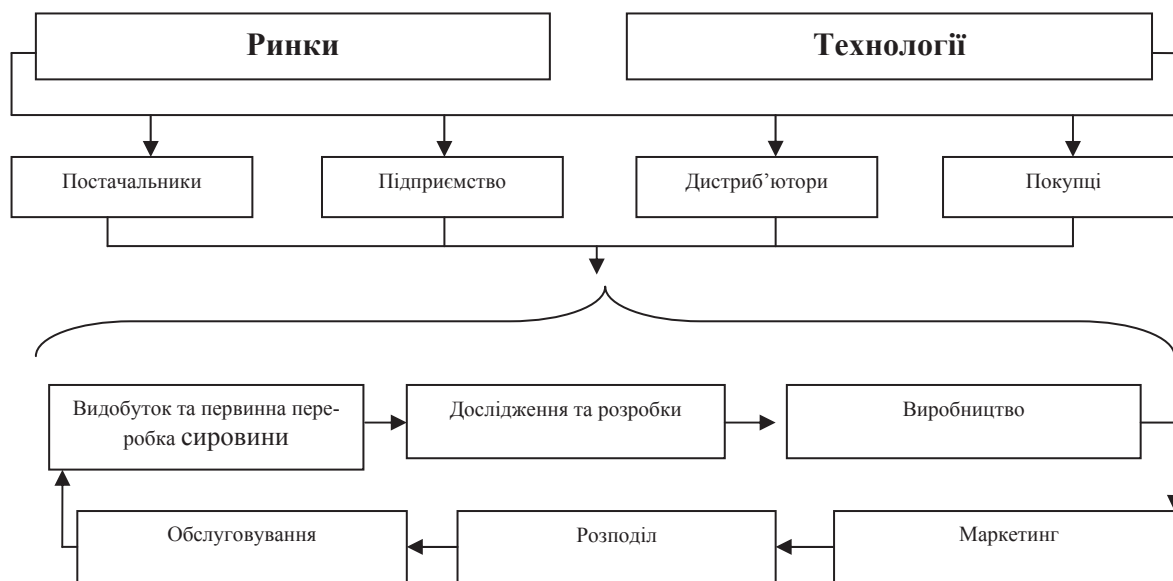
² Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

³ Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер; пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К.: Основи, 1998. – 390 с.

⁴ Дзури К. Управленческий и производственный учет: [учеб.] / К. Дзури; пер. с англ. – М.: Изд. об. "ЮНИТИ-ДАНА", 2005. – С. 847.

ність усієї необхідної інформації зв'язків із постачальниками та замовниками. Автором

на рисунку представлено своє бачення ланцюжка створення цінностей.

Ланцюжок створення цінностей

Як видно із рисунка, кожен елемент ланцюжка розглядається як із призми використання її у виробничому процесі, так і з призми спожитих нею ресурсів. Таким чином, ланцюг цінності кожного окремого підприємства є часткою загального ланцюга, що починається від початкового ресурсу і закінчується кінцевим споживачем.

Отже, запропонований ланцюг цінностей, в основу якого закладено оптимізацію витрат, яка можлива через дослідження їх постачальників та покупців. Даний підхід не протирічить класичному підходу в обліку з метою управління, який зосереджується винятково на внутрішніх бізнес-процесах й інформація якого зазвичай є конфіденційною для сторонніх користувачів.

У зв'язку з цим П. Друкер зазначає, що «більшості компаній буде нелегко перейти на систему розрахунку витрат усього економічного ланцюжка. Для цього потрібні однакові або принаймні сумісні системи бухгалтерського обліку в усіх компаніях, що належать до економічного ланцюжка. Адже, як правило, кожна компанія веде бухгалтерський облік на власний розсуд і при цьому переконана, що саме її система – єдино можлива й правильна. Більше того, обчислення витрат вартісного ланцюжка вимагає, щоб компанії, які включені до цього ланцюжка,

обмінювалися внутрішньою інформацією. Та попри всі перешкоди розрахунок витрат в усьому економічному ланцюжку будь-що запроваджуватиметься, бо інакше навіть найефективніші компанії втратять цінові переваги»¹.

Отже, стратегічний аналіз витрат відіграє вагомую роль у забезпеченні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у сучасному динамічному ринковому середовищі. Він дає змогу дослідити витрати на всіх етапах загального вартісного ланцюга з виробництва продукції, враховуючи постачальників і споживачів, та зосередити особливу увагу на дослідженні витрат підприємства в складі загального вартісного ланцюга. Використання сучасних методів стратегічного аналізу витрат, спрямованих на прийняття управлінських рішень у стратегічній перспективі дасть змогу визначити не лише величину і структуру витрат підприємства, а й дослідити реальні причини їх виникнення на основі видів діяльності.

Однак запровадження стратегічного аналізу витрат у практичну діяльність системи стратегічного управління у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах по-

¹ Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: [учеб. пособие] / П.Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Издательский дом Вильямс, 2001. – 272 с.

требує подальших наукових досліджень щодо вивчення і врахування галузевих особли-

востей підприємств, що стане об'єктом подальших наукових досліджень.

Визначено місце стратегічного аналізу витрат у процесі стратегічного управління агробізнесом. Підкреслюється, що стратегічний аналіз витрат є передумовою обґрунтованого вибору найкращого варіанта вирішення поставлених задач і прийняття оптимальних управлінських рішень щодо забезпечення досягнення кінцевих цілей та результатів діяльності сільськогосподарських підприємств.

Определено место стратегического анализа затрат в процессе стратегического управления агробизнесом. Подчеркивается, что стратегический анализ затрат является предпосылкой обоснованного выбора наилучшего варианта решения поставленных задач и принятия оптимальных управленческих решений по обеспечению достижения конечных целей и результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий.

The article outlines the place of strategic cost analysis in the strategic management of agribusiness. It is emphasized that the strategic cost analysis is a prerequisite for informed choice the best option to attain these objectives and make better management decisions to ensure the achievement of ultimate goals and performance of agricultural enterprises.

*

В.М. МЕТЕЛИЦЯ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Дослідження елементів бухгалтерської професії в теоріях бухгалтерського обліку

У процесі історичного розвитку бухгалтерського обліку й аудиту виникла велика кількість рахункових теорій, що в кінцевому результаті привело до становлення науки бухгалтерського обліку як базисної основи подальшого розвитку бухгалтерської професії.

Аналіз теорій бухгалтерського обліку вказує на значну кількість сучасних теоретичних розробок соціального, екологічного, креативного обліку, які не ув'язуються між собою, створюючи загрозу поглинання академічного обліку іншими сферами наукових досліджень. Учені відзначають «застій» в обліковій науці, адже існуюча теорія бухгалтерського обліку не зазнала протягом останніх п'ятдесяти років суттєвих удосконалень¹ і не здатна ефективно прореагувати на виклики сьогодення щодо запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності², а сучасної теорії обліку поки ще не існує³. Спроби вчених удоско-

налити предмет бухгалтерського обліку⁴ та розробити класифікацію його теорій⁵ наблизили до розв'язання, але не вирішили цієї проблеми.

Зважаючи на те, що відсутність сучасних теоретичних розробок може викликати зворотний рух бухгалтерського обліку від науки до мистецтва з подальшим зникненням окремої бухгалтерської практики, мета статті – розробити наднаціональну класифікацію теорій обліку на основі тих історичних ідей, які здатні реалізувати себе в новому інституціональному середовищі й розвинути бухгалтерську професію в майбутньому. Для досягнення цієї мети нами виділено п'ять напрямів розвитку теорій бухгалтерського обліку.

Юридичний (персоналістичний) напрям – розглядаються всі рахунки як особові з метою реєстрації прав та зобов'язань контра-

¹ Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы [Електронний ресурс] / В. Ф. Палий. – Режим доступу : <http://nsfo.ru/docs/Theory>.

² Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : моногр. / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

³ Бутинець Ф.Ф. Проблеми науки бухгалтерського обліку: реалії : моногр. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир : Рута, 2005. – 324 с.

⁴ Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета : учебник / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера; пер. с. англ. под. ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М.: Аудит, Юнити, 1999. – 663 с.; Жук В.М. Поглиблення сутності предмету бухгалтерського обліку / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 1. – С. 16-23.

⁵ Счетные теории А.М. Галагана в комментариях проф. Я.В. Соколова / Житомирский гос. технолог. ун-т. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 84 с.; Легенчук С.Ф. Класифікація теорій бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / С.Ф. Легенчук. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2010_3/23.pdf.

требує подальших наукових досліджень щодо вивчення і врахування галузевих особли-

востей підприємств, що стане об'єктом подальших наукових досліджень.

Визначено місце стратегічного аналізу витрат у процесі стратегічного управління агробізнесом. Підкреслюється, що стратегічний аналіз витрат є передумовою обґрунтованого вибору найкращого варіанта вирішення поставлених задач і прийняття оптимальних управлінських рішень щодо забезпечення досягнення кінцевих цілей та результатів діяльності сільськогосподарських підприємств.

Определено место стратегического анализа затрат в процессе стратегического управления агробизнесом. Подчеркивается, что стратегический анализ затрат является предпосылкой обоснованного выбора наилучшего варианта решения поставленных задач и принятия оптимальных управленческих решений по обеспечению достижения конечных целей и результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий.

The article outlines the place of strategic cost analysis in the strategic management of agribusiness. It is emphasized that the strategic cost analysis is a prerequisite for informed choice the best option to attain these objectives and make better management decisions to ensure the achievement of ultimate goals and performance of agricultural enterprises.

*

В.М. МЕТЕЛИЦЯ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Дослідження елементів бухгалтерської професії в теоріях бухгалтерського обліку

У процесі історичного розвитку бухгалтерського обліку й аудиту виникла велика кількість рахункових теорій, що в кінцевому результаті привело до становлення науки бухгалтерського обліку як базисної основи подальшого розвитку бухгалтерської професії.

Аналіз теорій бухгалтерського обліку вказує на значну кількість сучасних теоретичних розробок соціального, екологічного, креативного обліку, які не ув'язуються між собою, створюючи загрозу поглинання академічного обліку іншими сферами наукових досліджень. Учені відзначають «застій» в обліковій науці, адже існуюча теорія бухгалтерського обліку не зазнала протягом останніх п'ятдесяти років суттєвих удосконалень¹ і не здатна ефективно прореагувати на виклики сьогодення щодо запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності², а сучасної теорії обліку поки ще не існує³. Спроби вчених удоско-

налити предмет бухгалтерського обліку⁴ та розробити класифікацію його теорій⁵ наблизили до розв'язання, але не вирішили цієї проблеми.

Зважаючи на те, що відсутність сучасних теоретичних розробок може викликати зворотний рух бухгалтерського обліку від науки до мистецтва з подальшим зникненням окремої бухгалтерської практики, мета статті – розробити наднаціональну класифікацію теорій обліку на основі тих історичних ідей, які здатні реалізувати себе в новому інституціональному середовищі й розвинути бухгалтерську професію в майбутньому. Для досягнення цієї мети нами виділено п'ять напрямів розвитку теорій бухгалтерського обліку.

Юридичний (персоналістичний) напрям – розглядаються всі рахунки як особові з метою реєстрації прав та зобов'язань контра-

¹ Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы [Електронний ресурс] / В. Ф. Палий. – Режим доступу : <http://nsfo.ru/docs/Theory>.

² Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : моногр. / В.М. Жук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

³ Бутинець Ф.Ф. Проблеми науки бухгалтерського обліку: реалії : моногр. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир : Рута, 2005. – 324 с.

⁴ Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета : учебник / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера; пер. с. англ. под. ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М. : Аудит, Юнити, 1999. – 663 с.; Жук В.М. Поглиблення сутності предмету бухгалтерського обліку / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 1. – С. 16-23.

⁵ Счетные теории А.М. Галагана в комментариях проф. Я.В. Соколова / Житомирский гос. технолог. ун-т. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 84 с.; Легенчук С.Ф. Класифікація теорій бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / С.Ф. Легенчук. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2010_3/23.pdf.

гентів і захисту їхньої приватної власності. В рамках цього напряму слід звернути увагу на такі теорії обліку: юридична (правова), логісмографія, податкова, етична й біхевіористична (психологічна).

Юридична (правова) теорія (Д'Анастасіо Н., Марчі Ф., 1822–1871; Дегранж Е., ...–1818) зводить усі господарські операції до одержання та видачі цінностей і необхідності фіксації відповідних прав у надавача й зобов'язань у їх одержувача. Лука Пачолі (1445–1517) першим обґрунтував доцільність запису руху цінностей по дебету і кредиту окремих рахунків, започаткувавши тим самим метод подвійного запису, який застосовуватиметься й у майбутньому. Ряд представників цієї теорії – Дж. Борначіні, Ф. Вілла (1801–1884) вбачали призначення обліку в його контрольній функції за збереженням цінностей та ефективному їх використанні, що не втратило своєї актуальності й нині.

Логісмографія (Чербоні Дж., 1827–1917; Маса, 1850–1918; Джітті В., 1856–1945) розглядає бухгалтерський облік як науку про управління господарською діяльністю. Засновник логісмографії – Дж. Чербоні – започаткував аналітичний і синтетичний облік, що привело до виникнення рахунків та субрахунків для формування необхідного рівня інформації. Розвиваючи це вчення, Дж. Россі (1845–1921) став попередником сучасної біхевіористичної теорії обліку, адже цей вчений особливе місце відводив думці (судженню) рахівника, вважаючи, що останній обов'язково повинен довести її до керівника перед прийняттям управлінського рішення. Послідовники логісмографії з Франції – А. Лефевр і П. Гарнье – сформулювали сучасні завдання бухгалтера – в будь-який момент часу надати власнику звіт про стан його справ. Принцип незалежності контролю від тиску адміністрації висунув італієць Маса та підтримав Р. Делапорт (...–1942).

Податкова теорія виділена Е.С. Хендріксоном і М.Ф. Ван Бредою як сучасне панівне вчення, що стримувально впливає на облікову практику через необхідність її уніфікації з нормами податкового права. Очевидно, в майбутньому фіскальні цілі податкового обліку витіснятимуть потребу в об'єктивній інформації бухгалтерського обліку.

Етична теорія (Шредер, МакКулерс, Кларк) базується на постулатах правдивості, істинності та нейтральності, які повинні назавжди увійти у відносини між господарюючими суб'єктами. На думку прибічників теорії, правдивими слід вважати твердження, які відповідають об'єктивним фактам і можуть бути перевірені на достовірність. Інформацію можна назвати істинною, якщо вона сформована відповідно до загальноприйнятих стандартів, тобто самі стандарти апріорі повинні тяжити до того, щоб бути правдивими. І, нарешті, під нейтральністю розуміють відсутність упередженого ставлення до формування інформації з метою здійснення свідомого впливу на прийняття рішень. Ці ідеї одержали розвиток у дослідженнях представників біхевіористичної (психологічної) теорії.

Біхевіористична (психологічна) теорія (Девіне К.Т., Найт К.Е., Росе Дж., Каплан Е.Н., Фрідман М.) – сучасне вчення, яке розвиває положення про взаємозв'язок між інформацією, одержаною з бухгалтерських звітів, та реакцією на неї з боку окремих користувачів. Зворотна реакція користувачів може спричинити «тиск» на поведінку бухгалтерів, спонукаючи їх змінити застосовувані облікові методи на інші в рамках альтернатив обраної облікової політики (маніпулювання даними), або навмисне порушувати законодавчі норми (фальсифікація даних). Така практика виникла ще наприкінці ХІХ ст. й одержала назву «творчого» (креативного) обліку. Очевидно, що завдання теоретиків полягає не в розробці суворих норм облікових стандартів (через постійні зміни вони швидко втратять сенс), а у створенні неформального інституту довіри до бухгалтерської професії. Самі бухгалтери повинні усвідомити, що креативний облік збільшує аудиторський ризик невиявлення випадків фальсифікації звітних даних, за що і самі бухгалтери, й інші представники професії – аудитори несуть відповідальність.

Економічний (матеріалістичний) напрям представлений низкою теорій (економічна, ціннісна і мінова теорія, економологія, теорія «конвертованої» бухгалтерії, статистична та динамічна теорії, мікро- і макроекономічна теорії), які виходять з того, що пред-

метом бухгалтерського обліку є рух матеріальних цінностей та визначення ефективності господарської діяльності.

Економічна теорія авторів Дж. Л. Кріппи, Е.П. Леоте та А. Гільбо (1819–1895), Ш. Пангло, Ж. Фламмінка пропонує розглядати бухгалтерський облік як частину політичної економії, де кожній цінності відповідає рахунок обліку. Її представники Курсель-Сенель (1813–1892) і Ж.Б. Сей (1826–1896) вбачають завдання обліку в оцінці ефективності роботи підприємства, центральне місце в якій належить щорічному калькулюванню собівартості продукції (послуг). Інші вчені – Е.П. Леоте та А. Гільбо – дали початок розробці функцій бухгалтерського обліку (рахівничої, соціальної й економічної), запропонували оцінку за поточною вартістю, яка буде пріоритетною в майбутньому.

Ціннісна теорія Ф. Бести (1845–1923), Ж.Б. Дюмарше (1874–1946), В. Альфієрі (1863–1930), К. Гідільї (1870–1913) доповнює економічну теорію, виходячи з положення про те, що об'єктами записів на рахунках обліку є не факти господарської діяльності, а їхня цінність. Представники теорії обґрунтували думку про вартісний характер рахунків, що й надалі застосовуватиметься у фінансовому обліку. Поняття вартості (оцінки) в бухгалтерському обліку розвинув Ж.Б. Дюмарше. Саме цей вчений запропонував розділити витрати періоду між запасами і собівартістю реалізованої продукції. Учні Ф. Бести – В. Альфієрі та К. Гіділья – першими розвинули ідею кошторису як засобу прогнозування, яку й надалі реалізовуватимуть при складанні фінансових планів у державному секторі.

Обмінна теорія Є.Є. Сіверса (1852–1917), М.О. Блатова (1875–1942), Ф. Скубіца, К. Берлінера, Ч. Гаррісона зводить усі господарські процеси до операцій одержання і видачі дійсних (матеріали, кошти) та умовних (права і зобов'язання) цінностей. Ця теорія визначила методичні підходи до обліку кредиторської й дебіторської заборгованості. Засновник обмінної теорії Є.Є. Сіверс відомий своїм прогресивним внеском у процес навчальної підготовки бухгалтерів – саме йому належить ідея навчати не техніці складання документів, а суті предмета запо-

вненням «рахунків-літаків». Інші представники цієї теорії суттєво розвинули ідеї управлінського обліку. Так, Ф. Скубіц запропонував обчислювати результати не тільки по підприємству в цілому, але й по окремих його підрозділах (центрах відповідальності). А Ч. Гаррісон розробив систему стандарт-кост (нормування витрат і прогнозне калькулювання собівартості на основі відхилень), яка має перспективи в майбутньому.

Економологія – Л.І. Гомберг (1866–1935), О.М. Галаган (1879–1938), А.І. Гуляєв, Е. де Фаж – філософська (логічна) теорія, яка за мету ставила дослідження причинно-наслідкових зв'язків, тобто аналіз господарської діяльності. Для досягнення цієї мети автор теорії Л.І. Гомберг запропонував розширити її об'єкт включенням до науки рахунковедення, яка вивчає порядок ведення записів у книгах, питання оцінки, бюджетування, контролю й статистики. Представники економології, по суті, продовжили ідею П.Ж. Прудона (1809–1865), який обґрунтував аналітичну функцію обліку, справедливо вважаючи, що бухгалтер – єдиний, хто може оцінити реальні результати діяльності.

Теорія «конвертованої» бухгалтерії (Вімбл) керується положенням про необхідність переоцінки всіх цінностей відповідно до змін курсу «слабкої» валюти по відношенню до іншої – «стабільної» валюти. Реалізація цього положення поширена нині в континентальній Європі й полягає або у перерахунку статей балансу на дату складання звітності, або у щоденній переоцінці цінностей по плаваючому курсу вільноконвертованої валюти. Конвертована бухгалтерія буде затребувана в майбутньому, оскільки глобальні фінансові ринки зумовлюють постійне коливання курсу валют, а комп'ютерні технології дають можливість у будь-який час показати вплив цих коливань на показники господарської діяльності.

Мікро- та макроекономічна теорії вивчають вплив застосування різних облікових процедур на показники діяльності підприємства й держави в цілому. Це сучасні теоретичні конструкції, витоки яких можна знайти в дослідженнях І.Ф. Валіцького (...–1898) про макрооблік факторів виробництва (пра-

ці, капіталу, землі), О.П. Рудановського (1863–1934) про баланс народного господарства. Очевидно, що в майбутньому потреба у статистичних даних країни для протистояння глобальним кризам стоятиме ще гостріше, але різні облікові політики, які застосовуються в підприємствах, не уможливають звести достовірну інформацію не тільки на рівні країни в цілому, але й на рівні окремих галузей. Тому завдання теоретиків обліку полягає в обґрунтуванні шляхів зближення облікових політик держави та господарюючих суб'єктів.

Процедурний напрям ґрунтується на типізації господарських операцій, виведенні алгоритмів і формалізації бухгалтерських процедур (форми рахівництва, плани рахунків) на основі балансового рівняння. В рамках цього напрямку необхідно розглянути балансову, статистичну, динамічну теорії й теорію калькуляції.

Балансова теорія В. Гезеля, Ф. Гюглі, І.Ф. Шера (1846–1924), М.С. Лунського (1867–1956), Г. Бідерманна ділить рахунки обліку на майнові (каса, товари, покупці-постачальники) та рахунки чистого капіталу (власний капітал, фінансові результати). Представникові цієї теорії І.Ф. Шеру належить ідея сучасного балансового рівняння, яке показує величину капіталу підприємства як різницю між обсягом його майна та кредиторської заборгованості. Крім того, І.Ф. Шер започаткував поділ витрат на постійні й змінні та ввів поняття «мертвої» точки для здійснення аналізу беззбитковості, яка й надалі широко застосовуватиметься в управлінському обліку. Послідовник балансової теорії Г.О. Бахчисарайцев (1875–1926) звів вплив фактів на баланс до чотирьох типів, одному з яких і в майбутньому відповідатиме кожна господарська операція: одночасне збільшення (зменшення) окремих частин активу чи пасиву, одночасне збільшення чи зменшення окремих частин активу й пасиву. Інший представник теорії двох рядів рахунків, Герстнер, розробив правила оцінки активу і пасиву балансу, започаткувавши економічний аналіз, який, у свою чергу, був розвинутий Дж. Кенноном у фінансовий

аналіз. Водночас Л. Діксі дав визначення аудиту як перевірки та підтвердження правильності балансу, а А.Т. Ватсон розробив прийоми аудиту.

Статична й динамічна теорії. У своєму вченні статмографії Е. Пізані (1845–1915) вперше використав поняття механіки: статику (для рахунків майна) та динаміку (для рахунків чистого капіталу), які й надалі застосовуватимуться для складання балансу і звіту про прибутки та збитки. Прихильники статичної теорії Г. Сімон (1856–1914), Г. Нікліш (1876–1946), В. Ле Кутр вважали, що баланс слід розглядати як ліквідаційний і показувати здатність активів покрити кредиторську заборгованість. Прихильники динамічної теорії, зокрема Е. Шмаленбах (1873–1955), відстоювали думку про те, що баланс відображає рух капіталу й дає можливість періодичної оцінки результату господарської діяльності. Слід відзначити, що представникові статичної теорії Г. Сімону належить обґрунтування необхідності відкриття рахунка резервів для відображення можливих збитків від списання сумнівної дебіторської заборгованості.

Теорія калькуляції А. Кальмеса, Р.Я. Вейцмана (1870–1936), М.Г. Філімонова заклала сучасне розуміння обліку витрат і калькулювання собівартості продукту як нерозривного процесу, що необхідний для встановлення реалізаційних цін та оцінки продукту в обліку. Автор теорії А. Кальмес поділяв виробництво на основне й допоміжне, обґрунтувавши методи розподілу витрат між основною, побічною продукцією та відходами.

Соціально-екологічний напрям (соціально-корпоративна, критична теорії) виходить із положення про те, що облікова інформація є надбанням не лише власників підприємства, а й суспільства в цілому. Суспільство повинне знати, як здійснюється оцінка людського капіталу та який обсяг соціальних витрат несе підприємство на ліквідацію екологічних наслідків своєї діяльності.

Соціально-корпоративна теорія (Белкаой А., Кнапп В., Літлтон А.Ч., Раппапорт А.) підкреслює соціальну відповідальність ад-

міністрації підприємства і ставить перед нею завдання відобразити у звітності вартість забруднення навколишнього середовища, соціальні умови праці, розв'язання проблеми безробіття. Представники теорії А. Белкаой, Ф.А. Бімс, П.Е. Фертих розвинули соціальний та екологічний облік, де управлінське рішення приймається за умови, якщо соціальні доходи перевищують соціальні витрати на очистку повітря й води, оздоровлення працівників та ін. До цієї теорії необхідно також віднести облік людського капіталу, прихильники якого М.В. Глаутер, С. Хекіман, Фламхольц обґрунтовують необхідність капіталізації людських ресурсів і їхню поступову амортизацію, противники (Джош, Скайген, Ніколс) справедливо вказують на суб'єктивність методів оцінки людських ресурсів через постійну мінливість вартості та відсутність контролю за таким активом. На нашу думку, в майбутньому облік людського капіталу буде затребуваний, оскільки кадри контрагента займають центральне місце в контрактній економіці.

Критична теорія Д. Купера, Т. Хоппера, Р. Рослендера обґрунтовує необхідність розкриття у звітній інформації даних про тяжку експлуатацію (робота без вихідних, у позаробочий час) значної чисельності працівників бухгалтерської професії (особливо у великих аудиторських фірмах) порівняно меншою групою менеджерів, партнерів, власників. Ідея полягає в тому, щоб дати можливість працівнику самостійно оцінити результати роботи в таких структурах, співвіднівши доходи з негативними наслідками (погіршення здоров'я тощо).

Установчий напрям – це боротьба двох сучасних ідей, якою повинна бути теорія обліку – розпорядчою чи описовою, спиратися на оціночні судження чи на емпіричні дослідження, створювати ідеал або давати прогноз майбутнього стану.

Нормативна теорія (Едвардс Д.Р., Маттессіч Р., Бедфорд Н.М., Американська бухгалтерська асоціація, Чемберс Р.Дж., Іздірі Ю., Стерлінг Р.) намагається досягти ідеалу

і, ґрунтуючись на оціночних судженнях, регламентувати практику обліку за принципом «як має бути». Нормативна теорія дала поштовх стандартизації в бухгалтерському обліку: в 1940 році у роботі В.Е. Патона (1889–1991) та А.Ч. Літлттона «Вступ до корпоративних стандартів бухгалтерського обліку» обґрунтовано структуру бухгалтерських стандартів, а в 1966 році Американська бухгалтерська асоціація (AAA) опублікувала «Положення про базову теорію бухгалтерського обліку» (A Statement of Basic Accounting Theory – ASOBAT), в якому окремою главою наводяться перероблені бухгалтерські стандарти, опубліковані цією асоціацією ще в 1936 р., та деякі положення щодо їх застосування. Нормативна теорія здатна розв'язати проблему соціального, екологічного обліку й обліку людського капіталу, чого не зможе досягти позитивна теорія, проте інші ідеї позитивізму будуть актуальними і в майбутньому.

Позитивна теорія Г. Спенсера (1820–1903) та Дж.С. Мілля (1806–1873), Ж.Б. Дюмарше (1874–1946), Р.Л. Ваттса, В.К. Ціммермана) – описова теорія, яка пояснює бухгалтерську практику за принципом «як є». Концептуальною основою цієї теорії є її спрямованість на прогнозування наслідків управлінського вибору та облік договірних витрат, які виникають у зв'язку з тим, що принципал (власник) наймає агента (адміністрацію) для виконання функцій управління. Сюди належать витрати представництва (витрати принципала на аудиторський контроль, гарантійні витрати (штрафи) агента за порушення) й транзакційні витрати за посередництво. Положення позитивізму покладені в основу методики калькулювання собівартості за прямими витратами (директ-костінг, Харріс Дж.) та функцій управлінського обліку (планування, оперативне управління, оперативний контроль, Антоні Р.Н.).

Проведений огляд теорій обліку дає можливість навести їхню класифікацію, виходячи із затребуваності «живих» ідей для майбутнього розвитку науки бухгалтерського обліку й професії в цілому (табл.).

Класифікація теорій бухгалтерського обліку, виходячи з напрямів формування майбутнього професії

Теорії бухгалтерського обліку та їх представники	Ідеї, які формують майбутнє професії	Внутрішній (науково-методологічний та освітній) зміст професії			Зовнішні (організаційно-функціональні та етичні) між-предметні зв'язки професії		
		Наука бухгалтерського обліку	Методологія бухгалтерського обліку й аудиту	Освітня підготовка бухгалтерів	Функції і професійна етика бухгалтера	Організація бухгалтерського обліку й аудиту	Професійні бухгалтерські об'єднання
Юридичний (персоналістичний) напрям							
Юридична (правова)	Метод подвійного запису	+	+	+	+	+	
	Контроль як функція обліку	+	+	+	+	+	
Логісмографія	Облік як функція господарського управління	+	+	+	+	+	
	Аналітичний, синтетичний і оперативний облік	+	+	+	+	+	
	Професійне судження рахівника	+	+	+	+	+	+
	Незалежність контролю від управління	+	+	+	+	+	
Податкова	Податковий облік		+	+	+	+	
Етична	Норми правдивості, істинності та нейтральності			+	+	+	+
Біхевіористична (психологічна)	Інформація як основа прийняття рішень			+	+	+	
	Креативний облік		+		+	+	+
Економічний (матеріалістичний) напрям							
Економічна	Калькулювання собівартості продукції (послуг)	+	+	+	+	+	
	Функції бухгалтерського обліку	+	+	+	+	+	
	Оцінка за поточною вартістю	+	+	+	+	+	
Ціннісна	Вартісна оцінка об'єктів обліку	+	+	+	+	+	
	Кошторис як засіб прогнозування	+	+	+	+	+	
Обмінна	Облік дебіторської і кредиторської заборгованості	+	+	+	+	+	
	Навчання суті, а не форм обліку	+	+	+			
	Облік за центрами відповідальності	+	+	+	+	+	
	Стандарт-костс	+	+	+	+	+	
Економологія	Аналіз як функція обліку	+	+	+	+	+	
Теорія «конвертованої» бухгалтерії	Переоцінка цінностей у відповідності до змін валютних курсів	+	+	+	+	+	
Мікро- та макроекономічна теорія	Облікова політика і макрооблік	+	+	+	+	+	
Процедурний напрям							
Балансова	Балансове рівняння	+	+	+			
	Аналіз беззбитковості, економічний і фінансовий аналіз	+	+	+	+	+	
	Чотири типи господарських операцій	+	+	+	+	+	
	Прийоми аудиту		+	+	+	+	+
Статична та динамічна	Рахунки майна та чистого капіталу	+	+	+	+	+	
	Резерв сумнівних боргів	+	+	+	+	+	
Теорія калькуляції	Розподіл витрат по видах виробництва	+	+	+	+	+	
Соціально-екологічний напрям							
Соціально-корпоративна	Соціальний та екологічний облік		+	+	+	+	+
	Облік людського (інтелектуального) капіталу		+	+	+	+	+
Критична	Бухгалтер як об'єкт експлуатації				+	+	+
Установчий напрям							
Нормативна	Оцінка запасів за чистою вартістю реалізації або первісною вартістю	+	+	+	+	+	

	Стандарти бухгалтерського обліку і звітності, аудиту, етики	+	+	+	+	+	+
Позитивна	Прогнозування наслідків управлінського вибору	+	+	+	+	+	
	Облік договірних (трансакційних) витрат	+	+	+	+	+	
	Директ-костінг	+	+	+	+	+	
	Управлінський облік	+	+	+	+	+	

Отже, можна зробити наступні висновки:

1. Сучасна теорія повинна логічно ув'язувати між собою ідеї, що історично сформували бухгалтерський облік і є значущими для цієї професії в майбутньому. Значущість облікових ідей для цієї професії полягає у можливості їх реалізації на положеннях філософії науки та домінуючої економічної теорії – нової інституціональної економічної теорії.

2. Сучасною теорією, яка здатна слугувати підґрунтям професії бухгалтера в майбутньому, може стати інституціональна теорія бухгалтерського обліку (ІТБО), теоретичний базис якої повинен формуватися шляхом інтеграції всіх підсистем, видів обліку та різних теорій; враховувати останні досягнення інформатики, менеджменту; розвивати існуючі й нові ідеї в постійно змінюваному інституціональному середовищі.

Запропоновано класифікацію теорій обліку на основі історичних ідей, реалізація яких у новому інституціональному середовищі сприятиме розвитку професії бухгалтера. Обґрунтовано необхідність становлення інституціональної теорії бухгалтерського обліку як теоретичного базису професії бухгалтера.

Предложена классификация теорий учета на основе исторических идей, реализация которых в новой институциональной среде будет способствовать развитию профессии бухгалтера. Обоснована необходимость становления институциональной теории бухгалтерского учета как теоретического базиса профессии бухгалтера.

The classification of theories of accounting based on historical ideas is developed. The implementations of these ideas in the new institutional arrangements facilitate the development of the accountancy profession. The necessity of development of institutional accounting theory as the theoretical basis of the accountancy profession is grounded.

*

Р.М. ВОЛЧЕК, кандидат економічних наук, доцент
Одеський національний економічний університет

Канонічні кореляції як аналітичний інструмент управління фінансовим станом підприємств харчової промисловості

Нагальна необхідність збереження конкурентних переваг на будь-якому сегменті ринку змушує суб'єктів господарювання реагувати на негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування підприємства, вдаватися до постійного проведення стратегічних змін у виробничо-фінансовій діяльності. Прийняття адекватних ринковій ситуації управлінських рішень значною мірою забезпечує запровадження системи моніторингу, яка являє собою спеціально організоване спостереження за ста-

ном об'єктів, явищ, процесів із метою їхнього аналізу, контролю або прогнозу. Значення цієї системи для виробничо-фінансової діяльності підприємства важко переоцінити, оскільки спостереження за діями внутрішнього і зовнішнього середовища дає можливість виявити сигнали про його позитивні та негативні тенденції, визначити ситуацію на ринку й обрати шлях стратегічного розвитку.

Моніторинг показників виробничо-фінансової діяльності підприємства забезпе-

	Стандарти бухгалтерського обліку і звітності, аудиту, етики	+	+	+	+	+	+
Позитивна	Прогнозування наслідків управлінського вибору	+	+	+	+	+	
	Облік договірних (трансакційних) витрат	+	+	+	+	+	
	Директ-костінг	+	+	+	+	+	
	Управлінський облік	+	+	+	+	+	

Отже, можна зробити наступні висновки:

1. Сучасна теорія повинна логічно ув'язувати між собою ідеї, що історично сформували бухгалтерський облік і є значущими для цієї професії в майбутньому. Значущість облікових ідей для цієї професії полягає у можливості їх реалізації на положеннях філософії науки та домінуючої економічної теорії – нової інституціональної економічної теорії.

2. Сучасною теорією, яка здатна слугувати підґрунтям професії бухгалтера в майбутньому, може стати інституціональна теорія бухгалтерського обліку (ІТБО), теоретичний базис якої повинен формуватися шляхом інтеграції всіх підсистем, видів обліку та різних теорій; враховувати останні досягнення інформатики, менеджменту; розвивати існуючі й нові ідеї в постійно змінюваному інституціональному середовищі.

Запропоновано класифікацію теорій обліку на основі історичних ідей, реалізація яких у новому інституціональному середовищі сприятиме розвитку професії бухгалтера. Обґрунтовано необхідність становлення інституціональної теорії бухгалтерського обліку як теоретичного базису професії бухгалтера.

Предложена классификация теорий учета на основе исторических идей, реализация которых в новой институциональной среде будет способствовать развитию профессии бухгалтера. Обоснована необходимость становления институциональной теории бухгалтерского учета как теоретического базиса профессии бухгалтера.

The classification of theories of accounting based on historical ideas is developed. The implementations of these ideas in the new institutional arrangements facilitate the development of the accountancy profession. The necessity of development of institutional accounting theory as the theoretical basis of the accountancy profession is grounded.

*

Р.М. ВОЛЧЕК, кандидат економічних наук, доцент
Одеський національний економічний університет

Канонічні кореляції як аналітичний інструмент управління фінансовим станом підприємств харчової промисловості

Нагальна необхідність збереження конкурентних переваг на будь-якому сегменті ринку змушує суб'єктів господарювання реагувати на негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування підприємства, вдаватися до постійного проведення стратегічних змін у виробничо-фінансовій діяльності. Прийняття адекватних ринковій ситуації управлінських рішень значною мірою забезпечує запровадження системи моніторингу, яка являє собою спеціально організоване спостереження за ста-

ном об'єктів, явищ, процесів із метою їхнього аналізу, контролю або прогнозу. Значення цієї системи для виробничо-фінансової діяльності підприємства важко переоцінити, оскільки спостереження за діями внутрішнього і зовнішнього середовища дає можливість виявити сигнали про його позитивні та негативні тенденції, визначити ситуацію на ринку й обрати шлях стратегічного розвитку.

Моніторинг показників виробничо-фінансової діяльності підприємства забезпе-

чує багатогранний методичний інструментарій аналізу, але зазвичай його проводять за допомогою традиційних прийомів економічного і фінансового аналізу (вертикального й горизонтального аналізу, аналізу коефіцієнтів тощо) та застосування економікоматематичного моделювання. Для побудови багатфакторних моделей оцінки вірогідності банкрутства підприємств економісти¹ найбільшу увагу приділяють застосуванню апарату дискримінантного аналізу, а для вимірювання тісноти зв'язку результативного показника із чинниками, які стохастично (вірогідно) зумовлюють його зміну, – використанню регресійного аналізу. Зазначені методи дають змогу визначити стан підприємства на певний період, встановити вірогідність його банкрутства, вплив того чи іншого чинника на результативний показник. Проте першочерговим завданням побудови системи моніторингу, на нашу думку, є оцінювання впливу чинників не на один результативний показник господарської діяльності підприємства (наприклад, оборотність активів), а на кілька (наприклад, критерії фінансового стану підприємства), що забезпечує більшу реалістичність та обґрунтованість. Проведення таких розрахунків здійснюється методом канонічних кореляцій, про який відомо з часів колишнього Радянського Союзу. Проте, на жаль, він не знайшов широкого застосування під час аналізу і прогнозування показників виробничо-фінансової діяльності підприємства.

Мета статті – зробити доступним для фінансистів виявлення латентних (прихованих) чинників, які вірогідно впливають на фінансовий стан харчових підприємств, за допомогою канонічного аналізу. Цей інструментарій дає змогу пов'язувати сукупність латентних чинників не з одним результативним показником, а з кількома, що збі-

льшує об'єктивність аналітичних висновків як основи для прийняття управлінських рішень.

Для висвітлення особливостей канонічного аналізу вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці понятійно-категоріального апарату щодо видів зв'язків в економіці.

За характером досліджуваного зв'язку розрізняють детермінований та стохастичний факторний аналіз. Детермінований факторний аналіз являє собою методику дослідження впливу чинників, які функціонально (повністю) пов'язані з результативним показником. Стохастичний аналіз встановлює вплив чинників, які пов'язані з результативним показником не функціонально, а вірогідно. Якщо при функціональній (повній) залежності зі зміною аргумента (x) завжди відбувається відповідна зміна функції (y), то при стохастичному зв'язку зміна аргумента може дати кілька значень приросту функції залежно від комбінації інших чинників, які визначають результативний показник. Наприклад, продуктивність праці при одному й тому ж рівні фондоозброєності може бути неоднаковою в різних підприємствах. Це залежить від оптимальності поєднання інших чинників, які впливають на цей показник².

Для дослідження стохастичних (вірогідних) зв'язків використовується кореляційно-регресійний аналіз, який дає можливість виміряти тісноту залежності між досліджуваними ознаками, визначити абсолютний і відносний вплив чинників на результат, виявляти резерви зростання (зниження) показників, що вивчаються, й оцінювати величину цих резервів³.

На відміну від традиційного кореляційно-регресійного аналізу, канонічний аналіз (метод канонічних кореляцій), як зазначалося, дає змогу визначити вплив чинників не на один результативний показник, а на кілька, що підвищує практичну значимість зроблених розрахунків.

Розглянемо можливості методу канонічних кореляцій стосовно побудови системи

¹ Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством в умовах нестабільного зовнішнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / В.В. Пастухова. – К., 2003. – С. 8-20; Проскура О.Ю. Антикризисное управління підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.02 "Підприємництво, менеджмент та маркетинг" / О.Ю. Проскура. – Х., 2002. – С. 8-14; Юр'єва Г.В. Оцінка фінансового стану промислових підприємств – багатовимірний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Г.В. Юр'єва. – Одеса, 2006. – С.12.

² Савицкая Г.В. Теория анализа хозяйственной деятельности : учеб. пособ. / Савицкая В. Г. – М. : ИНФРА-М, 2007. – С. 49.

³ Янковой О.Г. Моделирование парных зв'язків в економіці : навч. посіб. / Янковой О. Г. – Одеса : Оптимум, 2001. – С. 4.

моніторингу показників фінансового стану харчових підприємств. Інформаційну базу дослідження становить публічна фінансова звітність п'яти підприємств олійно-жирової промисловості України за період 2007–2011 років. Обрання для дослідження загальнодоступних джерел інформації про фінансово-економічний стан зазначених підприємств зумовлено метою розширити коло користувачів результатами проведеного аналізу, зокрема, економічні відділи при обл- та райдержадміністраціях можуть використати їх під час розробки стратегії регіональної промислової політики.

Обрання підприємств ґрунтувалося на врахуванні їхніх специфічних особливостей. По-перше, протягом досліджуваного періоду кожне з них в окремі роки не мало власних обігових коштів, що свідчило про погіршення їхньої фінансової стійкості. В одних підприємствах нестача власних обігових коштів зумовлена тривалим генеруванням чистих збитків від звичайної діяльності, що, врешті-решт, призвело до “вимивання їхнього власного капіталу”, а в інших – внаслідок неефективних управлінських рішень щодо оновлення виробничої бази, придбан-

ня машин та обладнання без попереднього накопичення коштів на вказані цілі, тобто за рахунок “мобільної частки власного капіталу”, яка мала бути вкладена у запаси й інші складові обігових коштів.

По-друге, спільним для усіх обраних підприємств є те, що в окремі періоди їхній робочий капітал (різниця між оборотними коштами та поточними зобов'язаннями) був повністю імобілізований у запасах. Це погіршує маневреність джерел фінансування майна підприємства і негативно впливає на його фінансову стійкість.

Отже, результативним показником (Y) був обраний фінансовий стан харчових підприємств. Він змінюється залежно від погіршення або поліпшення трьох основних параметрів життєздатності підприємств – фінансової стійкості, платоспроможності та ділової активності. Узагальнюючим показником, що дає можливість проаналізувати фінансову стійкість підприємств, є коефіцієнт фінансового ризику (Y1) (табл. 1). Його зростання свідчить про посилення залежності підприємства від позикових коштів і, відповідно, зниження фінансової стійкості.

1. Критерії фінансового стану харчових підприємств

Коефіцієнт	Визначення	Методика розрахунку	Економічний зміст	Рекомендоване значення
Фінансового ризику	Y1	[Позиковий капітал]: [Власний капітал]	Показує скільки копійок позикових коштів припадає на одну гривню, яка вкладена у власний капітал підприємства	≤ 1
Загальної ліквідності	Y2	[Оборотні активи]: [Поточні зобов'язання]	Свідчить про достатність у підприємства обігових коштів для покриття своїх поточних зобов'язань	≥ 2 до 2,5
Оборотності активів	Y3	[Чиста виручка від реалізації продукції]: [Середньорічна вартість активів]	Відображає середню кількість оборотів активів підприємства за відповідний період часу, тобто швидкість їх обороту	Збільшення

Основним критерієм платоспроможності для обраних підприємств є коефіцієнт загальної ліквідності (Y2), який характеризує запас їхньої фінансової міцності внаслідок перевищення оборотних активів над поточними зобов'язаннями. Аналіз показав, що у деяких підприємств цей показник утричі перевищує рекомендоване значення (≥ 2 –2,5). Це свідчить про неефективне нарощування запасів, і, відповідно, про існуючі негаразди в операційному та фінансовому циклі підприємств.

Основним показником, який характеризує ділову активність досліджуваних підприємств олійно-жирової промисловості, є коефіцієнт оборотності їхніх активів (Y3). Зростання цього показника вважається бажаним тоді, коли воно супроводжується зростанням коефіцієнтів оборотності обігових коштів і запасів. За таких умов господарювання ділова активність підприємств поліпшується в результаті ефективних управлінських рішень, а не за рахунок інфляційного зростання цін на товари на макроекономічному рівні.

Аргументами (Х) впливу на зміну вказаних критеріїв фінансового стану харчових

підприємств (Y) обрано одинадцять чинників (табл. 2).

2. Латентні чинники зміни фінансового стану харчових підприємств

Показник	Визначення	Методика розрахунку	Економічний зміст	Рекомендоване значення
1. Рентабельність продажів (за прибутком від операційної діяльності)	X1	[Прибуток від операційної діяльності]: [Чиста виручка від реалізації продукції]	Показує частку прибутку від операційної діяльності у чистій виручці від реалізації продукції	Збільшення
2. Темп зростання чистої виручки від реалізації продукції	X2	[Чиста виручка від реалізації продукції у звітному році]: [Чиста виручка від реалізації продукції у базовому році]	Дає змогу встановити тенденцію до зміни ділової активності підприємства	Збільшення
3. Коефіцієнт мобільності	X3	[Оборотні активи]: [Необоротні активи]	Показує скільки оборотних коштів (у грн) припадає на 1 грн необоротних активів, тобто відображає структуру майна підприємства	Багато, щоб вартість оборотних активів була більшою або дорівнювала вартості необоротних активів
4. Співвідношення темпів зростання залишків готової продукції підприємства до темпів зростання чистої виручки від реалізації продукції	X4	[Темп зростання залишків готової продукції]: [Темп зростання чистої виручки від реалізації продукції]	Перевищення темпу зростання залишків готової продукції на складах підприємства порівняно з темпами зростання чистої виручки від реалізації продукції вказує на ознаки неефективної роботи маркетингового відділу підприємства	<1
5. Співвідношення темпів зростання дебіторської заборгованості зі споживачами і замовниками до темпів зростання чистої виручки від реалізації продукції підприємства	X5	[Темп зростання дебіторської заборгованості із споживачами і замовниками]: [Темп зростання чистої виручки від реалізації продукції]	Перевищення темпу зростання дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги порівняно з темпами зростання чистої виручки від реалізації продукції вказує на наявність тенденції до зменшення готівки в обороті підприємства	<1
6. Співвідношення термінів погашення дебіторської та кредиторської заборгованості підприємства	X6	[Термін погашення дебіторської заборгованості]: [Термін погашення кредиторської заборгованості]	Задля збереження платоспроможності підприємства термін погашення дебіторської заборгованості повинен бути меншим за термін погашення кредиторської заборгованості	<1
7. Співвідношення темпів зростання кредиторської заборгованості до темпів зростання запасів та дебіторської заборгованості	X7	[Темп зростання кредиторської заборгованості]: [Темп зростання запасів і дебіторської заборгованості]	Перевищення темпів зростання кредиторської заборгованості порівняно з темпами зростання запасів і дебіторської заборгованості свідчить про збільшення залежності товариства від позикового капіталу, що зумовлено потребою додаткового залучення коштів в оборот	<1
8. Співвідношення темпів зростання кредиторської заборгованості до темпів зростання чистої виручки від реалізації продукції підприємства	X8	[Темп зростання кредиторської заборгованості]: [Темп зростання чистої виручки від реалізації продукції]	Уточнює наявність проблем з платоспроможністю підприємства, оскільки перевищення темпів зростання кредиторської заборгованості порівняно з темпами зростання чистої виручки від реалізації продукції вказує на наявність тенденції до виникнення "боргової ями" у діяльності товариства	<1
9. Співвідношення темпів зростання сукупних витрат підприємства до темпів зростання його сукупних доходів	X9	[Темп зростання сукупних витрат підприємства]: [Темп зростання сукупних доходів підприємства]	Перевищення темпу зростання сукупних витрат підприємства порівняно з його сукупними доходами зумовлює тенденцію до генерування чистих збитків, яка поступово призводить до зменшення власного капіталу організації	<1
10. Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	X10	[Власні оборотні кошти]: [Оборотні активи]	Дає змогу оцінити структуру обігових коштів у розрізі джерел їхнього формування за рахунок власного капіталу або заборгованості. Чим вище значення показника, тим більше можливостей у підприємства проводити незалежну фінансову політику	Збільшення
11. Індекс імобілізації активів	X11	[Необоротні активи]: [Власний капітал]	Дає можливість оцінити достатність власних коштів для фінансування необоротних активів підприємства. Є мінімальною вимогою до фінансової стійкості підприємства	≤ 1

Першим чинником обрано рентабельність продажів (X1), визначену за прибутком від операційної діяльності. У господарській діяльності досліджуваних харчових підприємств спостерігалася тенденція до зменшення рентабельності продажів як від основної, так і від іншої операційної діяльності. Погіршення ефективності господарювання відбувалося внаслідок істотних коливань цін на ресурси, а також значних витрат на утримання об'єктів соціально-культурної сфери. Тому рентабельність продажів була розрахована саме за прибутком від операційної діяльності. Тенденцію до зниження рентабельності продажів, на нашу думку, варто також пов'язувати з уповільненням темпів зростання або зниження чистої виручки від реалізації продукції (X2).

За даними форм публічної фінансової звітності протягом 2007–2011 років кожне з обраних харчових підприємств мало фінансові труднощі, тому нами були обрані чинники, які на ранній стадії негативно впливали на зміну їхнього фінансового стану. Одним із найбільш прихованих чинників погіршення фінансового стану підприємств є поступове зменшення обігового капіталу з одночасним сповільненням зростання чистої виручки від реалізації продукції. Негативні впливи, що виникають з боку зовнішнього середовища, поступово призводять до зменшення “мобільної” частини активів підприємства внаслідок генерування чистих збитків підприємства та зниження ділової активності. При фінансових труднощах підприємств управлінський персонал намагається продати частину запасів і якомога швидше трансформувати дебіторську заборгованість в абсолютно ліквідні активи (грошові потоки та їх еквіваленти) для погашення короткострокових заборгованостей. Тому зменшення оборотного капіталу можна спостерігати за динамікою коефіцієнта мобільності (X3).

Детальніший розгляд ситуації щодо фінансового стану харчових підприємств протягом досліджуваного періоду дав можливість встановити погіршення збутової діяльності й зниження “якості” засобів у розра-

хунках. Тому чинниками, латентна дія яких призвела до зазначеної ситуації, нами обрано перевищення темпів зростання залишків готової продукції на складах підприємства порівняно з темпом зростання чистої виручки від реалізації продукції (X4). Випередження зростання залишків готової продукції на складах підприємств порівняно зі зростанням чистої виручки від реалізації продукції свідчатиме про поступове “затоварювання” виробництва, тобто попит на продукцію підприємства знижується і воно починає працювати “на склад”. Одним із першорядних негативних сигналів, який призвів до поетапного зростання відпливу готівки в обраних підприємствах, є випередження темпів зростання дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги над темпами зростання чистої виручки від реалізації продукції (X5). Отже, умови ведення збутової діяльності, за яких виявляється цей ризиковий сигнал, формують тенденцію до зменшення наявних коштів в обороті підприємства. Негативні наслідки дії цього сигналу щодо впливу зовнішнього середовища функціонування підприємства в сукупності з іммобілізацією грошових надходжень в іншій поточній дебіторській заборгованості, темп зростання якої підвищується з року в рік, поетапно призводять до посилення ризикових сигналів, що породжують слабкі ознаки погіршення платоспроможності підприємства.

Для подальшого аналізу ефективності здійснення комерційної діяльності в досліджуваних харчових підприємствах варто додати до кола чинників, які латентно впливають на зміну фінансового стану підприємства, співвідношення періодів погашення дебіторської та кредиторської заборгованості (X6). Задля збереження платоспроможності підприємства на належному рівні термін погашення дебіторської заборгованості має бути меншим за термін погашення кредиторської.

Проблемні питання щодо наявності залишків готової продукції на складах підприємств й інших видів запасів, а також тенденції до збільшення терміну погашення дебіторської заборгованості порівняно з креди-

торською, що, врешті-решт, призводить до збільшення операційного циклу підприємства та погіршення його платоспроможності, зумовлює наявність простроченої дебіторської заборгованості. Прострочена дебіторська заборгованість і залишки неліквідних запасів спричиняють додаткове залучення коштів в оборот підприємства, оскільки зазначені види оборотних активів достатньо важко трансформувати у готівку в короткостроковому періоді. Тому фінансування додаткового залучення коштів в оборот здійснюватиметься за рахунок власних джерел або, як найчастіше буває, за рахунок позичкового капіталу, зокрема, кредиторської заборгованості. З цього приводу обрано чинник – співвідношення темпів зростання кредиторської заборгованості до темпів зростання запасів та дебіторської заборгованості (X7). При значенні цього чинника більше 1, спостерігатиметься наявність проблем із ліквідністю й платоспроможністю товариства.

Поглиблений аналіз ситуації щодо погіршенням стану ліквідності та платоспроможності підприємств внаслідок низької ефективності збутової діяльності показує, що поява й поступове збільшення неліквідної частини оборотних коштів, як правило, призводить до збільшення обсягів залучення найбільш ризикового джерела фінансування майна підприємства – кредиторської заборгованості, а подальше зростання частки цього виду пасивів підприємства зумовлює посилення ризикових сигналів до прояву фінансової кризи в підприємстві, появу “боргової ями” внаслідок низької ефективності використання залучених коштів (наявність тимчасових проблем зі збутом продукції, яка виробляється в підприємстві, а також низької якості коштів у розрахунках)¹. Тому для оцінювання нарощення сигналів прояву фінансової кризи обрано такий чинник, як перевищення темпів зростання кредиторської заборгованості над темпами збільшення чистої виручки від реалізації продукції (X8).

¹ Гудзь Т.П. Система раннього виявлення та подолання фінансової кризи підприємств: дис. ...кандидата екон. наук: 08.04.01 / Гудзь Т. П. – Полтава, 2006. – С. 95.

Негативний вплив усіх зазначених латентних чинників призводить до зменшення, а потім і до відсутності власних обігових коштів у підприємстві. Власні обігові кошти – це один із основних критеріїв наявності фінансової стійкості суб’єкта господарювання, оскільки вони являють собою частку власного капіталу підприємства, яка вкладена у фінансування запасів сировини та матеріалів, а також в інші складові його оборотних активів. Зменшення або втрата власних обігових коштів може відбуватися внаслідок двох основних аспектів: тривалого генерування чистих збитків від здійснення господарської діяльності підприємства й неефективного управління його необоротними активами. Для аналізу передумов щодо генерування чистих збитків у досліджуваних харчових підприємствах було обрано співвідношення темпів зростання сукупних витрат підприємства до темпів зростання його сукупних доходів (X9). Якщо управлінський персонал підприємства не вчасно зреагував на вищенаведений сигнал щодо наявності тенденції до збиткової діяльності та підприємство почало генерувати чисті збитки, які згодом зменшили його нерозподілений прибуток (одну із основних складових власного капіталу) або спричинили наявність непокритих збитків і тим самим зменшили власні обігові кошти підприємства, то дослідити дану ситуацію дасть змогу такий показник, як коефіцієнт забезпеченості власними обіговими коштами (X10).

Останнім чинником, який уможливить виявлення причини зміни фінансового стану досліджуваних харчових підприємств, є індекс іммобілізації активів (X11). Значення цього коефіцієнта менше або дорівнює 1 свідчить про відсутність власних обігових коштів у підприємстві. За будь-якої частки власного капіталу в складі джерел фінансування майна підприємства аналіз цього показника дає можливість стверджувати, що весь власний капітал іммобілізований у немобільні активи (необоротні активи) і, відповідно, управлінський персонал підприємства не в змозі самостійно організовувати процес виробництва продукції. Це пов’язано

з неефективним управлінням основним капіталом, невчасним вибуттям застарілого обладнання, появою довгострокової дебіторської заборгованості у складі необоротних активів підприємства, не проведенням консервації частини незадіяних виробничих площ, цехів тощо.

Розглянемо приклад аналізу фінансового стану підприємства за допомогою методу канонічних кореляцій у комп'ютерній програмі STATISTICA (версія 5.5 англomовна).

Як уже зазначалося, дослідження базується на двох групах змінних. Аналіз динаміки показників фінансового стану п'яти харчових підприємств із метою визначення напряду причинно-наслідкових зв'язків дає підстави для висновку, що змінні першої групи характеризують критерії зміни фінансового стану підприємства, є результативними, залежними й визначаються як Y_1, Y_2, Y_3 . Показники

другої групи є факторними, незмінними і визначаються як $X_1, X_2, \dots, X_{11}$.

Безумовно, існує наявність зворотних зв'язків між групами змінних Y_1, Y_2, Y_3 та $X_1, X_2, \dots, X_{11}$. Дійсно, загальні показники оцінки фінансового стану підприємства (коефіцієнт фінансового ризику, коефіцієнт загальної ліквідності й коефіцієнт оборотності активів) певною мірою впливають на наявність власних обігових коштів та ефективність виробничо-комерційної діяльності харчових підприємств. Тому наведений приклад характеризує типову ситуацію наявності саме кореляційних (а не суто регресійних) зв'язків між групами ознак Y_1, Y_2, Y_3 і $X_1, X_2, \dots, X_{11}$ ¹. Статистичні дані щодо динаміки показників фінансового стану досліджуваних харчових підприємств за 2007–2011 роки наведені у таблиці 3.

3. Динаміка показників фінансово-господарської діяльності харчових підприємств

Рік	Y1	Y2	Y3	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
2007	1,11	0,52	1,01	0,17	0,32	0,37	1,45	0,4	0,27	0,78	0,5	0,94	-0,93	1,57
2008	0,37	0,64	1,19	0,12	1,03	0,21	0,9	0,52	0,25	0,83	0,58	1,01	-0,54	1,31
2009	0,16	0,9	1,34	0,2	1,01	1,3	0,87	1,67	5,2	0,85	0,4	1,03	0,9	0,07
2010	0,14	9,14	0,96	0,23	0,95	2,27	0,71	1,84	7,4	0,98	0,47	1,02	0,87	0,05
2011	0,11	10,9	0,86	0,22	0,83	30,8	0,64	1,96	9,44	1,3	0,51	1	0,90	0,04
2007	0,99	0,93	0,94	-0,046	1,46	0,86	2,29	0,6	2,33	2,88	0,73	1,01	-0,07	1,07
2008	3,49	0,45	1,48	-0,017	0,26	0,53	7,96	3,12	0,86	2,33	8,42	1,01	-1,23	2,93
2009	3,01	0,44	1,5	0,04	0,35	0,5	7	3,01	0,72	2	6,3	1,03	-1,07	2,36
2010	2,54	0,46	0,9	0,037	0,44	0,49	6,2	3,8	0,58	1,5	5,9	1,04	-1,18	2,37
2011	1,65	0,46	0,4	0,001	0,48	0,33	5,47	3,98	0,47	1,3	3,71	1,02	-1,73	2,32
2007	2,21	4,03	1,54	0,14	1,48	1,84	0,81	0,78	1,93	0,7	0,57	0,95	-0,06	1,13
2008	3,03	11,4	1,3	0,12	1,08	2,11	0,5	1,46	4,43	0,51	0,64	1,08	-0,11	1,30
2009	2,77	4,5	1,63	0,1	1,49	2,21	0,56	0,81	3,83	1,14	0,93	0,97	-0,07	1,17
2010	4,38	3,2	2,05	0,02	1,28	1,56	0,86	0,69	2,1	1,65	1,25	1,07	-0,32	2,02
2011	3,16	0,8	1,75	0,07	0,76	1,48	2,13	1,07	1,83	1,17	1,22	0,95	-0,27	1,68
2007	1,55	2,67	0,67	-0,004	0,94	0,96	0,4	1,28	2,37	1,26	1,66	1,01	-0,24	1,3
2008	2,13	2,12	0,66	-0,05	1,21	0,99	12,32	0,94	2,09	1,15	1,08	1,42	-0,27	1,37
2009	1,47	1,23	0,23	0,04	0,46	0,54	1,22	2,2	1,45	1,52	3,13	0,87	-0,50	1,38
2010	3,19	1,1	0,14	-0,24	0,59	0,50	0,53	1,58	1,01	1,49	2,25	1,74	-1,30	2,8
2011	4,86	1	0,13	-0,46	0,95	0,58	3,65	2,16	0,78	1,25	1,38	0,58	-1,26	3,71
2007	4,08	1,01	1,45	0,06	1,26	3,66	1,47	0,89	1,4	0,81	0,96	0,99	-0,02	1,09
2008	2,64	0,84	2,16	0,04	1,81	1,43	0,34	0,54	0,66	1,94	1,15	0,98	-0,24	1,5
2009	3,1	0,91	2,05	0,03	1,6	1,9	1,2	0,61	0,7	1,97	1,2	0,97	-0,03	1,4
2010	3,63	0,96	1,4	0,07	1,3	2,94	1,26	0,72	0,74	1,99	1,19	0,96	-0,05	1,17
2011	3,26	0,95	1,44	0,06	1,12	2,69	1,32	0,4	0,8	1,8	1,17	0,99	-0,04	1,15

У процесі дослідження зроблена спроба розв'язати такі основні завдання: оцінити тісноту канонічної кореляції між першою та

другою групами ознак, перевірити статистичну надійність; скоротити кількість показників, які впливають на основні критерії

¹ Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA : моногр. / Янковой А. Г. – Одесса : Оптимум, 2001. – Вып. 2 – С. 192.

зміни фінансового стану досліджуваних харчових підприємств.

Після вибору й переходу до модуля “Канонічний аналіз” (Canonical Analysis) бажа-

но створити новий файл даних, активізувати на панелі управління кнопку “Аналіз” (Analysis) і відкрити стартову панель, яка наведена на рисунку 1.

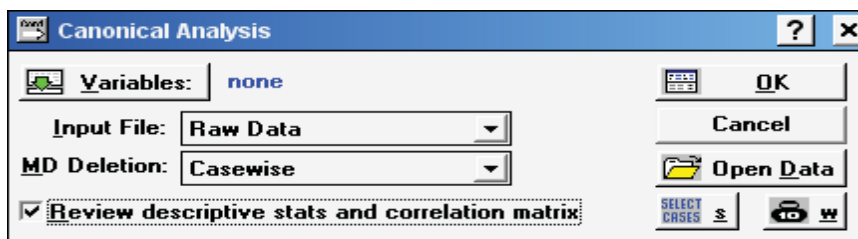

Рис.1. Стартова панель модуля “Канонічний аналіз”

Дослідження у модулі починається з обрання змінних за допомогою кнопки “Змінні” (Variables), яка відкриває перелік ознак створеного файлу даних. Оберемо для канонічного аналізу всі 14 змінних (3 результативних і 11 факторних), натиснувши кнопку “Обрати усе” (Select All).

У вікні “Введений файл” (Input file) потрібно відмітити “Вихідні дані” (Raw Date), а у вікні “Вилучення пропущених випадків” (MD deletion) – “Пропущені випадки” (Casewise)¹. Результати канонічного аналізу наведено на рисунку 2 “Вікно результатів канонічного аналізу”.

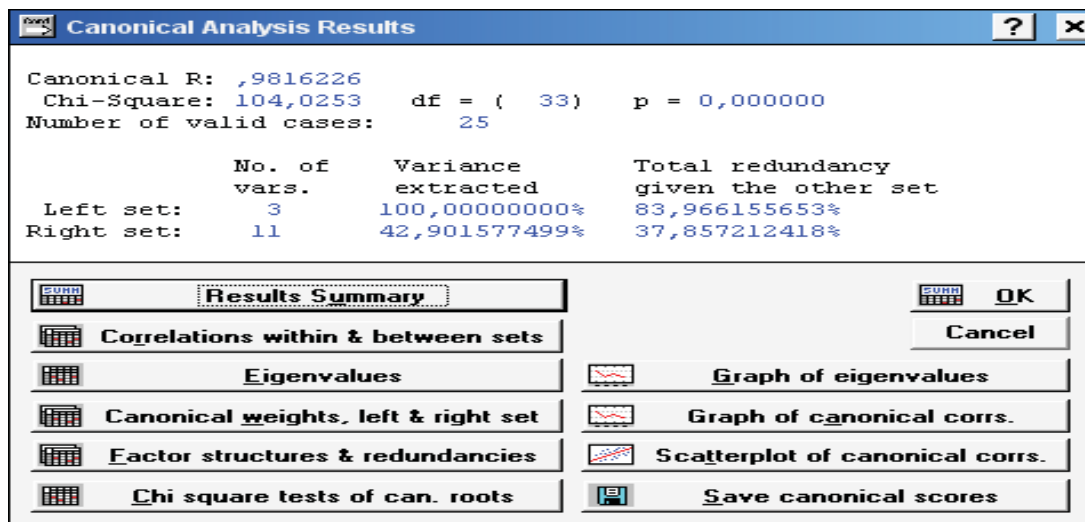

Рис. 2. “Вікно результатів канонічного аналізу”

За даними, які містяться на рисунку 2, видно, що коефіцієнт канонічної кореляції (Canonical R) дорівнює 0,98162 і свідчить про дуже тісний взаємозв’язок між канонічними змінними. Кнопка “Підсумкові результати” (Results Summary) (рис. 2) дає можливість вивести таблицю загальних підсумків дослідження (рис. 3).

Із даних рисунка 3 видно, що в результаті проведеного канонічного аналізу загальний надлишок для змінних першої малої групи (Y1 – Y3) становить 83,96 %, а загальний надлишок для змінних другої великої групи

(X1 – X11) – 37,9 %. Це означає, що 83,96 % варіації основних критеріїв фінансового стану досліджуваних харчових підприємств визначається зміною одинадцяти чинників (X1 – X11). Водночас основні критерії фінансового стану харчових підприємств описують 37,9 % варіації їхніх виробничо-фінансових можливостей.

Одержані результати показують високу точність побудованої канонічної моделі, оскільки лише 16,03 % (100 % – 83,97 %) дисперсії змінних Y1 – Y3 залежить від інших, не врахованих в аналізі чинників.

¹ Янковой А.Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA : моногр. / Янковой А. Г. – Одесса : Оптимум, 2001. – Вып. 2 – С. 195.

Canonical Analysis Summary (new.sta)		
Continue...		
Canonical R: ,98162 ChiI(33)=104,03 p=0,0000		
	Left Set	Right Set
N=25		
No. of variables	3	11
Variance extracted	100,000%	42,9016%
Total redundancy	83,9662%	37,8572%
Variables:		
1	Y1	X1
2	Y2	X2
3	Y3	X3
4		X4
5		X5
6		X6
7		X7
8		X8
9		X9
10		X10
11		X11

Рис. 3. Вікно загальних підсумків дослідження

Кнопка “Кореляції всередині та між групами” (Correlations within and between sets) дає можливість вивести на екран кореляційні матриці, які характеризують взаємо-

зв'язок між змінними. Наведено матрицю взаємозв'язку між результативними змінними (Y) і чинниками (X) (рис. 4).

Correlations, left set with right set (каноніч.sta)											
Continue...	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
Y1	-,582529	,128140	-,296040	,148290	-,025546	-,509445	,213056	,247323	-,066311	-,417789	,654446
Y2	,400375	,141073	,584269	-,295148	-,031786	,835257	-,393659	-,344803	,030921	,547393	-,485382
Y3	,454240	,511107	-,034060	-,209566	-,429712	-,046565	,147588	-,088117	-,173451	,345847	-,248220

Рис. 4. Канонічна матриця зв'язку між результативними змінними (Y) та чинниками (X)

Аналіз даних матриці показав, що ознаки Y1 – Y3 досить тісно пов'язані з X1, X3, X6, X10, X11 (визначено одночасно за трьома коефіцієнтами кореляції) і слабше пов'язані зі змінними X2, X4, X5, X7, X8, X9.

Ранжована послідовність чинників, що впливають на основні критерії фінансового стану досліджуваних підприємств, має вигляд:

X6>X1>X10>X11>X3>X8>X9>X2>X7>X5>X4.

Слабкий зв'язок чинників X2, X4, X5, X7, X8, X9 можна пояснити таким чином: оскільки управлінський персонал більшості досліджуваних підприємств не зміг своєчасно зреагувати на дію слабких сигналів прояву зовнішнього середовища їх функціонування, то згодом кризові сигнали з латентної стадії перемістилися в бік наочної. Тому протягом 2007–2011 років на перший план вийшли сильні сигнали прояву фінансової кризи, які зароджувались у надрах тимчасових про-

блем із неефективною комерційною діяльністю (зокрема, випередження темпів зростання залишків готової продукції та дебіторської заборгованості за товари, роботи й послуги порівняно з темпами зростання чистої виручки від реалізації продукції (змінні X4 та X5), та інші прояви проблемних ситуацій тимчасового характеру, що спостерігалися у фінансово-господарській діяльності підприємств.

Розрахунки показують слабкий вплив зазначених чинників на зміну фінансового стану товариств із математичного погляду. Проте слід відзначити, що в цей час управлінські дії персоналу досліджуваних харчових підприємств або органів державної влади, які займаються контролем і прогнозуванням ефективності господарювання в підприємствах харчової промисловості України, зокрема олійно-жирової, бажано зорієнтувати в напрямі підвищення рентабельності продажів та збільшення власних обігових коштів підпри-

емств, удосконалення управління основним капіталом, недопущення поступового “вимивання” обігового капіталу підприємств. Щодо дії факторів, які, за нашими розрахунками, слабо впливають на зміну основних критеріїв фінансового стану підприємств, то бажано контролювати їхню зміну, а тому розробити комплекс заходів щодо нівелювання їхнього прояву для недопущення багатостадійного процесу фінансової кризи, яка згодом може проявлятися у збільшенні справ про банкрутство підприємств.

Встановлено, що використання методу канонічних кореляцій під час аналізу фінансового стану підприємств дає підстави для об'єктивних і реалістичніших висновків стосовно ефективності діяльності суб'єктів господарювання порівняно з традиційним кореляційно-регресійним аналізом. Проте варто нагадати, що будь-яке використання статистичного апарату під час аналізу та прогнозування показників виробничо-фінансової діяльності підприємств обмежується можливістю економічно проінтерпретувати одержані математичні розрахунки. Математичний аналіз, на нашу думку, буде корисним тільки тоді, коли несе у собі змістовне економічне навантаження (що часто доволі важко зробити), і тому статистичний аналіз може бути зупинений на тих стадіях, на яких математика суперечить економічним законам діяльності суб'єктів господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях.

Дослідження впливу латентних чинників на зміну критеріїв фінансового стану групи

підприємств, подібних за галузевою ознакою, виробничим і фінансовим потенціалом дало змогу встановити головні з них та виокремити другорядні й таким чином зменшити кількість чинників впливу на фінансовий стан підприємств, виявити основні напрями розробки змін у функціональній (ресурсній) стратегії підприємств олійно-жирової галузі харчової промисловості України.

Використання методу канонічних кореляцій для аналізу діяльності не групи, а окремого підприємства, дасть можливість чіткіше ідентифікувати негативні прояви внутрішнього й зовнішнього середовища протягом життєвого циклу підприємства, розробити комплекс заходів для нейтралізації цих проявів на ранніх стадіях і з мінімальними витратами ресурсів та часу зберегти конкурентні позиції суб'єкта господарювання на визначеному сегменті ринку. Це твердження ґрунтується на тому, що на мезоекономічному рівні приналежні кожному з підприємств особливості нівелюються (губляться) в їхній статистичній сукупності, а одне з головних завдань мікроекономічного аналізу – формулювання адресних рекомендацій – залишається не розв'язаним. Доцільно також використовувати показники оцінки грошових потоків підприємства, що дасть можливість з'ясувати й урахувати специфічні особливості досягнення його платіжного балансу як одного з головних критеріїв життєдіяльності суб'єкта господарювання.

Охарактеризовано особливості проведення аналізу фінансового стану харчових підприємств за допомогою методу канонічних кореляцій, що дає змогу виявити вплив латентних (прихованих) чинників на зміну деяких результативних показників оцінки фінансового стану досліджуваних підприємств і сприяти підвищенню об'єктивності аналітичних висновків для прийняття управлінських рішень.

Охарактеризованы особенности проведения анализа финансового состояния пищевых предприятий с помощью метода канонических корреляций, что позволяет выявить влияние латентных (скрытых) факторов на изменение некоторых результативных показателей оценки финансового состояния исследуемых предприятий и способствовать повышению объективности аналитических выводов для принятия управленческих решений.

There are described peculiarities of carrying out of financial status analysis of food processing plants with the help of canonical correlations method. This method made possible to reveal influence of latent (underlying) factors on changing of some effective indices of assessment of financial status of the plants which are being investigated. This is in comparison of traditional correlation – regression analysis (where there are being investigated influence of factors on one effective index of economic entity's activity) makes possible to increase objectivity of analytical derivations as basis of management decisions making.

*

Оцінка досвіду застосування єдиного соціального внеску в підприємствах АПК

Реформування системи соціального захисту населення та спричинені ним зміни у чинному законодавстві, зокрема прийняття Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”, привели до суттєвих змін в організації розрахунків за соціальним страхуванням суб’єктів господарювання. Зміна порядку формування коштів позабюджетних фондів певним чином вплинула і на порядок та обсяги розрахунків підприємств АПК за соціальним страхуванням. У нечисленних публікаціях науковців і практиків висвітлюються передусім перспективи та організаційно-правові аспекти забезпечення збору й обліку єдиного соціального внеску¹ та недостатньо уваги приділяється аналізу наслідків запровадження єдиного соціального внеску в окремих галузях економіки.

Мета статті – проаналізувати особливості переходу й оцінити досвід застосування єдиного соціального внеску в підприємствах АПК.

Внески до фондів соціального страхування є важливою складовою системи обов’язкових платежів підприємств АПК; специфічною складовою системи господарюючих суб’єктів, оскільки мають страхову природу і розглядаються як додаткова оплата у разі реалізації соціальних ризиків². При

аналізі розрахунків за соціальним страхуванням будемо виходити з положення, що єдиний внесок, запроваджений у 2011 році, є консолідованим страховим внеском до системи загальнообов’язкового державного соціального страхування, який встановлюється у відсотках до бази нарахування відповідно до класів професійного ризику виробництва за видами їх економічної діяльності (від 36,76 до 49,7% від оплати праці, що є базою нарахування) та вноситься до Пенсійного фонду. Суми єдиного внеску розподіляються за видами загальнообов’язкового державного соціального страхування пропорційно до сум єдиного внеску (у відсотках) згідно з чинним законодавством відповідно класу професійного ризику. Зокрема, Порядком визначення класу професійного ризику виробництва за видами економічної діяльності переробні підприємства АПК віднесено до 21 класу, сільськогосподарських товаровиробників – до 22 класу.

Здійснивши порівняльний аналіз порядку формування внесків за соціальним страхуванням у підприємствах АПК до й після введення єдиного соціального внеску (рис. 1), зробимо такі висновки: 1) відбулися суттєві зміни в адмініструванні платежів: починаючи з 2011 року внески нараховуються та сплачуються до Пенсійного фонду України, а не окремо до кожного з позабюджетних фондів, як це було у 2010 році; 2) із запровадженням єдиного внеску залишаються нарахування роботодавцям на фонд оплати праці й утримання із заробітної плати найманих працівників, причому ставки нарахування та утримання залежать від видів нарахованих доходів фізичним особам; 3) ставка внесків на загальнообов’язкове державне соціальне страхування для переробних підприємств залишилася незмінною (37,18%), а для сільськогосподарських підприємств во-

¹ Тулуш Л. Єдиний соціальний внесок у сільському господарстві: перспективи запровадження / Л.Тулуш// Вісник Сумського НАУ. Серія Фінанси і кредит. – 2007. – № 2. – С. 68-75; Варчук О. Єдиний соціальний внесок: нарахування та облік / О.Варчук, Р. Колісник // Матеріали V Всеукр. наук.-практич. Інтернет-конференції “Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України”; Одеса, ОНПУ, 2011. – С. 93-95; Карамишев Д. Організаційно-правові засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування / Д. Карамишев, Л. Карамишева // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – №2 (40). – С. 1-8; Ушакова Л. Єдиний соціальний внесок: основи / Л. Ушакова // Податки та бухгалтерський облік. – 2011. – № 6. – С. 6-16.

² Тулуш Л.Д. Податкове регулювання дохідності сільськогосподарського виробництва / Л.Д. Тулуш // Збірник наук. праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 586.

на зросла з 36,4 до 37,19% від бази нарахування.

Відбулися зміни й у термінах сплати внесків: якщо до 2011 року підприємства в обов'язковому порядку не пізніше 20-го числа сплачували внесок до Пенсійного фонду України, а решту внесків – під час виплати

заробітної плати, то з 2011 року до 20-го числа має сплачуватися сума єдиного внеску, що складається із сум нарахувань і утримань¹. Вважаємо, що ці зміни призведуть до певного погіршення фінансового стану передусім сільськогосподарських підприємств.

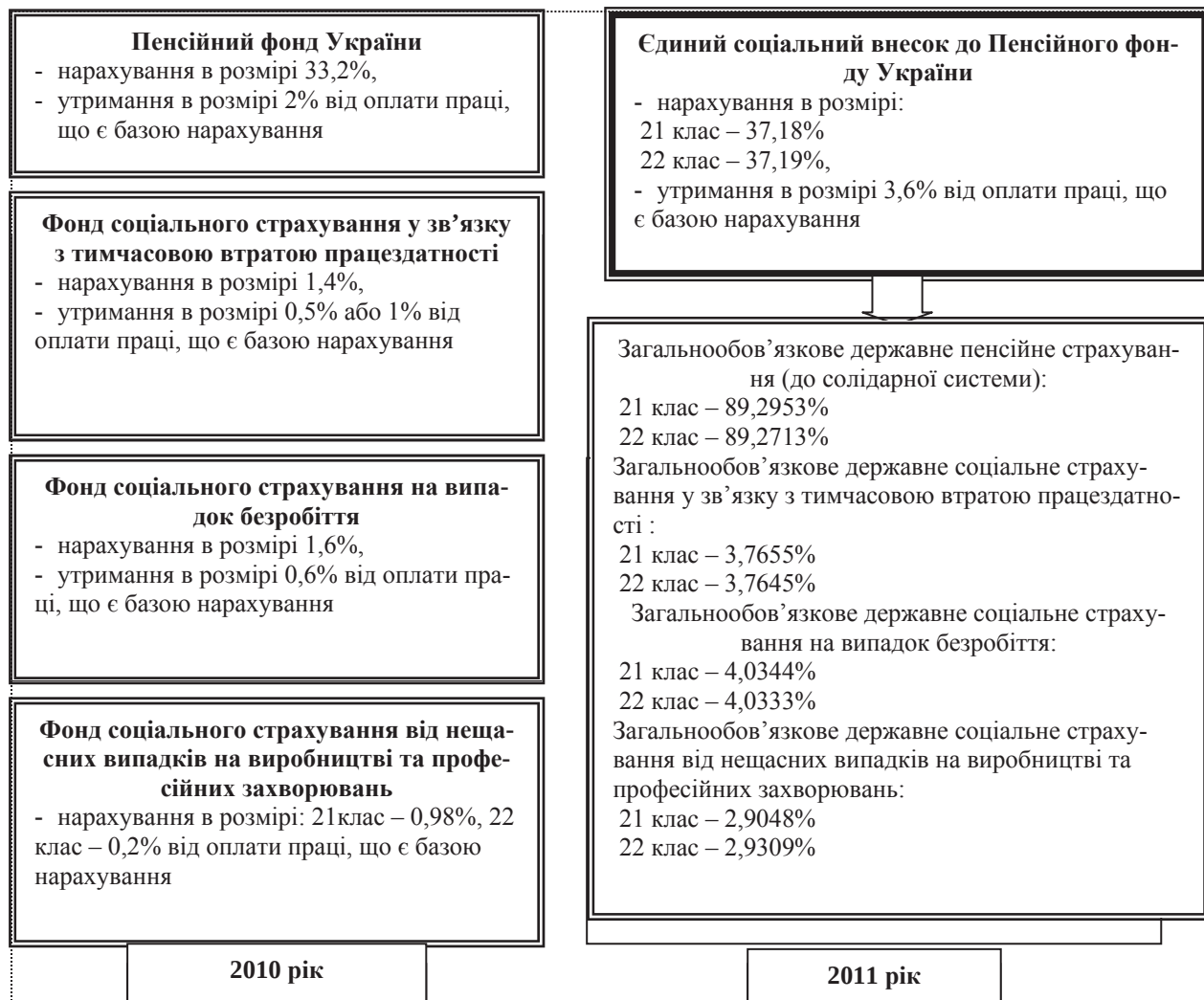

Рис. 1. Порядок нарахування внесків за соціальним страхуванням у підприємствах АПК у 2010-2011 рр.

Результати запровадження єдиного соціального внеску визначалися нами за трьома об'єктами: СТОВ ім. Ватутіна Шевченківського району Харківської області, що спеціалізується на вирощуванні продукції рослинництва і тваринництва; ТОВ Комбікормовий завод Близнюківського району Харківської області, що здійснює виробництво та переробку продукції рослинництва; ЗАТ Зіньків-

ський комбікормовий завод Полтавської області, предметом діяльності якого є переробка продукції рослинництва. При державній реєстрації в органах Пенсійного фонду перші два підприємства віднесено до 22-го, третє – до 21 класу професійного ризику. Аналіз порядку формування внесків за соціальним страхуванням у цих підприємствах за 2010-2011 роки наведено в таблиці.

¹ Вітковська О. Готуймося сплачувати єдиний соціальний внесок / О. Вітковська // Бюджетна бухгалтерія. – 2010. – № 35. – С. 39-46.

Для здійснення порівняльного аналізу сума нарахованого у 2011 році єдиного соціального внеску була розподілена за цільовим призначенням за встановленими ставками розподілу (хоча на практиці даний розподіл здійснює орган Пенсійного фонду). Як показують наведені в таблиці дані, зміни абсолютної величини нарахованих внесків за соціальним страхуванням в аналізованих підприємствах значною мірою зумовлені зміною чисельності працюючих та розміру оплати їхньої праці.

Проте можна зі впевненістю стверджувати, що внаслідок переходу на єдиний соціальний внесок, по-перше, розмір нарахувань на соціальне страхування з розрахунку на одного працюючого збільшився й особливо суттєво в сільськогосподарських підприємствах – відповідно на 3,4 та 22,6% (тоді як у

переробному підприємстві лише на 1,8%); по-друге, розмір утримань з оплати праці на соціальне страхування із розрахунку на працюючого збільшився в межах 24-30% як у сільськогосподарських, так і в переробних підприємствах АПК. Водночас спостерігаємо певний перерозподіл сплачених підприємствами коштів на соціальне страхування між позабюджетними фондами: при певному скороченні розміру внесків на випадок безробіття досить суттєво зростають нарахування за соціальним страхуванням від нещасних випадків на виробництві. Внаслідок зазначених змін порядку нарахування внесків на соціальне страхування у 2011 році, за нашими розрахунками, податкове навантаження на фонд оплати праці підприємств АПК знаходиться в межах 37-38%, тобто підвищилося в середньому на 0,6-0,7 п.п. (рис. 2).

Формування внесків за соціальним страхуванням у підприємствах АПК у 2010-2011 рр.

Показник	СТОВ ім. Ватутіна Шевченківського району Харківської області			ТОВ Комбікормовий завод Близнюківського району Харківської області			ЗАТ Зінківський комбікормовий завод Полтавської області		
	2010	2011	%	2010	2011	%	2010	2011	%
Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	164	166	101,2	80	58	72,5	146	151	103,4
С.-г. угіддя, га	4445	4344	97,7	1657	1509	91,1	x	x	x
Фонд оплати праці, що є базою для нарахування внесків на соціальне страхування – всього, тис. грн	3158,0	3255,9	103,1	937,1	814,7	86,7	3131,4	3797,2	121,3
на 1 працюючого, грн	19256	19614	101,9	11713	14047	119,9	21448	25147	117,2
Нараховано внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – всього, тис. грн.	1153,7	1210,9	105,0	348,7	308,2	88,9	1169,5	1442,9	123,4
на пенсійне страхування	1052,7	1081,0*	102,7	319,8	275,1*	86,0	1044,8	1288,5*	123,3
у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	44,2	45,6*	103,1	13,3	11,6*	86,9	43,8	54,3*	123,9
на випадок безробіття	50,5	48,8*	96,7	13,7	12,4*	90,8	50,1	58,2*	116,2
від нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві	6,3	35,5*	у 5,6 р.	1,9	9,0*	у 4,7 р.	30,7	41,9*	136,6
Нараховано страхових внесків на соціальне страхування з розрахунку на: 1 працюючого, грн	7035	7294	103,4	4359	5314	122,6	8010	8152	101,8
1 га с.-г. угідь, грн	259	279	107,7	210	204	97,6	x	x	x
Утримано страхових внесків на соціальне страхування – всього, тис. грн	112,0	146,9	131,2	33,1	29,7	89,7	110,8	148,0	133,6
на 1 працюючого, грн	683	885	129,6	414	512	123,7	759	980	129,1

* Обчислено із застосуванням коефіцієнтів розподілу єдиного соціального внеску.

Джерело: Розраховано авторами.

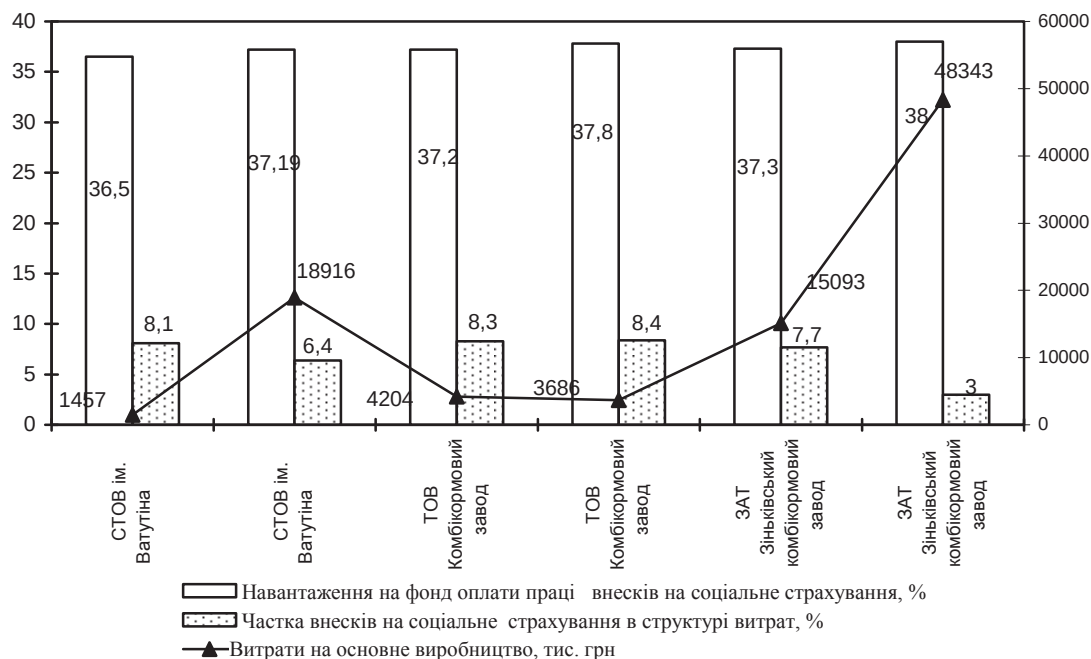

Рис. 2. Навантаження розрахунків за соціальним страхуванням на фонд оплати праці та витрати підприємств АПК у 2010-2011 рр.

Джерело: Розраховано авторами.

Цілком поділяємо позицію Л.Д. Тулуша і вважаємо, що таке навантаження на фонд оплати праці як сільськогосподарських, так і переробних підприємств є надмірним¹. До речі, вчений вважає за доцільне перейняти досвід країн СНД, де ставки пенсійних внесків для сільськогосподарських виробників суттєво нижчі, ніж для підприємств інших галузей національного господарства, і пропонує обмежити ставку пенсійного внеску 25% від об'єкта нарахування. З огляду на запровадження єдиного соціального внеску, який поєднує всі внески на соціальне страхування, вважаємо доречним збільшити розмір ставки до рівня 30% від бази нарахування.

Як показують результати аналізу, нарощування внесків на соціальне страхування не привело до відчутних зрушень їх частки в структурі витрат на виробництво, що є наслідком досить стрімкого зростання величини витрат (у першу чергу в переробних підприємствах) і особливо в частині матеріальних витрат. Проте оскільки нараховані внески за соціальним страхуванням включаються до витрат підприємства, то їх збільшення,

безумовно, підвищує величину витрат, а отже, при інших рівних умовах, зменшує фінансовий результат діяльності, знижує конкурентоспроможність окремих видів сільськогосподарської продукції на аграрному ринку та послаблює ринкову позицію підприємств АПК на ньому.

Результати проведених досліджень дають підстави стверджувати, що перехід підприємств АПК в розрахунках за соціальним страхуванням на єдиний соціальний внесок має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних слід віднести зміни в адмініструванні розрахунків, а саме спрощення та скорочення порядку нарахування й документального оформлення страхових внесків, що сприяє економії затрат праці обліковців. До негативних відносимо: по-перше, збільшення зобов'язань за соціальним страхуванням підприємств АПК як в абсолютних, так і відносних показниках, що призводить до зростання податкового навантаження на фонд оплати праці, знижує фінансовий результат діяльності та в кінцевому підсумку впливає на рівень їх конкурентоспроможності. При цьому з'ясовано, що сприятливіші умови при нарахуванні єдиного соціального внеску серед підприємств АПК мають переробні підприємства; по-друге, суттєве зрос-

¹ Тулуш Л.Д. Податкове регулювання доходності сільськогосподарського виробництва / Л.Д. Тулуш // Збірник наук. праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 586.

тання розміру утримань з оплати праці працівників АПК, особливо з огляду на те, що розміри оплати праці в сільському господарстві є нижчими серед галузей економіки.

Вважаємо, що основним напрямом розв'язання зазначених проблем повинен стати пошук оптимальних ставок єдиного соціального внеску для аграрних товаровиробників з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін: з огляду на забезпечення умов для відтворення діяльності та фінансової стійкості – для підприємств АПК і виконання фіскальної функції й забезпечення фінансової бази для формування джерел фінансування по кожному виду соціального страхування – для держави. Водночас питання удосконалення розрахунків за соціальним страхуванням підприємств АПК слід вирішувати в комплексі з питаннями удосконалення державної підтримки аграрної галузі, оскільки мова йде про пропорції виділення та виділення державних коштів.

Проаналізовано особливості переходу та оцінено досвід застосування єдиного соціального внеску в сільськогосподарських і переробних підприємствах. Визначено основні переваги й недоліки організації розрахунків за соціальним страхуванням у підприємствах АПК.

Проанализированы особенности перехода и осуществлена оценка применения единого социального взноса в сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятиях. Определены основные преимущества и недостатки организации расчетов по социальному страхованию в предприятиях АПК.

The features of the transition are exposed and assessment of the application of the unified social payment to the agricultural and processing enterprises is carried out. The main advantages and disadvantages of the organization of social security calculations to agricultural enterprises are defined.

*

А.А. ЧИРВА, старший викладач
Національний університет державної податкової служби України

Удосконалення обліку виробничих витрат у системі рахунків у хлібопекарських підприємствах

На підставі загального визначення фінансового обліку як упорядкованої та регламентованої інформаційної системи, що систематично відображує в часі й просторі перетворення її стану, всіх господарських фактів, можна виділити необхідність її суттєвих змін. На відміну від зарубіжних країн, в яких формування і розвиток економіки та системи бухгалтерського обліку відбувалися природним шляхом протягом багатьох років, в Україні проходить прискорена економічна реформа, що вимагає відповідних перетворень у системі бухгалтерського обліку. Такі перетворення повинні враховувати важливі галузеві особливості при побудові фінансового обліку в кожному підприємстві.

Дослідженню впливу галузевих особливостей на побудову бухгалтерського обліку в харчовій промисловості в цілому і хлібо-

пекарного виробництва зокрема, постійно приділялась увага з боку науковців таких як: Ф.Ф. Бутинець, З.В. Гуцайлюк, Л.В. Жилкіна, В.О. Ластовецький, А.В. Озеран, В.М. Озеран, В.В. Сопко. При цьому важливим об'єктом наукових досліджень є логічна побудова фінансового обліку в системі рахунків. Теоретичним та методичним аспектам розвитку системи рахунків бухгалтерського обліку в Україні присвятили свої праці багато вчених: О.С. Бородкін, Б.І. Валуєв, Т.В. Давидюк, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, В.Г. Лінник, Н.М. Малюга, В.М. Пархоменко, М.С. Пушкар, В.Г. Швець, І.Й. Яремко. Але донині не має єдиної думки щодо механізму використання рахунків класу 8 і класу 9 для підприємств виробничо-комерційної сфери й для хлібопекарних підприємств зокрема. Протя-

тання розміру утримань з оплати праці працівників АПК, особливо з огляду на те, що розміри оплати праці в сільському господарстві є нижчими серед галузей економіки.

Вважаємо, що основним напрямом розв'язання зазначених проблем повинен стати пошук оптимальних ставок єдиного соціального внеску для аграрних товаровиробників з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін: з огляду на забезпечення умов для відтворення діяльності та фінансової стійкості – для підприємств АПК і виконання фіскальної функції й забезпечення фінансової бази для формування джерел фінансування по кожному виду соціального страхування – для держави. Водночас питання удосконалення розрахунків за соціальним страхуванням підприємств АПК слід вирішувати в комплексі з питаннями удосконалення державної підтримки аграрної галузі, оскільки мова йде про пропорції виділення та виділення державних коштів.

Проаналізовано особливості переходу та оцінено досвід застосування єдиного соціального внеску в сільськогосподарських і переробних підприємствах. Визначено основні переваги й недоліки організації розрахунків за соціальним страхуванням у підприємствах АПК.

Проанализированы особенности перехода и осуществлена оценка применения единого социального взноса в сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятиях. Определены основные преимущества и недостатки организации расчетов по социальному страхованию в предприятиях АПК.

The features of the transition are exposed and assessment of the application of the unified social payment to the agricultural and processing enterprises is carried out. The main advantages and disadvantages of the organization of social security calculations to agricultural enterprises are defined.

*

А.А. ЧИРВА, старший викладач
Національний університет державної податкової служби України

Удосконалення обліку виробничих витрат у системі рахунків у хлібопекарських підприємствах

На підставі загального визначення фінансового обліку як упорядкованої та регламентованої інформаційної системи, що систематично відображує в часі й просторі перетворення її стану, всіх господарських фактів, можна виділити необхідність її суттєвих змін. На відміну від зарубіжних країн, в яких формування і розвиток економіки та системи бухгалтерського обліку відбувалися природним шляхом протягом багатьох років, в Україні проходить прискорена економічна реформа, що вимагає відповідних перетворень у системі бухгалтерського обліку. Такі перетворення повинні враховувати важливі галузеві особливості при побудові фінансового обліку в кожному підприємстві.

Дослідженню впливу галузевих особливостей на побудову бухгалтерського обліку в харчовій промисловості в цілому і хлібо-

пекарного виробництва зокрема, постійно приділялась увага з боку науковців таких як: Ф.Ф. Бутинець, З.В. Гуцайлюк, Л.В. Жилкіна, В.О. Ластовецький, А.В. Озеран, В.М. Озеран, В.В. Сопко. При цьому важливим об'єктом наукових досліджень є логічна побудова фінансового обліку в системі рахунків. Теоретичним та методичним аспектам розвитку системи рахунків бухгалтерського обліку в Україні присвятили свої праці багато вчених: О.С. Бородкін, Б.І. Валуєв, Т.В. Давидюк, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, В.Г. Лінник, Н.М. Малюга, В.М. Пархоменко, М.С. Пушкар, В.Г. Швець, І.Й. Яремко. Але донині не має єдиної думки щодо механізму використання рахунків класу 8 і класу 9 для підприємств виробничо-комерційної сфери й для хлібопекарних підприємств зокрема. Протя-

гом останніх десяти років (2000-2010) було захищено 11 кандидатських дисертацій, присвячених питанням удосконалення обліку в хлібопекарних підприємствах¹, але питання впливу галузевих особливостей останніх на фінансовий облік виробничої діяльності висвітлено недостатньо.

Мета статті – проаналізовано сучасні варіанти побудови фінансового обліку виробничої діяльності в системі рахунків, зробити пропозиції щодо вдосконалення наявних варіантів із використанням розширеного плану рахунків для хлібопекарних підприємств при побудові фінансового обліку виробничих витрат.

Головним завданням реформування бухгалтерського обліку в Україні є приведення національної системи обліку та звітності у відповідність із реаліями ринкової економіки. Провідне місце у цьому займає держава, яка має регуляторну функцію щодо встановлення чітких правил і процедур обробки інформації для складання фінансової звітності. При цьому важливо пам'ятати про галузеву приналежність кожного підприємства та відповідно до неї запропонувати до використання удосконалені плани рахунків. А суб'єктам підприємництва дати змогу самостійно встановлювати межі й форми ведення обліку для внутрішніх потреб управління, включаючи ведення згідно з вибраним варіантом, системи рахунків: обліку доходів, витрат, товарно-грошових потоків, а відтак їх деталізації та регламентації у необхідному для окремого підприємства аспекті.

Підкресливши важливість застосування відповідної галузевої системи рахунків у кожному підприємстві, необхідно сказати про розвиток національного плану рахунків. Так, в еволюції планів рахунків України можна виділити кілька основних етапів, на яких він зазнавав значних змін і перетворень, серед яких одним з найвагоміших, на нашу думку, є робота у напрямі розробки типових планів рахунків для різних галузей економіки. При цьому з метою збереження та поглиблення інформативності обліку виробничих підприємств до Інструкції «Про

застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» № 291 від 30.11.99 (зі змінами та доповненнями)² (далі – Інструкція №291) доцільно використовувати удосконалені робочі плани рахунків. Таке удосконалення й одночасне врахування галузевих особливостей при відображенні специфічних об'єктів бухгалтерського обліку уможливить забезпечення прозорості порівнянності даних про результати діяльності підприємств для макроекономічних узагальнень.

Вплив системи рахунків на побудову фінансового обліку в управлінні підприємством, безперечно, відіграє центральну роль. Оскільки бухгалтерський облік покликаний суцільно та безперервно відображати всі господарські факти відповідного підприємства на основі принципу подвійного запису, то побудова обліку має забезпечити можливість наступного групування показників діяльності у системі суспільних відносин на рівні системи національних рахунків. Найповніше такі вимоги відображаються у системі рахунків – систематизованому переліку, так званому робочому плані рахунків.

Нині в Україні побудова фінансового обліку виробничої діяльності здійснюється у системі таких рахунків: рахунки витрат за елементами (клас 8), рахунки витрат діяльності (клас 9), окремі рахунки запасів (клас 2), до яких належать «Виробництво», «Напівфабрикати», «Брак у виробництві», «Витрати майбутніх періодів». Економічна та структурна характеристика наведених рахунків викладена в Інструкції №291, але на сучасному етапі вона потребує подальших удосконалень. Так, рахунки класу 8 згідно з Інструкцією №291 «...призначені для узагальнення інформації про витрати підприємства протягом звітного періоду. Витрати відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, якщо їх оцінка може бути достовірно визначена в момент вибуття активу або збільшення зобов'язання, які призводять до

¹ Сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/www32.exe/\[in=_scripts/ep.in\]](http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/www32.exe/[in=_scripts/ep.in]).

² Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30.11.99 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 грудня 1999 р. за № 893/4186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=6&nreg=z0893-99>.

зменшення власного капіталу підприємства (крім зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками)».

Основні вимоги до визнання, складу й оцінки витрат викладені в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 16 "Витрати"¹. На рахунках цього класу, крім рахунка 85 "Інші витрати", ведеться облік витрат операційної діяльності за такими елементами витрат: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші операційні витрати. Використовуючи Інструкцію, хлібопекарні підприємства, які визначені суб'єктами малого підприємництва (наприклад, мініпекарні), для обліку витрат можуть використовувати «...тільки рахунки класу 8 із списанням у дебет рахунка 23 "Виробництво" щомісячно сум у частині прямих і виробничих накладних витрат (загальновиробничих витрат) і в дебет рахунка 79 "Фінансові результати" в кінці року або щомісяця сум у частині адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат...». Інші хлібопекарні підприємства рахунки цього класу можуть використовувати для узагальнення інформації про витрати за елементами зі щомісячним списанням сальдо рахунків у кореспонденції з рахунком 23 "Виробництво" та рахунками класу 9 "Витрати діяльності". Рахунки класу 9 "Витрати діяльності" згідно з Інструкцією №291 «...застосовуються для узагальнення інформації про витрати операційної, інвестиційної, фінансової діяльності й витрати на запобігання надзвичайним подіям і ліквідацію їхніх наслідків. За дебетом рахунків цього класу відображаються суми витрат, за кредитом – списання суми витрат у кінці звітного року або щомісяця на рахунок 79 "Фінансові результати"...».

Наведена сучасна економічна та структурна характеристика рахунків класу 8 і класу 9, викладена в Інструкції №291, не враховує складність обліку процесу виробництва. При цьому доцільно підтримати ду-

мку проф. В.В. Сопка² та інших науковців у тому, що вироблений продукт у бухгалтерському обліку має відображатися за фактичною собівартістю, що найповніше надає інформацію про обсяг засобів, вкладених у створення продукту. У зв'язку з цим у бухгалтерському обліку перш ніж відобразити вироблену продукцію необхідно визнати її собівартість, тобто підрахувати затрати уречевленої й живої праці на виробництво одиниці продукції. Тому виникає очевидна невідповідність побудови рахунків вимогам управління виробничим процесом, особливо при обчисленні собівартості. Можна назвати також інші причини. Наприклад, рахунок «Виробництво» виконує одночасно три функції: матеріальну (на ньому обліковують незавершене виробництво), збірно-розподільну та калькуляційну. На нашу думку, в системі рахунків відсутні такі необхідні рахунки, як «Зведення видів витрат», «Випуск продукції». Тому доцільно у виробничих хлібопекарних підприємствах запровадити додаткові вищеназвані рахунки у робочі плани рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій. При цьому важливо враховувати, який із варіантів фінансового обліку витрат діяльності було вибрано підприємством.

На сучасних хлібозаводах Київського регіону застосовуються такі поширені варіанти обліку виробничої діяльності в системі рахунків:

за простим варіантом (без застосування рахунків класу 8);

за розширеним варіантом (з використанням рахунків класу 8).

Ці варіанти детально розглянуто в праці В.В. Сопка³. Загальною рисою простого й розширеного варіантів фінансового обліку виробничої діяльності в системі рахунків є те, що в першу чергу на рахунках обліку ресурсів обліковується збільшена вартість активів, які надійшли на виробниче підприємство. Потім згідно з простим варіантом прямі витрати за елементами потрапляють на рахунок «Виробництво». Згідно з розширеним варіантом, ін-

¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №16 "Витрати". Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 р. №318 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0027-00>.

² Сопко В.В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу: підруч. / В.В. Сопко, В.Н. Завгородній. – К.: КНЕУ, 2000. – 260 с.

³ Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навч. посіб. / В.В. Сопко. — К.: КНЕУ, 2006. — С. 286-287.

формація з рахунків обліку ресурсів проходить додаткову трансформацію і тільки тоді потрапляє на рахунок «Виробництво». Головна відмінна риса простого варіанта фінансового обліку виробничої діяльності в системі рахунків від розширеного варіанта – це додаткове детальне відображення інформації про ресурси підприємства, спрямовані на виробництво на рахунках класу 8.

Саме на етапі узагальнення облікової інформації про виробничий процес у хлібопекарних підприємствах на рахунку «Виробництво» цей рахунок необхідно розвантажити від частини функцій, які він виконує. Збірно-розподільну функцію може виконувати додатковий синтетичний рахунок «Зведення видів витрат», що спростить облікову процедуру. Додатково потрібно враховувати, що в хлібопекарних підприємствах через короткотерміновий виробничий цикл незавершене виробництво практично відсутнє. Тобто, функція обліку незавершеного виробництва на рахунку «Виробництво» в хлібопекарних підприємствах непотрібна. Залишивши на рахунку «Виробництво» функцію калькулювання виробничої собівартості готової продукції основного виробництва з подальшим списанням у дебет рахунка «Готова продукція», доцільним є застосування додаткового рахунка «Випуск продукції», який спростить процедуру обліку випущеної хлібопекарної продукції за її видами.

Таким чином, перший етап обліку процесу виробництва – відображення використаних ресурсів на виробництво в системі ра-

хунків – це важлива ланка у загальній побудові фінансового обліку в підприємствах. При цьому важливо враховувати, який із варіантів фінансового обліку виробничої діяльності в системі рахунків було обрано підприємством. При використанні варіанта без обліку витрат на рахунках класу 8 «Витрати за елементами» виникає додаткова робота для їх визначення при складанні фінансової звітності. З використанням рахунків класу 8 трансформація інформації є більш деталізованою, а відтак і доречною для всіх виробничих підприємств, у тому числі для хлібопекарних зокрема.

На основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Основне місце у побудові фінансового обліку в управлінні підприємством займає раціональна система рахунків. Побудова фінансового обліку в хлібопекарних підприємствах повинна відтворювати реальну інформацію про виробничі витрати.

2. Облік витрат, виокремлення обліку витрат, облік доходів і фінансових результатів – центральний момент у побудові системи фінансового обліку. При цьому в загальній побудові фінансового обліку виробничої діяльності хлібопекарних підприємств у системі рахунків незалежно від варіанта виникає необхідність удосконалення робочих планів рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій, які використовуються, новими рахунками.

Проаналізовано сучасні методи фінансового обліку виробничої діяльності в системі рахунків, запропоновано використання нових рахунків для вдосконалення обліку виробничих витрат, висвітлено питання необхідності гармонізації фінансового та податкового обліку в частині обліку податку на прибуток. Обґрунтовано необхідність урахування галузевих особливостей хлібопекарних підприємств при побудові фінансового обліку виробничих витрат.

Проанализированы современные методы бухгалтерского финансового учета производственной деятельности в системе счетов, предложено использование новых счетов для усовершенствования учета производственных затрат, освещен вопрос необходимости гармонизации финансового и налогового учета в разрезе учета налога на прибыль. Обоснована необходимость использования отраслевых особенностей хлебопекарных предприятий при построении финансового учета производственных затрат.

In article modern methods of calculation of the financial accounts of industrial activity in system of accounts are analysed, use of new accounts for improvement of the account of industrial expenses is suggested, the guidelines for harmonization of financial accounting and the tax accounting in the context of the profit tax are considered. The necessity of application of branch features of the baking enterprises at calculation of the financial account of industrial expenses is substantiated.

* * *

*О.М. КОСТЕНКО, кандидат економічних наук
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Функції інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств

В умовах ринкових відносин для сільськогосподарських підприємств велике значення має управлінська діяльність, спрямована на побудову раціональної системи виробництва й реалізації продукції з метою забезпечення постійного поліпшення результатів функціонування зазначених суб'єктів господарювання. Відповідно до цього менеджментом усіх рівнів ведуться активні дії щодо розробки нових та удосконалення існуючих інструментів управління й механізмів їх запровадження, в тому числі за рахунок створення і практичної реалізації інформаційно-аналітичної системи.

Поглибленими науковими дослідженнями основних аспектів формування та результативного використання інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств займаються як вітчизняні, так і зарубіжні економісти, зокрема: І.О. Белебега, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.Д. Гудзинський, М.Я. Дем'яненко, К. Друрі, Г.Г. Кірейцев, М.Ф. Кропивко, В.Г. Лінник, П.П. Німчинов, Н.М. Малюга, В.Ф. Палій, М.С. Пущкар, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, В.В. Сопко, Л.К. Сук, М.Г. Твердохліб, Ю.С. Цал-Цалко, О.Д. Шарапов, С.І. Шкарабан та інші науковці. Проте слід відзначити необхідність подальшого розвитку здобутих ученими результатів стосовно обґрунтування цільової спрямованості й виконуваних функцій інформаційно-аналітичною системою управління, що дають змогу поліпшити якість управлінських рішень, які приймаються для під-

тримки всіх параметрів соціально-економічних об'єктів, на належному рівні.

Мета статті – дослідити теоретико-організаційні положення визначення функцій інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств і методичні підходи до їх реалізації.

Функція (лат. *functio* – виконання, здійснення) – складний інтегрований термін, який означає таке відношення між елементами, при якому зміна в одному спричиняє зміни в іншому.

Найуживаніші визначення функції:

1) у практичній діяльності – робота, що здійснюється органом, організмом; значення чого-небудь;

2) в математиці – бінарне відношення, яке задовольняє певні умови; закон залежності однієї величини від іншої; поняття, що відображає зв'язок між елементами множини, тобто дає уяву як одна величина визначає значення іншої (записується формулами, ілюструється графіками);

3) у філософії – обов'язок, сфера діяльності;

4) в літературі – роль персонажу;

5) в інформатиці – вид підпрограми;

6) у суспільствознавстві – використання того чи іншого механізму соціального впливу для досягнення цілі або реалізації певних цінностей¹.

Властивість об'єкта, визначена функцією, називається функціональністю, під якою ро-

¹ Економічний словник / [під ред. Багрія П. І., Дорогунцова С. І.]. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. – Академія наук УРСР, 1973. – С. 426-431.

зуміють здатність; можливість; уміння; опцію програми (приладу).

Спираючись на методологію системного підходу, розглянемо виконувані функції інформаційно-аналітичною системою управління діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Функція будь-якої системи, в тому числі й інформаційно-аналітичної, полягає у перетворенні її входів у виходи. Іноді функцію системи ототожнюють із функціонуванням системи, визначаючи її як спосіб, засіб або як дії для досягнення мети.

Взагалі функція системи характеризує прояв її властивостей у визначеній сукупності зв'язків. Вона є способом поведінки системи при взаємодії із зовнішнім оточенням, а спрощено – її дією у певному середовищі.

Важливо усвідомлювати, що функція, з одного боку, визначається структурою (стійкою впорядкованістю елементів і зв'язків) системи, а з іншого – зовнішнім середовищем.

Таке середовище утворюють сторонні по відношенню до досліджуваної системи цілісні об'єкти, а також матеріальні, енергетичні й інформаційні ресурси оточення.

Отже, основою функції є об'єктивно існуючі властивості структури системи перетворювати ресурси, а також її здатність до трансформації в просторі. Функція системи проявляється у зазначених властивостях та інших її характеристиках при взаємодії із зовнішніми об'єктами.

Звідси висновок: згідно зі системним підходом неможливо дослідити функцію (властивості) системи без визначення її структури, а також оцінки оточення і суб'єкта (спостерігача), який визначає таку цільову функцію системи. Зазначені три чинники (структура, середовище і спостерігач) зумовлюють її складність.

Однак, крім забезпечення реалізації специфічної внутрішньосистемної функції, будь-який системний об'єкт здійснює зовнішні загальносистемні функції, що слід враховувати при дослідженні інформаційно-аналітичної системи управління функціонуванням сільськогосподарських підприємств.

Внутрішньосистемна функція цієї системи полягає у всебічному забезпеченні управлінського впливу на діяльність агроформувань за рахунок виконання функцій управління.

Функції управління – це види цілеспрямованої діяльності щодо керованого об'єкта, зумовлені кооперацією і поділом праці серед управлінського персоналу. Отже, це види управлінської діяльності, які забезпечують формування способів управлінського впливу.

Зазначені функції відображають сутність та зміст управлінської діяльності на всіх рівнях, оскільки технологія управління підприємством є безперервним, послідовним, цілеспрямованим, стійким, динамічним і водночас мінливим процесом, який має циклічний характер та на них базується.

Функції управління вперше в теорії менеджменту класифікував французький вчений А. Файоль. Він виділяв чотири з них: планування, організацію, мотивацію і контроль.

Аналіз поглядів окремих авторів показує, що на теперішній час продовжуються дискусії щодо визначення кількості основних управлінських функцій (виділяють від 4 до 55). Досить часто ці функції помилково ототожнюють із стадіями їх реалізації.

Чітко зрозуміти зазначені функції дає змогу підхід, запропонований відомим економістом, професором В. К. Савчуком¹, змістовну характеристику якого можна подати у вигляді матриці, що в підметі містить види діяльності сільськогосподарського підприємства, а в присудку – функції управління та стадії їх реалізації (рис. 1).

Отже, як видно із рисунка 1, інформаційно-аналітична система управління є необхідною передумовою якісного аналізу, об'єктивного обліку, обґрунтованого планування, належної організації та кваліфікованого керівництва явищами і процесами сільськогосподарського підприємства.

¹ Савчук В. К. Аналитический менеджмент / В. К. Савчук // Развитие бухгалтерского учета и контроля в контексте европейской интеграции. – Житомир – Краматорск : ЧП «Рута», 2005. – С. 350–353.

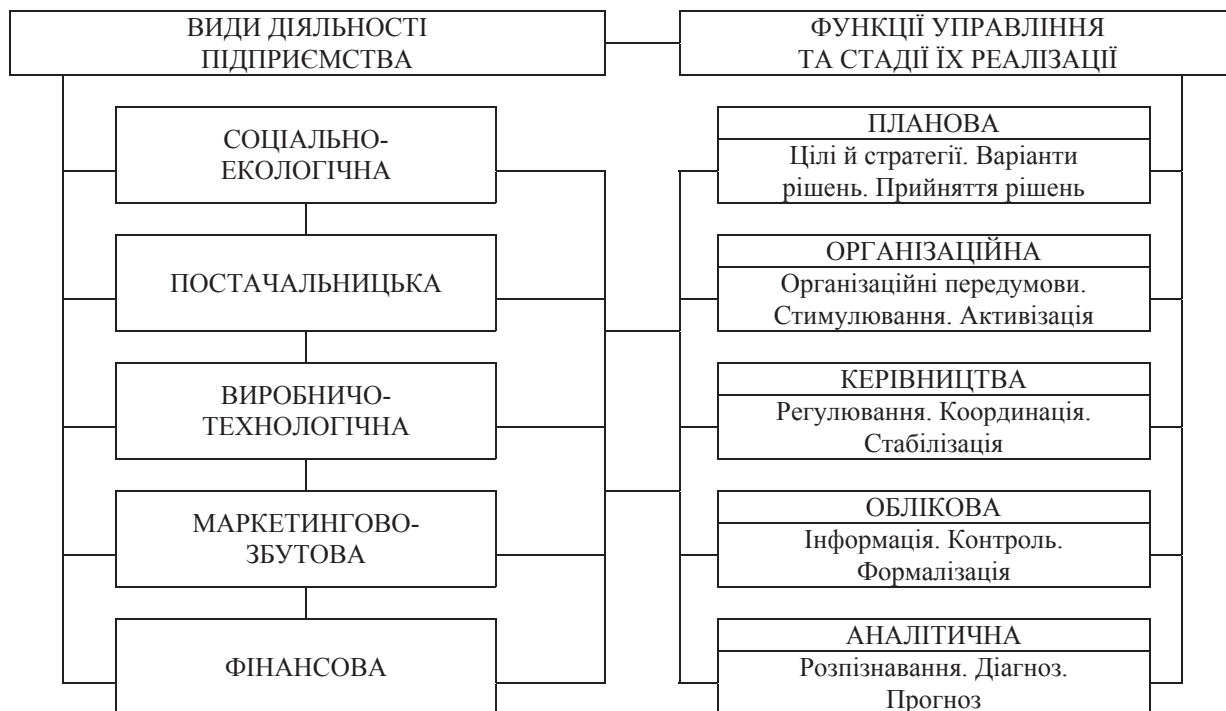

Рис. 1. Функції управління та стадії їх реалізації

Джерело: Розроблено автором за даними¹.

Стосовно зовнішніх загальносистемних функцій інформаційно-аналітичної системи управління згаданого організаційного формування, вони визначаються стратегією й цілями менеджменту, а також завданнями

самої інформаційно-аналітичної системи, зумовленими запитами користувачів інформації та встановленими на їх основі вимогами до неї (рис. 2).

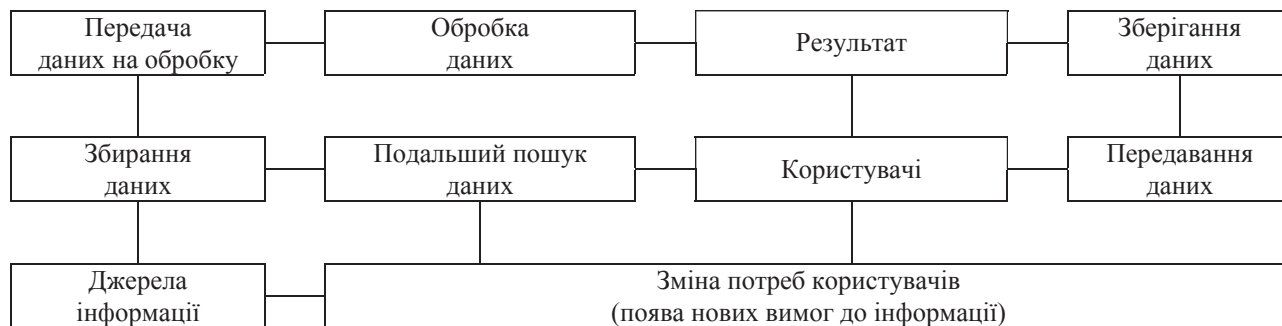

Рис. 2. Інформаційно-аналітична система управління у вигляді послідовності етапів і дій

Джерело: Розроблено автором.

На нашу думку, такими функціями є:

- 1) збір із різноманітних джерел усіх наявних даних та їхнє узагальнення – на практиці це функція обліку й частково аналізу;
- 2) обробка одержаних даних та їх трансформація в цілісні інформаційні масиви – функція обліку і частково аналізу;
- 3) всебічний контроль (за достовірністю, повнотою, конфіденційністю, правильністю

обробки) інформації – функція обліку, аудиту, контролю, частково аналізу;

- 4) збереження, в тому числі захист інформації – функція обліку;

5) аналітична оцінка інформації – функція аналізу, частково обліку та контролю;

- 6) обмін інформацією (підготовка, своєчасне надання, одержання інформації, запобігання її втратам і т.д.) – функція обліку,

¹ Савчук В. К. Аналітичний менеджмент / В. К. Савчук // Розвиток бухгалтерського учета и контролю в контексте европейской интеграции. – Житомир – Краматорск : ЧП «Рута», 2005. – 588 с. – С. 350–353.

аналізу, частково аудиту й контролю. Решту функцій, які виділяються окремими авторами, вважаємо логічно похідними від зазначених основних, а отже, допоміжними, другорядними чи підфункціями.

Разом із тим комплексний розгляд та синтез системоформуючих положень різних наукових підходів щодо пошуку додаткових шляхів удосконалення функціональних характеристик інформаційно-аналітичної системи управління доводить необхідність розробки концепції її побудови й реалізації досліджуваними суб'єктами господарювання (рис. 3, 4).

Розробляючи концепцію інформаційно-аналітичної системи управління діяльності

сільськогосподарських підприємств, слід враховувати, що вона повинна бути багатоваріантною за формою, структурно розгалуженою та функціонально збалансованою, тобто синтезувати внутрішні структури, форми зовнішньої інтеграції в основні управлінські функції, а також інформаційну базу й сукупність процедур усіх видів забезпечення підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень стратегічного, поточного та оперативного характеру, в тому числі з урахуванням переваг функціонально-вартісного підходу до підвищення результативності управлінського впливу.

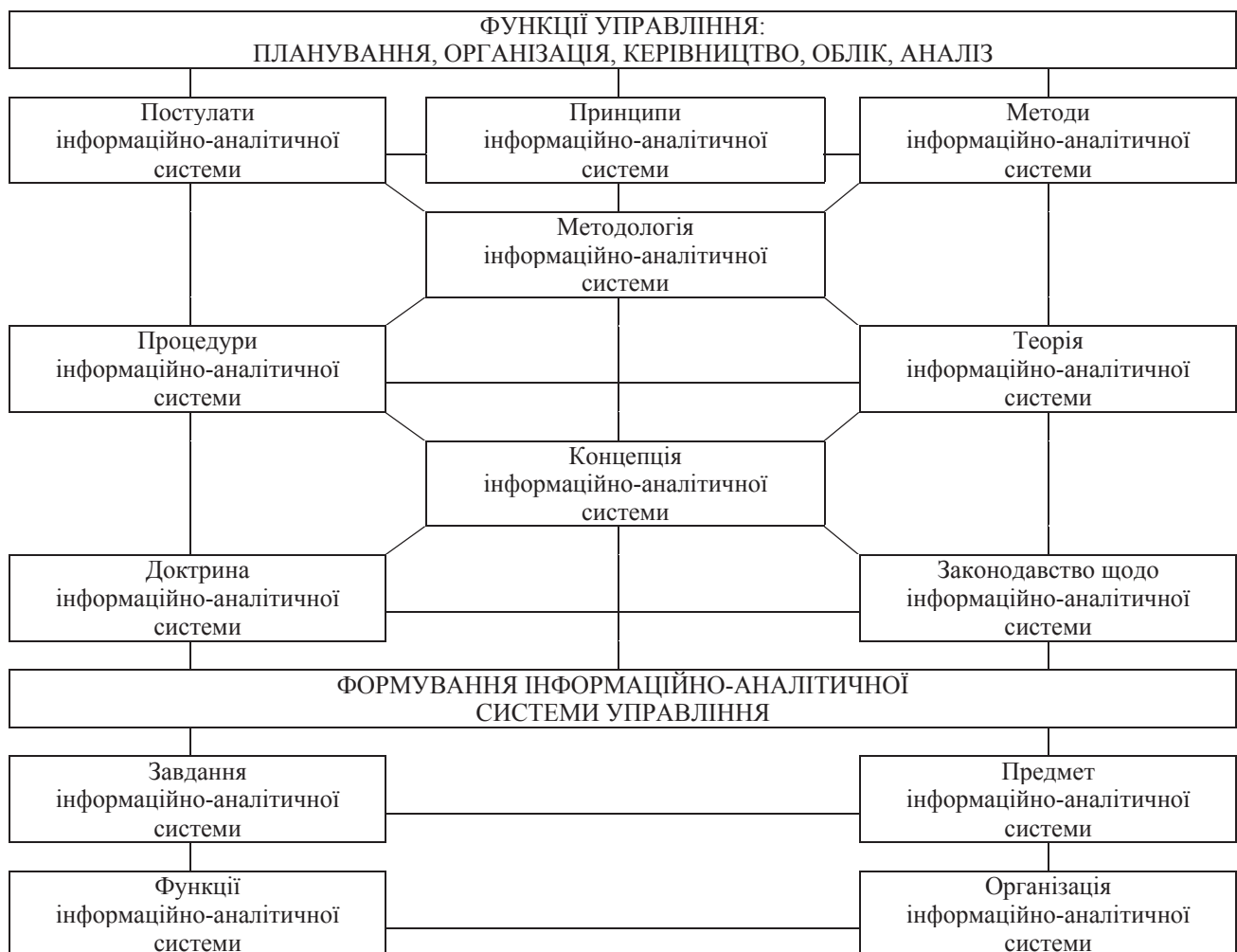

Рис. 3. Концептуальні основи побудови інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розроблено автором.

Реалізація інформаційно-аналітичної системи управління дає змогу підприємству підвищити ефективність його функціонування. Однак це повинно відбуватися паралельно з удосконаленням організації господарської діяльності та базуватися на методологічних засадах, що формують зазначену систему.

но з удосконаленням організації господарської діяльності та базуватися на методологічних засадах, що формують зазначену систему.

Рис. 4. Концептуальні основи практичної реалізації інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розроблено автором.

Такими методологічними положеннями є загальновідомі принципи: системності; розвитку або відкритості; інформаційності; сумісності; стандартизації та уніфікації; декомпозиції; ефективності.

Зазначені принципи розроблялися ще академіком В. М. Глушковым, проте наведений перелік не вичерпний¹.

Вважаємо доцільним до нього також додати наступні принципи: консолідації; координації; комплексності; структуризації; організаційно-технологічні принципи (нових задач, організації інформаційних потоків та документообороту, інформатизації, автоматизації, проектування й інші).

Всі ці принципи є загальними й аксіоматичними. Без них не можна побудувати ефективну інформаційно-аналітичну систему управління.

Виконання функцій інформаційно-аналітичною системою управління в сільськогосподарських підприємствах також підсилюється і за рахунок розробки та дотримання виваженої обліково-аналітичної політики як важливого внутрішньогосподарського інструменту управління організаційно-ендогенними механізмами, що стимулюють згадані господарюючі суб'єкти до підвищення ефективності їхньої діяльності. Удосконалення основних положень реалізованої ними обліково-аналітичної політики дасть змогу повніше забезпечувати інформаційні потреби заінтересованих користувачів.

Отже, результативність управління сільськогосподарських підприємств визначається

¹ Обліково-аналітичний механізм менеджменту підприємств (теоретико-методологічний аспект) / [Гудзинський О. Д., Кірейцев Г. Г., Пахомова Т. М., Савчук В. К.]; за заг. ред. О. Д. Гудзинського. – К. : ІПК ДСЗУ, 2009. – С. 48-51.

ся якістю його спрямованої на перспективу системи інформаційної, аналітичної, методичної й інструментальної підтримки сервісного забезпечення менеджменту, необхідного для реалізації управлінського циклу по всіх процесах та сферах діяльності зазначених організаційних формувань.

Комплексний розгляд і синтез системуючих положень різних наукових підходів щодо зазначених аспектів доводить необхідність побудови та реалізації в сільськогосподарських підприємствах інформаційно-аналітичної системи управління.

Така інформаційно-аналітична система виконує специфічну внутрішньосистемну функцією, яка полягає в акумулюванні релевантної інформації в результаті дії основних управлінських функцій і стадій їх реалізації, а також зовнішні загальносистемні функції щодо збору, обробки, контролю, збереження, захисту, оцінки й обміну інформацією. Це гарантує необхідні умови для розробки і прийняття виважених управлінських рішень, направлених на забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Досліджено функції інформаційно-аналітичної системи управління діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Исследованы функции информационно-аналитической системы управления деятельностью сельскохозяйственных предприятий.

Investigated the functions of information-analytical system of management of agricultural enterprises.

* * *

**Г.В.ЧЕРЕВКО, доктор економічних наук, професор
Львівський національний аграрний університет**

Консолідація земельних угідь у сільських регіонах як чинник їх розвитку: досвід Польщі

Проблема поліпшення використання земельних угідь практично не втрачає своєї актуальності в Україні, особливо в сільському господарстві та на селі в цілому. Тому для нас становлять певний інтерес результати вивчення досвіду розв'язання вказаної проблеми у країнах, які займаються цим більш ефективно, що характерно і для найближчої для нас сусідньої країни – Польщі, у сільських регіонах якої останніми роками відбулися величезні позитивні зміни, в т.ч. й у використанні земельних угідь. Завдяки державній підтримці у Польщі вдалося реалізувати кілька досить масштабних цільових проектів за участю фондів і грантів ЄС, у ході чого переслідувалося дві основні мети: консолідація земельних ділянок із метою підвищення ефективності їх використання та відновлення ефективного функціонування сільських регіонів на засадах зрівноваженого їх розвитку.

Пошуком можливих шляхів консолідації земельних ділянок у сільському господарстві досить продуктивно в Україні займаються такі вчені, як В. Амбросов, А. Данкевич,

М. Калінчик, Л. Мельник, В. Нелеп, П. Саблук, А. Сохнич, А. Третьак, М. Федоров, А. Юрченко й ін. Однак зазначена проблема так і залишається практично нерозв'язаною, що формує широке поле для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – представити результати аналізу досвіду Польщі в розв'язанні проблеми поліпшення використання земельних фондів у контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів у рамках міжнародних проектів та за активної координаційної й фінансової участі держави та можливого застосування цього досвіду в Україні.

Незалежно від організаційно-правової форми господарювання і характеру земельних відносин ефективність сільськогосподарського виробництва є вищою за умови використання великих земельних масивів. У США та країнах Західної Європи розвиток сільськогосподарського виробництва супроводжується використанням сучасних технологій і техніки на великих масивах земель, що дало змогу підвищити продуктивність праці за останні 30 років у 2-3 рази. Кількість великих ферм у США постійно збільшується, вони створюють справжню перевагу держави на світовому ринку сільськогосподарських продуктів. Нині їх налічується 157 тис., або трохи більше 8%, але вони виробляють 73% продукції галузі, одержують 78% чистого прибутку від загального прибутку по всіх фермах. Саме великі підприємства забезпечують на сучасному етапі продовольчу безпеку США¹. Досвід США дає підстави стверджувати, що малі земельні ділянки не дають можливості використовувати

¹ Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 64.

вати переваги меліорації, сівозмін, хімічних засобів і високопродуктивної техніки, тобто найбільш важливих чинників індустріалізації та зростання ефективності аграрного сектору економіки¹.

У Меморандумі країн ЄС відзначено, що жодні подальші поліпшення не можуть бути запроваджені у сільське господарство без збільшення розміру ферм, а стратегічною політикою ЄС є «зелений план Європи» або «план Мансхолта»: витіснення з ринку дрібних виробників і перевага розвитку великому капіталістичному фермерству за допомогою державних субсидій та значно нижчого, ніж дрібним підприємцям, рівня податку на майно тощо².

В економічній літературі консолідацію земель визначають, виходячи з її мети і цілей, як «сукупність юридичних, соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на оптимізацію розмірів і розміщення земельних ділянок, створення сприятливих умов для суб'єктів господарювання з метою організації раціонального та ефективного використання землі в інтересах власника або землекористувача й суспільства загалом»³, а стосовно сільськогосподарських земель – як «формування через землеустрій оптимальних за розмірами, конфігурацією та іншими складовими елементами раціонального землекористування, узгодженого з раціональним використанням водних, рекреаційних, природно-заповідних, трудових та інших сільських ресурсів»⁴. Деяко простіше і зрозуміліше трактують явище консолідації земельних угідь польські вчені. Вони розуміють її як заходи, суттю яких є переміщення меж володіння землею зі збереженням еквівалентності угідь – якісної й

поверхневої, метою яких є підвищення ефективності використання цієї землі. Нині згідно з ідеєю багатофункціонального розвитку консолідація земельних угідь повинна доповнювати заходи, спрямовані на комплексний розвиток сільських територій та, в кінцевому підсумку, перебудову всієї аграрної структури цих територій, що особливо актуально для сільських регіонів, яким загрожує депопуляція⁵.

Загальною рисою, характерною для сутності проектів, реалізованих у Польщі в ході виведення сільського господарства на якісно новий рівень господарювання, а сільських регіонів – на якісно новий рівень життя їхнього населення, є дотримання рівноправності всіх форм і типів землекористування, серед яких не бракує також видів економічної активності, безпосередньо не пов'язаних із сільським господарством. Це, як показує досвід, забезпечує швидше одержання належної окупності інвестиційних коштів та створення нових джерел доходу сільського населення (наприклад, з агротуризму чи сільського або «зеленого» туризму). Реалізація пілотних проектів здійснювалася шляхом активізації місцевих органів самоврядування й локальних спільнот завдяки паралельній реалізації різних проектів лідерства та обміну регіональним досвідом у моніторинговому режимі. Характерним є також зміна акцентів у державній політиці щодо розвитку села – якщо раніше вона була спрямована практично виключно на стимулювання виробничих потужностей сільського господарства (як у плані кількості, так і якості), то на сучасному етапі основним напрямом її здійснення є зрівноважений розвиток сільських регіонів. Все більш відчутною є підтримка державою розвитку місцевих ініціатив, що стосуються надання локальному сільському господарству багатофункціонального характеру.

Основними проектами, спрямованими на комплексний розвиток сільських територій у Польщі на основі консолідації земельних угідь, є проекти LEADER⁶ та IBRD⁷.

¹ Амбросов В. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 15–18; Данкевич А.С. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві / А.С. Данкевич // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 47–50; Мельник Л.Л. Концептуальні засади визначення оптимального співвідношення використання власних і орендованих земель в аграрному виробництві / Л.Л. Мельник // Агросвіт. – 2009. – № 1. – С. 5–9; Черняков В.А. Роль і місце крупнейших сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США / В.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 5. – С. 9–12.

² Калінчик М. Що буде, якщо запровадити ринок землі? / М. Калінчик // Пропозиція. – 2007. – № 4. – С. 6.

³ Шворак А.М. Теоретичні основи консолідації земель: зміст, мета, завдання, принципи / А.М. Шворак // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 4. – С. 11.

⁴ Ткачук Л.В. Консолідація земель: ефективне використання та охорона в умовах трансформації земельних відносин: моногр. / Л.В. Ткачук. – Львів: Львівський нац. аграр. ун-т, 2009. – С. 129.

⁵ Kuśmierz-Gozdaliak U. Co daje scalenie gruntów / U. Kuśmierz-Gozdaliak // Wieś jutra. – 2001. – #12(41). – S.30-31.

⁶ Назва LEADER є акронімом повної назви на французькій мові: Liaisons Entre Actions de Développement de L'Economie Rurale (зв'язки між діями з господарського розвитку села).

⁷ Institution Building for Rural Development – Створення інституцій для розвитку села.

LEADER – новий підхід до розвитку села

Проект LEADER був сформований ще у 90-х роках як інтегральний підхід до розв'язання проблем розвитку села з погляду окремого регіону (територіальний підхід) на основі активізації його населення (партиципативний підхід). Позитивні результати реалізації цього проекту дали підстави для наступної реалізації проекту LEADER II (включення інноваційних заходів створенням експериментальних лабораторій) та LEADER III+ (поширення результатів реалізації попередніх програм на всю країну). Основними пріоритетами останнього є: якнайкраще використання природних ресурсів

і культурної спадщини, в т.ч. підвищення вартості сільських регіонів; поліпшення якості життя у сільських регіонах; створення додаткової вартості локальних продуктів, особливо завдяки спільним діям, що полегшують дрібним виробникам доступ до ринку; використання нових технологій та know-how із метою підвищення рівня конкурентоспроможності продукції й послуг, що походять із сільських регіонів.

Структура використання коштів даного проекту включала три основні напрями діяльності (табл. 1).

Основні етапи реалізації зазначеного проекту здійснювались із певним інтервалом (табл. 2).

1. Основні напрями використання коштів за проектом LEADER +¹

Основні напрями алокації коштів	Сума, млн євро
Підтримка зінтегрованих стратегій розвитку даної території, що мають характер пілотних і формуються «знизу-догори»	4377,6
Підтримка співпраці між окремими територіями	504,8
Створення мережі	68,7

2. Основні етапи реалізації проекту LEADER в Польщі²

ЕТАП	Рік реалізації	Зміст	Масштаб
LEADER I	1991-1994	Ініціація	217 регіонів
LEADER II	1994-2000	Поширення	Більше 1000 регіонів
LEADER +	2000-2006	Консолідація	Усі сільські регіони

Ефективна реалізація проекту LEADER є результатом дотримання в ході його виконання основних засад:

планування заходів з урахуванням сильних сторін кожного даного регіону. На початку проект LEADER впроваджувався у регіонах із специфічними проблемами (наприклад, у гірських або малонаселених). Нині він має поширитися на всю територію країни. Обов'язковою умовою його запровадження у кожному регіоні є наявність в останньому ознак сільського, низька густота населення та проживання мешканців від 10 до 100 тис.;

спрямованість заходів проекту «знизу-догори», що уможливорює всім учасникам його реалізації відчувати свою важливість у процесі прийняття рішень щодо зрівноваженого розвитку конкретного регіону;

інноваційний, експериментальний характер. Для досягнення реального прогресу в

розвитку конкретного регіону потрібні переважно нові ідеї, помисли й методи. З цією метою LEADER заохочує спільноти до ризику експерименту, який, навіть якщо закінчується невдало, дає змогу заінтересованим учасникам краще або інакше реагувати в майбутньому. Результатом експерименту є своєрідна «збірна» наука, яка може змінювати сприйняття середовища і ситуації, світогляд, позицію та вишукувати спільні цілі для наступних дій;

інтегрований спосіб мислення й дій. Зрівноважений розвиток регіону вимагає інтеграції багатьох елементів: суспільних процесів, аспектів охорони середовища, культурних цінностей та економічної життєздатності;

локальне управління засобами й коштами. Проект серйозно трактує відповідальність локальної спільноти за розвиток і делегує управління коштами на максимально

¹ Джерело: www.Punktu.Kontaktowego.LEADER.III+; agri-leader@cec.eu.int; <http://europa.eu.int/comm/leaderplus>.

² Nowe podejście do rozwoju obszarów wiejskich w Polsce: Doświadczenia projektu „Budowanie Instytucji na Rzecz Rozwoju Wsi w Pilotażowych Regionach Polski – IBRD”. – Leżajsk. – 2004. – S.6.

найнижчий рівень. Це дає змогу пристосовувати необхідні рішення до динамічних умов та швидко й адекватно реагувати на нові місцеві ініціативи, при цьому забезпечуючи прозорість у розпорядженні фінансами. Партнери можуть займатися цим самі або передати ці функції спеціалізованим інституціям;

багатосекторний підхід – забезпечення участі в запланованих заходах громадського та приватного секторів. Оскільки LEADER, як і вся політика ЄС, розглядає громадський сектор як такий, що сприяє реалізації заходів щодо розвитку регіону, представники приватного сектора (як економічної, так і соціальної сфери) у Локальній Групі Дій (в органі, що приймає рішення) повинні мати більше 50% голосів. Слід також дотримувати репрезентативної участі як чоловіків, так і жінок із метою максимального використання вказаних Груп;

створення мережі – на локальному, державному й міжнародному рівнях. LEADER трактує обмін досвідом і знаннями щодо зрівноваженого розвитку між різними сільськими регіонами в Європі як умову довготермінової стабільності дій та їх ефективності.

Головною і важливою особливістю проекту LEADER є його здатність пристосовуватися до різноманітних умов різних регіонів.

Позитивний досвід реалізації проекту LEADER у контексті динамічної Спільної Сільськогосподарської Політики ЄС вказує, що майбутня політика зрівноваженого розвитку сільських регіонів в Україні повинна концентруватися навколо основних трьох напрямів:

підвищення конкурентності сільськогосподарського та лісового секторів. Даний напрям передбачає здійснення наступних основних заходів: розвиток людських ресурсів, капітальні інвестиції, заходи щодо підвищення якості ресурсів і продукції;

охорона середовища, землевпорядкування. Основні види заходів у цьому напрямі охоплюють зрівноважене використання сільськогосподарських та лісових земель, зменшення негативного впливу сільського господарства й лісівництва на формування сільської території та навколишнього середовища;

розвиток сільських регіонів у його широкому розумінні. До основних заходів цього напрямку належать підвищення якості життя у сільських регіонах, підтримка диверсифікації напрямів господарювання на селі щодо розвитку позасільськогосподарської діяльності й послуг, підвищення атракційності сільських регіонів для інвесторів і населення, розвиток інтеграційних економічних зв'язків на селі.

IBRD¹ – реалізація та ефекти

Створення проекту IBRD пов'язано із двома його джерелами:

землевпорядкуванням, зокрема консолідацією земельних ділянок, що мали місце в ході співпраці Міністерства сільського господарства та розвитку села Польщі та DLG², основним напрямом якої було розв'язання проблем багатofункціонального використання сільських територій. Цей проект реалізовувався на територіях Люблінського й Дольношльонського воєводств, і в ході його реалізації здійснювалось упровадження систем географічної інформації, інтегрованого використання земель, навчання польських урядовців у сфері різних аспектів використання землі та управління проектами;

спільним проектом Міністерства праці і соціальної політики Польщі та Міністерства соціальних проблем і зайнятості Голландії, який розпочався у 2000 році у Підкарпатському воєводстві. Метою реалізації цього проекту було забезпечення стабільного зрівноваженого розвитку економіки, екології та культури у сільських регіонах. Реалізовували цей проект Лежайське товариство розвитку й голландська дорадча організація ЕТС, яка працювала на засадах non-profit.

У результаті проект IBRD складався із двох окремих компонентів: розвитку сільських регіонів і впорядкування використання земель. Основним завданням останнього була концентрація зусиль на консолідації земельних ділянок. Реалізація ж першого компонента мала на меті сприяння створенню у сільських регіонах інституцій сфери форму-

¹ Institution Building for Rural Development – Створення Інституцій для розвитку села.

² Dienst Landelijk Gebied – агенція Міністерства сільського господарства, природи та продовольства Голландії, займається управлінням використання і впорядкування землі та водних ресурсів.

вання та запровадження програм розвитку села, в т.ч. й проекту LEADER. Розбудова таких інституцій мала на меті допомогу сільським спільнотам і керівникам на рівнях держави та воєводства в ефективному «вписанні» у цілі розвитку, закладені у відповідних документах, що описують політику, й проекту розвитку села на рівні держави та ЄС, з особливим урахуванням підходу, який викладений у проекті LEADER.

Вступна фаза реалізації цього проекту тривала до січня 2004 року. Під час її здійснення були налагоджені контакти із групами заінтересованих у реалізації проектів на місцях, спільно з ними було здійснено ідентифікацію й аналіз головних проблем у розвитку сільських регіонів і пошук можливих шляхів їх розв'язання. У частині проекту, що стосувалася землевпорядкування та використання земель, було здійснено комплексний аналіз можливостей консолідації земельних ділянок у двох пілотних регіонах з метою інтенсивного залучення сільськогосподарських виробників у процес формування запиту на консолідацію земель. У частині проекту, що стосувалася розвитку села, проведено інвентаризацію, аналіз і відбір найбільш життєздатних ідей щодо головних шляхів зрівноваженого розвитку сільських регіонів, серед яких були, наприклад, екологічне сільське господарство, опікунські господарства (опіка над літніми чи хворими особами), вирощування верби на енергетичні та ремісничі потреби, сільський туризм, формування інформаційної бази розвитку регіону тощо.

Тимчасом Міністерство сільського господарства і розвитку села Польщі (МСГРС) працювало над розробкою й розвитком двох компонентів політики держави стосовно села: політики використання земельних угідь; політики розвитку сільських регіонів згідно з критеріями ЄС. У першому з наведених компонентів робота полягала головним чином у розробці законодавчих основ політики забезпечення поліпшення використання земельних угідь на основі їх консолідації, при цьому законодавчо було запроваджено вимогу оцінки впливу консолідаційних процесів на середовище сільських регіонів. У

компоненті, пов'язаній із розвитком села, проаналізовано умови, за яких можна було б запровадити заходи типу проекту LEADER у Секторну Операційну Програму «Реструктуризація і модернізація продовольчого сектора та розвиток сільських регіонів» («РМПСРСП»).

Закінченням аналітичної фази стали семінари-навчання, де всі заінтересовані у здійсненні проекту презентували й обговорювали можливі ефекти його реалізації, що, по суті, і було початком фази фактичної реалізації проекту та створення передумов для запровадження в життя проекту LEADER+.

Слід зазначити, що у сільському господарстві й у сільській місцевості південно-східної Польщі в цілому у 2000-2005 роках ситуація була досить складною: переважали дуже дрібні господарства з малими ділянками землі, які були розпорошені та неорганізовані. Можливості працевлаштування у позасільськогосподарській сфері на селі практично не було.

Вже наприкінці 2003 року МСГРС Польщі переформулювало сфери відповідальності урядовців різного рівня й основний тягар цієї відповідальності за формулювання цілей розвитку сільських регіонів та ефективне використання коштів поклало на місцеві органи влади і самоврядування, що внесло ясність у ситуацію й значно полегшило запровадження подібних проектів. А після вступу Польщі до ЄС і затвердження вищевказаної Секторної Операційної Програми бюджет, призначений на консолідацію земель, у країні зріс у 5 разів – до 81 млн злотих (близько 20 млн євро), з яких 80% становили кошти ЄС.

Основними цілями проекту IBRD були: припинення процесу подрібнення земельних ділянок у користуванні сільськогосподарських виробників, особливо у південно-східній частині країни; стимулювання процесу подання запитів на консолідацію земельних ділянок; спрощення адміністративних процедур. Крім того, проект передбачав визначення адекватних підходів до консолідаційних проектів з урахуванням необхідності вирішення більшості потреб кожної локальної спільноти, що пов'язано із поліпшенням

просторового планування сільських регіонів.

Реалізація проекту показала, що, по-перше, диверсифікація напрямів використання землі в ході її консолідації дає можливість досягнення ширшого асортименту цілей, ніж «звичайна» консолідація земельних ділянок; по-друге, консолідація землі дала помітний приріст доходу з господарства за умови, якщо його площа перевищувала 7 га. Але навіть у випадку менших площ процес консолідації землі є доцільним, оскільки вона є швидким і ефективним способом поліпшення структури господарства та підвищення доходів сільського населення понад межу бідності. Консолідація земельних ділянок є корисною для сільськогосподарських виробників, тому не слід її побоюватися, про що показують результати реалізованих пілотних проектів у кількох сільських регіонах Підкарпатського й Люблінського воєводств Польщі.

Інституційна підтримка реалізації локальних проектів консолідації земель у рамках IBRD полягала у наданні дорадчої допомоги по створенню робочих груп із включенням у них представників як воєводської, так і місцевої влади та самоврядування, а також у розробці принципів і методів роботи таких груп у сфері співпраці із заінтересованими, у сфері планування та фінансування. Головним предметом заінтересованості IBRD було поліпшення прозорості й консолідованості сфер відповідальності різних рівнів урядових інституцій та поділ між ними завдань щодо консолідації земельних ділянок.

Набутий досвід показав, що здійснення проектів консолідації земельних ділянок є процесом складним і значною мірою непередбачуваним та, як правило, займає досить багато часу й вимагає терплячості, обережності, виваженості дій від його учасників. Завжди в ході здійснення проекту виявляється, що перешкоди у його реалізації є більші, ніж сподівалося. Досить часто місцеві учасники проектів консолідації земельних ділянок займали вичікувальну позицію з тим, щоб переконатись у правильності прийнятих ними рішень щодо консолідації земельних ділянок на досвіді інших регіонів.

«І це зрозуміло, оскільки йдеться про саму есенцію життя на селі – про землю»¹. Тому досить вагому роль в ефективній реалізації зазначених проектів відігравав рівень оперативності та повноти і доступності відповідної інформації. До того ж, у ході реалізації проекту IBRD у пілотних регіонах встановлено, що консолідація земельних ділянок є набагато ефективнішою, коли в ході її здійснення розв'язуються також локальні проблеми водного господарства, охорони природи та рекреації.

Позитивним досвідом реалізації проекту IBRD є й те, що в ході здійснення консолідації земельних ділянок не можна абсолютизовувати економічний бік ефективності таких заходів, бо в цьому випадку будуть відкинуті як неефективні проекти в регіонах із найменшими господарствами і з найменшими шансами на їх збільшення. Тобто, економічна, екологічна та соціальна сторони ефективності консолідації земельних ділянок і здійснення розвитку сільського регіону повинні бути рівноважні.

У Волинській області вже здійснюються перші кроки на шляху реалізації цивілізованого варіанта консолідації земель. Зокрема, в рамках українсько-голландської співпраці розроблено два пілотних проекти, один з яких стосується земель навколо села Романів Луцького району (філіал кафедри економіки підприємства Львівського національного аграрного університету), інший – земель навколо села Підкормілля Любашівського району². Реалізація таких проектів дасть можливість у короткі терміни забезпечити наближення рівня господарювання на цих територіях до цивілізованого та гарантованого сільськогосподарського виробництва і поліпшити рівень життя на цих територіях.

Таким чином, досвід здійснення у Польщі проектів консолідації земельних ділянок та розвитку на цій основі сільських регіонів показує, що механізм дії консолідації земель є досить простий і зрозумілий – за рахунок

¹ Nowe podejście do rozwoju obszarów wiejskich w Polsce: Doświadczenia projektu „Budowanie Instytucji na Rzecz Rozwoju Wsi w Pilotażowych Regionach Polski – IBRD”. – Leżajsk. – 2004. – S. 18.

² Головатюк М. Голландські проекти для волинян / М. Головатюк // Землевпоряд. вісн. – 2009. – № 3. – С. 15–18.

об'єднання (комасації) земельних ділянок, найбільш придатних для сільськогосподарського виробництва, утворюються великі земельні масиви, господарюючи на яких виробники сільськогосподарської продукції стають конкурентоспроможнішими, зростають їхні доходи, збільшуються відрахування у місцевий бюджет, розвивається інфраструктура, збільшується кількість робочих місць і підвищується рівень зайнятості у сільській місцевості, а також добробут сільського населення, поліпшуються умови життя на селі, зростає рівень екологічної безпеки на сільських територіях за рахунок раціонального використання земельних угідь, меншою мірою придатних для сільськогосподарського виробництва.

Ефективність процесів консолідації земельних ділянок є тим вищою, чим більші її масштаби й чим більш комплексний характер вона має. Рівень комплексності консолідації земельних ділянок визначається ступенем урахування в ході її здійснення, крім економічної, ще й екологічної та соціальної сторін зазначеного процесу, а також тим, наскільки при цьому розв'язуються локальні проблеми водного і лісового господарства.

Крім того, на основі польського досвіду можна ще раз пересвідчитись у тому, що важливими чинниками успіху реалізації подібних проектів розвитку сільських регіонів є ідентифікація ключових моментів цього процесу та їх ефективне врахування в ході його здійснення. До основних із них належать: повномірне забезпечення проектів розвитку сільських регіонів і процесів консолідації земельних угідь у них необхідними фінансовими ресурсами; децентралізація відповідальності за ефективне використання

коштів проектів та перенесення її основної ваги на регіональний рівень; оптимізація співвідношення повноважень органів місцевої влади й загальнодержавного рівня у прийнятті рішень щодо здійснення процесів консолідації земель і розвитку сільських регіонів у цілому; налагодження системи оперативного інформування учасників проектів та забезпечення потрібною їм інформацією щодо ефективності перебігу подібних процесів у різних регіонах; належне інституційне й дорадницьке забезпечення; підвищення матеріальної заінтересованості учасників проектів розвитку сільських регіонів у їх ефективній реалізації шляхом обов'язкової фінансової участі в цих процесах (у середньому на рівні 10-15% від загальної суми кошторису); стимулювання розвитку лідерства серед місцевого населення у сільських регіонах та організація і проведення відповідних навчань.

У будь-якому випадку початковим етапом усіх підготовчих робіт щодо реалізації якогось із напрямів консолідації земельних ділянок в Україні, виходячи з досвіду реалізації подібних процесів і проектів у Польщі, повинна бути повна інвентаризація земельних угідь та уточнення меж земельних ділянок із тим, щоб мати повну інформацію щодо наявних земельних ресурсів у розрізі: землевласників, способів та організаційно-правових форм використання, цільового призначення тощо. Аналогічна інвентаризація наявних ресурсів економічного, екологічного й соціального характеру повинна здійснюватися при розробці та реалізації комплексних проектів зрівноваженого розвитку сільських регіонів.

Представлено результати аналізу досвіду Польщі у розв'язанні проблеми поліпшення використання земельних фондів у контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів у рамках міжнародних проектів та за активної координаційної і фінансової участі держави й можливого застосування цього досвіду в Україні.

Представлены результаты анализа опыта Польши в решении проблемы улучшения использования земельных фондов в контексте реализации концепции уравновешенного развития сельских регионов в рамках международных проектов и при активном координационном и финансовом участии государства и возможного применения этого опыта в Украине.

The results of Poland's experience of the problem of land funds use improvement solution in the context of sustainable development of rural areas conception realization in frames of international projects and by active coordinative as well as financial governmental participation and possible implementation of that experience in Ukraine are presented.

*

Роль міжсімейних соціальних зв'язків при розподілі сільськогосподарської продукції в сільських домогосподарствах

Грошові надходження у вигляді заробітної плати та пенсій у 2010 році становили відповідно 32 і 24,7% в сукупних ресурсах сільського домогосподарства. Отже, підтримання відповідного рівня життя залежить в основному від економічної активності дорослих членів, що стимулює їх залучення у сферу неформальних відносин як складової неформальної сімейної економіки. Нині домогосподарство можна розглядати не стільки як споживчу, а в основному як виробничу одиницю, що функціонує за законами сімейної економіки, для якого характерна: спрямованість на підтримку життєдіяльності сім'ї, з використанням при цьому всіх доступних ресурсів, які роблять її незалежною від нестабільного зовнішнього економічного середовища, допомагають зберегти матеріальний і соціальний статус.

Значне місце в ній займають сімейна економіка, основними рисами якої є бажання забезпечити будь-яку зайнятість, а не максимізувати середній прибуток; трудомісткі роботи на нерегульованих ринках із високим ступенем ризику; сімейна, а не наймана праця; взаємна підтримка і кредитування.

Економічні проблеми становлення та розвитку сільських домогосподарств у системі аграрних відносин досліджували В.К. Горкавий, П.М. Макаренко, Л.Ю. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак та ін. Потенціал і перспективи виробництва сільськогосподарської продукції в сільських домогосподарствах розкриті в працях В.С. Дієсперова, В.К. Збарського.

Мета статті – визначити роль та місце неформальних зв'язків між сільськими й міськими домогосподарствами при виробництві та розподілі продуктів харчування, одержаних у сільських домогосподарствах.

Внаслідок припинення функціонування більшості сільськогосподарських підприємств, низького рівня заробітної плати роль сільського домогосподарства як виробничої одиниці значно зростає. Але продукти такої діяльності не завжди спрямовуються на реалізацію чи на споживання членами сільської родини. Найчастіше вони не набувають форми товару, а вступають у світ обміну в статусі дару, утворюючи іншу реальність – так звану “економіку” дару. В ній принципу товарного обігу “товар–гроші–товар” протипоставлена ідея пролонгованої зворотності та взаємності дарів.

Продаж товару можливий як одноразова угода незнайомих партнерів, але обмін дарами передбачає стабільність контактів. Товарний обмін – це втілення абстрактності відносин, їх універсальності, тоді як обмін дарами – це завжди конкретні відносини, які передбачають стійкість їх реалізації.

Значення соціальних зв'язків, а саме допомога продуктами харчування в українському селі, не потребує ретельного теоретичного обґрунтування. Цей факт досить повно і всебічно описаний у науковій літературі з історії та антропології українського селянства. «Сусідська допомога односельцям, які опинилися в скрутному становищі, що займала почесне місце в суспільному житті села, регулювалася цілою системою норм поведінки. Частково така допомога проходила через інститут громади»¹. Як показують результати вибіркового обстеження домогосподарств, у 2010 році майже 61,5% опитаних використовували в споживанні продукти харчування, які надійшли від родичів, у 2009 році відсоток опитаних домо-

¹ Барсукова С.Ю. Сетевая взаимопомощь российских домохозяйств: теория и практика экономики дара / С.Ю. Барсукова // Мир России. – 2003. – № 2. – С. 81-122.

господарств був дещо більшим і становив 65,2%.

Результати опитування продемонстрували широкі масштаби залучення сільських сімей у неформальну мережу. Тільки 18% родин не давали в борг та не позичали гроші, 5% не обмінювалися послугами, 4,5% не просили допомоги в повсякденних домашніх справах і практично не було жодної сім'ї, яка не вдавалася б до підтримки при роботі на особистому подвір'ї та обговоренні важливих питань. Не існує сімей тільки донорів або тільки одержувачів допомоги. Особливість життя на селі така, що кожна сім'я в тій чи іншій ситуації стає донором або реципієнтом послуги.

Сільське домогосподарство часто забезпечує потреби не лише однієї сім'ї. Вирощена продукція спрямовується на споживання найближчих та далеких родичів, інколи передається друзям і сусідам, особливо в період прояву деструктивних явищ в економіці країни. Всі ці потоки "курсують" не тільки сільськими дворами, досить значна частка припадає на обміни між сільськими й міськими жителями. Так, частка допомоги, одержаної від родичів та інших осіб, продовольчими товарами в структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств становила у 2000 році – 3,9%, 2007 – 1,4, 2010-му – 1,6%. Подібна картина спостерігається і в міських домогосподарствах.

При цьому необхідно виділити:

прямі обміни, коли сільські сім'ї, допомагаючи в певних справах, обумовлюють між собою певний еквівалент обміну одного продукту на інший (чи на такий же, але який буде наданий у пізніший термін, або на послугу і встановлюються терміни завершення обміну);

непрямі обміни, які розтягнуті в часі, коли такі договори "не укладаються", але сторони з упевненістю знають, що в майбутньому буде надана та чи інша допомога. У даному випадку не фіксується ні еквівалент, ні термін повернення. Необхідно відзначити, що як у першому, так і в другому випадку міжсемеїні обміни стають можливими завдяки взаємній довірі сторін, які вступають у ті чи інші відносини.

Як показують результати опитування сільських та міських домогосподарств, із 99 сукупних контрагентів сільських респондентів тільки 10 контрагентів "віддають" стільки ж разів, скільки самі прийняли дари і тільки один контрагент "віддає" на ту ж суму. Та ж ситуація й у місті: із 70 контрагентів міських респондентів лише три витримали відповідність кількості дарів і "віддавали", й майже всі не зуміли витримати їх точну вартісну відповідність.

Найбільша питома вага припадає на обміни між батьками, дітьми та внуками. Здебільшого до половини вирощеної батьками продукції йде на потреби дітей, якщо в них немає свого господарства. У більшості випадків батьки молодого подружжя стараються спеціалізувати своє постачання. Нерідко молодь виступає як посередники, передаючи частину одержаного від батьків іншим родичам. Як показують результати вибіркового обстеження, частка допомоги від родичів й інших осіб продовольчими товарами в структурі сукупних ресурсів у 2010 році в молодих сім'ях становила 3,1%.

Практика регулярного забезпечення міських родичів продуктами, крім дотримання родинного етикету, містить деякою мірою прихований зміст. Таким чином "оплачуються" минулі та майбутні звертання за різноманітними послугами – і на основі цього люди заручаються правом залишати на проживання своїх дітей, які поступили на навчання чи на роботу, розраховуючи на те, що родичі можуть реалізувати товар на ринку, а у випадку необхідності позичать потрібну суму грошей¹.

Враховуючи важливість для сільської родини можливості самозабезпечення продуктами харчування з власного господарства, розширення його розмірів при використанні ручних засобів виробництва, останнім часом збільшилася чисельність осіб, що залучаються для роботи в особистих господарствах селян. Як видно з результатів опитування, тільки 36% сімей зазначили, що вони справляються силами членів сім'ї, решта ж серед осіб, що допомагають у цій ситуації,

¹ Виноградский В.Г. Вне системы: крестьянское семейное хозяйство [Електронний ресурс] / В.Г. Виноградский. – Режим доступу: <http://www.nir.ru>.

називали дітей – 34%, родичів – 17, сусідів і друзів – 12%. Значна кількість із названих осіб – 17,4% проживали в місті, 30% – у тому ж селі. В цьому випадку простежується традиційний обмін продуктами і промисловими товарами між міськими та сільськими домогосподарствами. За відповідями респондентів практично до кожної п'ятої сільської сім'ї навесні та восени приїжджають родичі з міст для проведення трудомістких сезонних сільськогосподарських робіт: підготовка ґрунту до посіву, посадка та збирання овочів, закладання врожаю на зиму. Як правило, міські родичі забирають частину врожаю, привозячи натомість ліки, одяг, взуття.

Досить специфічним явищем, що характеризує сільське співтовариство, є надання безкоштовної допомоги продуктами харчування сільським домогосподарствам із низьким рівнем доходів іншими членами сільської громади. Саме у взаємодопомозі між сільськими домогосподарствами проявляється сила і міць сільської громади¹. Як показують результати вибіркового статистичного обстеження, найбільша частка в структурі сукупних ресурсів допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами в сільських і міських домогосподарствах із низьким рівнем загальних доходів, і яка становить відповідно 3,8 і 5,1%. Як правило, члени такого домогосподарства в силу свого похилого віку, стану здоров'я або відсутності чоловіків у родині, не мають можливості розширювати виробництво. Більшою мірою, ніж у попередній групі, ці домогосподарства включені в традиційну для села мережу неформальної спорідненої та дружньої підтримки. Таким чином, ця група сільських сімей, зберігши багатовікові норми общинності й поведінки традиційної сім'ї, виживає нині багато в чому саме завдяки цій соціальній силі.

Гарантія стійкості забезпечує також об'єднання зусиль і засобів виробництва домогосподарств у виконанні тієї чи іншої операції, пов'язаної з їх сімейними господарствами, чи почергова праця в господарстві кожної родини. Мова може йти про па-

йову участь у придбанні засобів праці, про залучення рідних і знайомих для проведення сільськогосподарських робіт².

Міжсімейна мережа не розрахована на одноразове використання. Численні неформальні звертання людей один до одного взамін без особистої схеми "купив-продав" забезпечують стабільність відносин і контактів, які недоступні нестабільному за своєю природою вільному ринку. Раціоналізація неформальних зв'язків дає змогу здійснювати обмін продуктами й купленими товарами, позику грошей, догляд за дітьми, кооперацію у веденні господарства (на умовах безоплатності, при невизначеності зустрічних послуг).

За результатами опитування переважна чисельність респондентів (74%) хочуть зберегти існуючу мережу неформальних зв'язків, а 24% – розширити її. Особливо актуально це для недавніх вихідців із міста, 38% з яких хотіли б розширити подібні зв'язки. Важливою характеристикою "міжсімейної мережі" є відсутність прагнення до точно підрахованої економічної еквівалентності обмінів. Але поряд із тим соціально-культурна система спілкування в родині певною мірою підпорядкована механізмам відшкодування. Досить важливим є фактор ризику, який актуальний у кризовому суспільстві. Сільська родина старається управляти своїми ризиками, вимушена "розкидати" свою мережу якомога ширше, заручившись підтримкою багатьох людей в умовах непередбачених обставин. Таким чином формується відповідний механізм взаємного страхування на випадок невиконання окремими учасниками своїх неформальних обов'язків у системі міжсімейних відносин. Саме наявність потужної "міжсімейної" мережі дає змогу функціонувати сільським домогосподарствам у тих регіонах країни, де припинили діяльність сільськогосподарські підприємства.

Моральний принцип і повага до «добрих» сусідів є основою дієвості таких відносин. Т. Шанін, відновлюючи історію селянських повстань під час революції 1905-1907 років,

¹ Свиноус І.В. Економічна поведінка особистих селянських господарств у перехідній економіці / І.В. Свиноус // Вісн. Технологічного ун-ту Поділля. – 2003. – №1. – С.179.

² Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К. : ІАЕ, 2008. – С. 120.

так пояснює причини внутрішньосільського єднання: «Інтереси багатіїв і бідних у кожного на селі досить сильно різняться, але спільність долі чи конфлікту при зустрічі лицем до лица, з силами природи, держави, поміщиками і навіть із ринком забезпечуються сильними причинами для кооперації та взаємної підтримки. Досвід віків навчив селян тому, що така єдність необхідна для виживання більшості з них»¹.

Розрахунок на найбільший ефект лежить в основі міжсільської кооперації. З'явилася нова модель "два будинки (дві сім'ї) – одне господарство". Деякою мірою це можна назвати поверненням до патріархального господарства, але поділеному на окремі сільські родини. На членів сім'ї пенсійного і передпенсійного віку покладаються обов'язки по догляду за дітьми й підтриманню домашнього вогнища, а молоде та середнє покоління беруть на себе основну роботу по господарству. Інший тип – родина (батьки й діти, брати і сестри) – розподіляють між собою обов'язки по веденню загального господарства: на обійсті однієї сім'ї утримується сільськогосподарська худоба та птиця, а інша – відповідає за забезпечення кормами, виконує частину робіт і т.п. Продукція ділиться пополам, чи залежно від чисельності їдців.

Сільській родині інколи «вигідніше» віддати надлишок своєї продукції сусідам, безкоштовно надати допомогу в ремонті чи будівництві будинку, безвідсотково дати в борг знайомим гроші, точно знаючи, що її витрати з лихвою окупляться, коли така потреба в подібних послугах виникне у неї самої. Якщо ж таких послуг не буде, сім'я втратить внутрішньосільську підтримку й

залишиться один на один зі своїми проблемами. «До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний, у такому стані тільки общинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості – віддалити небезпеку голодної смерті»². Наразі це характерно й для нашої сучасності.

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновки, що в умовах соціально-економічних змін у суспільному житті країни сільські домогосподарства, спираючись виключно на свої обмежені ресурси матеріального, людського та соціального капіталу, змогли забезпечити певний рівень життя членам сільської родини.

Обміни домогосподарств допомагають виживати населенню країни у складних соціально-економічних умовах. Ці обміни мають неринковий характер, тобто люди не торгують один з одним, а обмінюються дарунками. При цьому важливо враховувати, що кожна людина (сім'я), обмінюючись дарами з іншими людьми (сім'ями), очікує зустрічної допомоги. Вона може бути одержана в будь-який час, оскільки дата відповідного дару майже завжди довільна.

Взаємодія між домогосподарствами не є інструментом максимізації прибутку їх учасників. Найімовірніше це механізм вирівнювання життєвих можливостей учасників мережі, система різнопланової й оперативної взаємодопомоги. Навіть при об'єднанні в мережу сукупний опір бідних домогосподарств зовнішньому середовищу підвищується в результаті більш гнучкого використання сукупних ресурсів.

¹ Розглянуто роль міжсільських соціальних зв'язків при розподілі сільськогосподарської продукції, яка вироблена в сільських домогосподарствах. Особлива увага приділяється дослідженню еквівалентності обмінів між сільськими і міськими домогосподарствами.

² Рассмотрена роль межселемных социальных связей при распределении сельскохозяйственной продукции, производимой в сельских домохозяйствах. Особое внимание уделяется исследованию эквивалентности обмена между сельскими и городскими домохозяйствами.

³ The role of interfamilial social ties in the distribution of agricultural products that are produced in rural households. Particular attention is paid to research equivalence exchanges between rural and urban households.

* * *

¹ Шанин Т. Неформальная экономика / Т. Шанин // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 115.

² Фадеева О. Типология семейных стратегий // Рефлексивное крестьяноведение: Десятилетие исследования сельской России / под ред. Т. Шанина, А. Никулина, В. Данилова. – М.: ВШСЭН, РОС-СПЭН, 2002. – С. 220.

Ю.Є. КИРИЛОВ, кандидат економічних наук, доцент
Державний вищий навчальний заклад
«Херсонський державний аграрний університет»

Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації

Особливість сучасного світу – глобалізація. Незважаючи на неоднозначність цього процесу, загально визнаною стала теза про те, що для адекватної реакції на зміни, які відбуваються в світі, необхідно формувати нову парадигму розвитку економічних систем в умовах глобалізації, однією зі складових якої виступає розробка методології економічного розвитку.

Процес глобалізації економіки є багатоаспектним та органічно пов'язаний із великими змінами в різних економічних структурах: галузевих, територіальних, техніко-економічних, інституційних. Глобалізація потенціє процеси, що відбуваються всередині окремої національної економіки, підсилюючи її конкурентні позиції або, навпаки, її недостатність в аспекті конкурентоспроможності. Тобто вона дає додаткові можливості сильним і здатним проводити ефективну національну політику розвитку, але створює значні ризики для слабких національних економік та малоефективних урядів¹. Як зазначав академік І.І.Лукінов, „...глобальні науково-технічні й соціально-економічні перетворення ... не можуть не впливати і на внутрішні структурно-інституціональні зміни в кожній країні. Вони стосуються економічних і правових відносин, форм власності, володіння й господарювання всієї системи державного та ринкового регулювання і управління...”².

Здійснювані в країні соціально-економічні перетворення призвели до результатів, якісно відмінних від очікуваних. Незважаю-

чи на численні декларовані наміри, в суспільстві, й насамперед у політичній еліті, немає єдності щодо стратегічних перспектив національного розвитку в системі світового господарства. Існує необхідність перегляду сформованої нині національної моделі розвитку з урахуванням потенційних екзогенних ризиків, які виникатимуть внаслідок глобалізаційних процесів. Особливо гостро це питання стоїть перед стратегічним для вітчизняної економіки аграрним сектором. На цьому акцентують увагу ряд дослідників. Зокрема, О. Єранкін вказує на те, що особливо важливу і відчутну роль глобалізаційні процеси відіграють для майбутніх перспектив розвитку економіки агропромислового комплексу України. Аграрний сектор економіки України вступає у нову фазу свого розвитку³. Науковці інституту економіки та прогнозування НАНУ зазначають, що для вітчизняної агропродовольчої системи результати її конвергенції зі світовою системою визначаються вибором стратегії й конкретних механізмів входження у глобальний простір⁴.

Отже, на даному етапі необхідно скоригувати розвиток аграрного сектору, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально скористатися позитивними результатами глобалізації і, водночас, мінімізувати економічні й особливо соціальні проблеми, пов'язані з адаптацією національної еконо-

¹ Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В.Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – С.72.

² Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці XX сторіччя) / Лукінов І.І. – К.: ІЕ НАН України, 1997. – С. 86.

³ Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / О.О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 5.

⁴ Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.] ; за ред. акад. НААН Б.Й.Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – С. 74.

міки до закономірностей світової господарської системи.

Окремі методологічні аспекти розвитку аграрної сфери, питання реформування й трансформації аграрної економіки відображені в працях П. Гайдучького, В. Зіновчука, І. Лукінова, Ю. Лупенка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, Б. Пасхавера, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Юрчишина та ін. Разом із тим теорія й методологія розвитку аграрного сектору економіки потребують подальшого дослідження, що має бути зроблено в контексті посилення глобалізаційних процесів та інтеграції України до світового господарства.

Мета статті – визначення й формулювання методологічних орієнтирів розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах глобалізації.

Зазначені орієнтири належить розглядати як систему концепцій і принципів, положень, способів та методів, які теоретично і практично можуть забезпечувати процес подальшого ефективного функціонування в системі світового господарства, вибір оптимальних варіантів руху й шляхів їх досягнення.

Аналізуючи двадцятирічний шлях трансформацій в АПК України, закономірності сучасного процесу глобалізації, тенденції інтеграції України до світового співтовариства, ми дійшли висновку, що подальший розвиток аграрного сектору повинен здійснюватися в межах певного комплексу методологічних орієнтирів.

1. *Здійснення політики еволюційного дододження до світогосподарських зв'язків та дотримання принципу "реформування знизу".* Селянство за своєю суттю є консервативною системою, тому при запровадженні будь-яких реформ не можна нехтувати його історичними традиціями, соціальною психологією, яка для корінної переорієнтації вимагає особливих зусиль, значного часу, матеріальних і моральних стимулів.

Основним недоліком реформ, що запроваджуються останнім часом, є їх макропоходження та реалізація, тобто нав'язування "зверху". При цьому там, де безпосередньо трудиться конкретний працівник, селянин, аграрій, система економіко-соціальних від-

носин нерідко залишається старою і не змінює їхнє матеріальне становище та умови життя, принаймні в бік поліпшення. На другий план відсунуті ті, хто своїми руками виробляє сільськогосподарську продукцію, визначає результат діяльності аграрних підприємств, повинен здійснювати на практиці ідеї й задуми реформ. Заходи, що супроводжують реформи, мають бути обґрунтовані та роз'яснені таким чином, щоб вони стали внутрішнім переконанням і мотивацією людей до змін.

2. *Забезпечення реального статусу пріоритетності розвитку аграрного сектору в умовах глобалізації – найважливіше положення державної політики та регулювання.* Світовий досвід показує необхідність державної підтримки і регулювання аграрного сектору через забезпечення паритету цін на сільськогосподарську й промислову продукцію, дотування стратегічних видів сільськогосподарської продукції та продовольства, компенсацію частини витрат на окремі види послуг і матеріально-технічних ресурсів, пільгове оподаткування сільськогосподарських товаровиробників тощо. Важливим цей напрям є й із позицій забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. Пріоритетними напрямками в цьому аспекті повинні бути зміна обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, диверсифікація виробництва, зростання купівельної спроможності населення, зміни в обсягах і структурі споживання та харчування. На державному рівні необхідна розробка системи продовольчого забезпечення країни на основі реалізації відповідних програм шляхом формування продовольчого фонду.

3. *Розвиток ринку землі.* Без відповідних законодавчих зрушень та усвідомлення того факту, що земля як основний ресурс сільськогосподарського виробництва, маючи певну вартість, є величезним активом економіки, не можна вести мову про модернізацію сільськогосподарської інфраструктури, інновації, сільський розвиток на сталій основі, конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників на світовому ринку сільськогосподарської продукції тощо. Водночас, необхідним є створення механізму економічного

стимулювання раціонального використання земель, забезпечення державного управління в частині регулювання цільового використання землі.

4. *Створення умов та сприяння розвитку великих агропромислових формувань.* Не заважаючи функціонуванню малих форм господарювання, слід пам'ятати, що лише агрофірми, науково-виробничі об'єднання, агроконсорціуми, концерни, холдинги, фінансово-промислові групи здатні забезпечувати ефективну організацію виробництва, закупівлі, транспортування, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції в умовах глобалізації.

5. *Створення умов щодо залучення та збільшення вкладу особистих селянських господарств і фермерів до розширення продовольчого ринку та експортного потенціалу* на основі широкої їх кооперації й інтеграції з сільськогосподарськими товаровиробниками різних форм.

6. *Функціонування мережі агросервісних підприємств.* Питання науково-технічного обслуговування виробничих та переробних підрозділів, матеріально-технічного забезпечення є актуальними як для дрібних, так і середніх та великих підприємств, більшість з яких не можуть утримувати штат відповідних фахівців. Тому доцільним вбачається створення на кооперативних засадах агросервісних підприємств із матеріально-технічного забезпечення й надання різноманітних послуг: технічних, агрохімічних, агрономічних, зоотехнічних, ветеринарних, маркетингових та ін. У цих підприємствах будуть зосереджені висококваліфіковані спеціалісти, які обслуговуватимуть виробничі й переробні підрозділи за договором, замовленням або терміновим викликом за заздалегідь встановленими розцінками. Замовниками послуг можуть бути особисті селянські та фермерські господарства, кооперативи, будь-які товариства, що організовують свою діяльність на основі горизонтальної й вертикальної кооперації.

7. *Державна програма підтримки сільськогосподарського машинобудування, розвитку ринку сільськогосподарської техніки.* Стан первинного ринку технічних засобів для аграрного сектору в Україні незадовільний. А

саме від рівня технічного забезпечення аграрних підприємств, не в останню чергу, залежить ефективність їхньої діяльності на світовому ринку, продуктивність і рентабельність виробництва, якість продукції тощо. Без створення сучасної системи машин в аграрному секторі неможливо організувати високорентабельне виробництво, налагодити випуск конкурентоспроможної продукції. Держава має безпосередньо взяти участь у відновленні сільськогосподарського машинобудування, стимулювати вітчизняні підприємства цієї галузі, здешевити кредитування товаровиробників, впроваджувати енергоощадні технології, переглянути умови інвестиційної діяльності з метою техніко-технологічного переоснащення АПК та ін.

8. *Експорт продукції переробки сільськогосподарської сировини.* В попередніх дослідженнях¹ нами було обґрунтовано доцільність експорту несільськогосподарської сировини, а саме продукції її переробки.

9. *Подолання монополізму при закупівлі й реалізації сільськогосподарської продукції,* в тому числі на експорт, формування конкурентного середовища в сфері закупівель, переробки сільськогосподарської продукції та агросервісу. У зв'язку з цим необхідно розробити механізм придбання сільськогосподарськими товаровиробниками контрольного пакета акцій переробних і агросервісних підприємств; активізувати процеси інтеграції на кооперативній основі структур, що охоплюють весь технологічний цикл від виробництва сировини до випуску та реалізації кінцевої продукції; контролювати діяльність підприємств-монополістів сфери переробки сільськогосподарської продукції, виробничо-технічного обслуговування і матеріально-технічного забезпечення АПК відповідно до вимог антимонопольного законодавства.

10. *Розвиток інфраструктури, що відповідатиме викликам глобалізації,* шляхом розширення експортного потенціалу, розгортання мережі торговельно-закупівельних фірм з індустрією сортування, охолодження, упаковки, зберігання й переробки

¹ Кирилов Ю.Є. Зовнішньоекономічна діяльність на ринку зерна: монографія / Ю.Є. Кирилов. – Херсон: Айлант, 2006. – 160 с.; Кирилов Ю.Є. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільського господарства / Кирилов Ю.Є., Осадчук І.В. – Херсон: Гринь Д.С., 2011. – 300 с.

сільськогосподарської продукції з метою подальшого експорту, формування оптових продовольчих ринків із реалізації сільськогосподарської продукції, товарних бірж, забезпечення сільськогосподарським товаровиробникам пільгового безперешкодного виходу на світовий ринок; надання державної підтримки щодо створення в аграрному секторі інноваційних структур, агропромислових кластерів, кредитних спілок, земельних та інвестиційних банків тощо.

11. *Побудова принципово нової системи управління аграрним сектором.* В основі управлінської ієрархії центром її уваги повинні бути інтереси селянина, виконання державних функцій має здійснюватися через громадські й фахові об'єднання. Потребують перегляду підходи до кадрового забезпечення системи управління аграрним сектором як на макро-, так і мезорівнях.

12. *Соціальна спрямованість реформ.* Реформи повинні супроводжуватися адекватними змінами соціальної сфери. Лише через послідовне поліпшення життя селян можна досягти бажаного ефекту від економічних реформ. Соціальні перетворення на селі мають відбуватися у напрямі забезпечення високого рівня життя всіх верств сільського

населення, нормалізації демографічної ситуації, розвитку сільської інфраструктури.

Розвиток аграрного сектору України в умовах глобалізації доцільно розглядати з позицій затвердженої на державному рівні та прийнятої суспільством парадигми ефективного його функціонування в системі світового господарства. Будь-які реформи, трансформаційні ініціативи стосовно аграрного сектору повинні базуватися на запропонованій системі концептуальних положень і принципів, методологічних орієнтирів подальшого розвитку аграрного сектору. Лише дотримуючись та послідовно реалізуючи їх, можна уникнути потенційних ризиків глобалізації, сформувати конкурентоспроможний у світовому вимірі агропродовольчий комплекс і забезпечити гідні умови життя на селі.

Аналіз сучасного стану вітчизняного аграрного сектору, закономірності глобалізаційно-інтеграційних процесів вказують на необхідність розробки й запровадження додаткових політичних, економічних, організаційних, соціальних заходів щодо реалізації запропонованих методологічних орієнтирів розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації.

 Висвітлено та сформульовано методологічні орієнтири розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах глобалізації.

 Определены и сформулированы методологические ориентиры развития отечественного аграрного сектора в условиях глобализации.

 In the article the attempt of determination and formulation of methodological orientations of development of domestic agrarian sector is done in the conditions of globalization.

*

**Н.Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”**

Перспективи імпорту м'яса в Україну

Продовольча безпека й рівень забезпечення населення високоякісними продуктами харчування на сучасному етапі є глобальною проблемою. Її позитивне розв'язання залежить від пошуку напрямів збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в умовах обмеженості земельних,

водних та інших матеріальних ресурсів, глобалізації економічних відносин і вступу суспільства в постіндустріальну еру розвитку. Стабільне виробництво продуктів харчування за рахунок власного виробництва й оптимальних обсягів імпорту гарантують продовольчу безпеку кожної окремої країни.

сільськогосподарської продукції з метою подальшого експорту, формування оптових продовольчих ринків із реалізації сільськогосподарської продукції, товарних бірж, забезпечення сільськогосподарським товаровиробникам пільгового безперешкодного виходу на світовий ринок; надання державної підтримки щодо створення в аграрному секторі інноваційних структур, агропромислових кластерів, кредитних спілок, земельних та інвестиційних банків тощо.

11. *Побудова принципово нової системи управління аграрним сектором.* В основі управлінської ієрархії центром її уваги повинні бути інтереси селянина, виконання державних функцій має здійснюватися через громадські й фахові об'єднання. Потребують перегляду підходи до кадрового забезпечення системи управління аграрним сектором як на макро-, так і мезорівнях.

12. *Соціальна спрямованість реформ.* Реформи повинні супроводжуватися адекватними змінами соціальної сфери. Лише через послідовне поліпшення життя селян можна досягти бажаного ефекту від економічних реформ. Соціальні перетворення на селі мають відбуватися у напрямі забезпечення високого рівня життя всіх верств сільського

населення, нормалізації демографічної ситуації, розвитку сільської інфраструктури.

Розвиток аграрного сектору України в умовах глобалізації доцільно розглядати з позицій затвердженої на державному рівні та прийнятої суспільством парадигми ефективного його функціонування в системі світового господарства. Будь-які реформи, трансформаційні ініціативи стосовно аграрного сектору повинні базуватися на запропонованій системі концептуальних положень і принципів, методологічних орієнтирів подальшого розвитку аграрного сектору. Лише дотримуючись та послідовно реалізуючи їх, можна уникнути потенційних ризиків глобалізації, сформувати конкурентоспроможний у світовому вимірі агропродовольчий комплекс і забезпечити гідні умови життя на селі.

Аналіз сучасного стану вітчизняного аграрного сектору, закономірності глобалізаційно-інтеграційних процесів вказують на необхідність розробки й запровадження додаткових політичних, економічних, організаційних, соціальних заходів щодо реалізації запропонованих методологічних орієнтирів розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації.

 Висвітлено та сформульовано методологічні орієнтири розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах глобалізації.

 Определены и сформулированы методологические ориентиры развития отечественного аграрного сектора в условиях глобализации.

 In the article the attempt of determination and formulation of methodological orientations of development of domestic agrarian sector is done in the conditions of globalization.

*

**Н.Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”**

Перспективи імпорту м'яса в Україну

Продовольча безпека й рівень забезпечення населення високоякісними продуктами харчування на сучасному етапі є глобальною проблемою. Її позитивне розв'язання залежить від пошуку напрямів збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в умовах обмеженості земельних,

водних та інших матеріальних ресурсів, глобалізації економічних відносин і вступу суспільства в постіндустріальну еру розвитку. Стабільне виробництво продуктів харчування за рахунок власного виробництва й оптимальних обсягів імпорту гарантують продовольчу безпеку кожної окремої країни.

Тваринництво є однією з провідних системоутворювальних галузей аграрної економіки України. Ефективне функціонування та розвиток даної галузі сприяє розв'язанню продовольчої проблеми країни, фінансовій стійкості сільського господарства й більш повній зайнятості населення. Вона є важливим джерелом формування продовольчих ресурсів і впливає на рівень забезпечення населення м'ясом та м'ясопродуктами. Однак нині вітчизняне тваринництво не здатне забезпечити населення України м'ясом і м'ясопродуктами в межах раціональних норм.

Теоретичні й практичні аспекти проблем продовольчої безпеки та тваринництва знайшли відображення в працях визначних учених-економістів. Насамперед серед них слід виділити О.В. Мазуренко, В.Я. Месель-Веселяка¹, П.Т. Саблука, С.М. Квашу, В.І. Власова², І.В. Свиноуса, О.М. Шпичака³. Їхні наукові праці сприяли створенню міцного теоретико-методологічного фундаменту, однак проблеми в галузі тваринництва існують і надалі, що призводить до імпортозалежності країни. Таким чином, питання імпорту м'яса наразі заслуговує детальнішого розгляду.

Мета статті – дослідити сучасний стан імпорту м'яса й м'ясопродуктів в Україну та спрогнозувати його перспективи.

Двадцятирічний спад виробництва продукції скотарства свідчить про глибокі необоротні кризові процеси в галузі. За період входження України в ринкову економіку для більшості сільськогосподарських підприємств, які вирощують худобу і птицю, ринок не став економічною базою для відтворювального процесу. Лише окремі з них мають позитивні результати, становище й поведінка інших на ринку продукції тваринництва поки що залишається до кінця невизначеною. Основними причинами збитковості виробництва м'яса є різке скорочення пого-

лів'я худоби, зумовлене економічною незаінтересованістю товаровиробників займатись її вирощуванням, дрібнотоварність виробництва, відсутність організованих каналів збуту худоби і птиці та м'яса для безпосередніх товаровиробників, низький рівень купівельної спроможності населення. Ще одним фактором скорочення поголів'я худоби стало також нарощування протягом останніх років імпорту дешевшої свинини, м'яса птиці й харчових субпродуктів.

У 2011 році скоротилися обсяги імпорту м'ясної продукції до України завдяки зростанню вітчизняного виробництва. Зокрема, імпорт м'яса до України зменшився на 136,47 тис. т і становив 212,38 тис. т. Основними постачальниками були Бразилія, Польща й Німеччина. В структурі імпорту переважало м'ясо птиці та свинини.

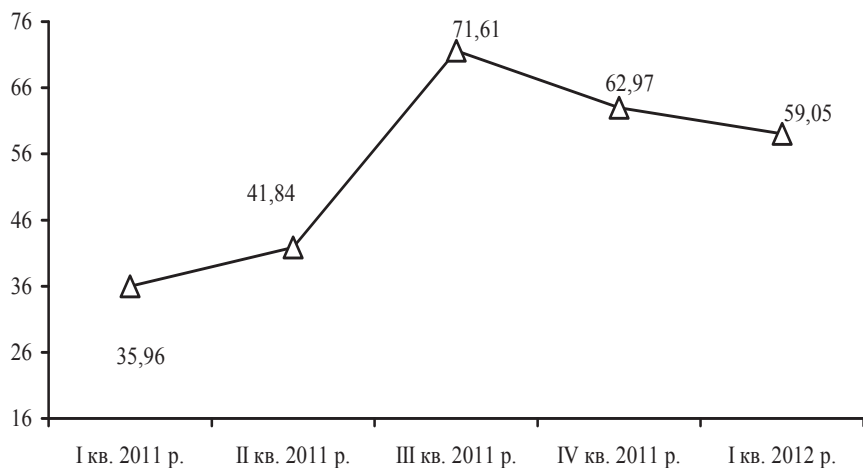
У першому кварталі 2012 року в Україну було імпортовано 59,05 тис. т м'яса, що на 64% більше за відповідний період 2011 року (35,96 тис. т). В структурі імпорту всіх видів м'яса 44,9% становить свинина морожена, свіжа або охолоджена; 29,6 – м'ясо та харчові субпродукти свійської птиці; 23,0 – субпродукти харчові великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз і сало без пісних частин, свинячий жир та жир свійської птиці; 2,5% – яловичина морожена, свіжа або охолоджена. Слід відзначити, що існує чітка тенденція до скорочення обсягів імпорту м'яса значно нарощених у третьому та четвертому кварталах 2011 року, які становили відповідно 71,61 і 62,97 тис. т (рис.).

У першому півріччі 2012 року, вперше за останні три роки, на вітчизняному ринку сільськогосподарської продукції спостерігається тенденція до зменшення виробництва всіх видів м'яса. Зокрема, протягом цього півріччя порівняно з відповідним періодом 2011 року виробництво м'яса у живій масі зменшилося на 1,0%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах на 1,9% і становило відповідно 1437,8 та 805,6 тис. т. Разом із цим на 3,4% скоротилися обсяги реалізованої худоби і птиці (в живій масі) сільськогосподарськими підприємствами (табл.).

¹ Месель-Веселяк В.Я. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Мазуренко; за наук. ред. акад. УААН П.Т. Саблука – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 198 с.

² Національна доктрина продовольчої безпеки в Україні / [Саблук П.Т., Калетник Г.М., Кваша С.М., Власов В.І.] // Економіка АПК. – 2011. - №8. – С. 3-11.

³ Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.

—△— Обсяги імпорту м'яса і субпродуктів, тис. т

Обсяги імпорту м'яса і субпродуктів в Україну в 2011-2012 рр.

Реалізація основних видів м'яса сільськогосподарськими підприємствами* у січні–червні 2012р.¹

Показник	Обсяг реалізованої продукції		Середня ціна реалізації		Довідково: червень 2012р.	
	тис. т	у % до січня-червня 2011 р.	грн. за 1 т (тис. шт.)	у % до січня-червня 2011 р.	грн. за 1 т (тис. шт.)	у % до травня 2012 р.
Худоба та птиця (у живій вазі)	811,6	96,6	13595,8	124,4	13759,9	100,0
у тому числі велика рогата худоба	85,9	97,8	13093,3	115,0	12470,2	95,7
свині	196,3	94,3	16034,8	131,0	16396,8	99,5
птиця	527,4	97,7	12774,9	122,9	13052,6	101,1

* Крім малих.

За даними Державної служби статистики України у структурі реалізації худоби та птиці на забій аграрними підприємствами частка птиці всіх видів становила 65,0% (у першому кварталі 2011р. – 65,5%), великої рогатої худоби – 10,6% (9,6%), свиней – 24,2% (24,9%).

Середні ціни продажу продукції сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками реалізації за січень – березень 2012 року порівняно з відповідним періодом 2011-го зросли на 26,7% і становили: велика рогата худоба – 13236,9 грн/т, свині – 15489,5; птиця – 12566,7 грн/т.

У всіх категоріях господарств протягом зазначеного періоду відбулося скорочення поголів'я великої рогатої худоби та свиней від-

повідно на 0,3–4,4%. В основі тенденції такого скорочення лежить низька рентабельність виробництва продукції тваринництва за рахунків зростання витрат і собівартості.

Зменшення поголів'я та пропозиції м'яса в Україні створює передумови для зростання споживчих цін. Так, за січень-березень 2012 року оптово-відпускні ціни на свинину в Україні підвищилися на 3,2% – до 31,22 грн/кг, а щодо минулого року відпускна ціна свинини збільшилася на 15,9%. Середня вартість свинини, що ввозиться, в січні-квітні становила 16,10 грн./кг. Проте цій ціні легко конкурувати з вітчизняною закупівельною, яка на період із січня по квітень 2012 року зросла з 16,43 до 16,98 грн/кг.

¹ Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, такий дисбаланс у ціні між імпортом і власною закупівлею не міг не привернути уваги переробників. Наведені дані дають змогу зробити висновок, що на перше місце серед причин масованого імпорту м'ясної сировини не можна ставити дефіцит м'яса на внутрішньому ринку. Імпортне м'ясо дешевше, тому його і ввозять для переробки. Ставлення до імпорту може бути двояким. З одного боку, імпорт обмежує рентабельність вітчизняного тваринництва й є однією з причин скорочення поголів'я, але з іншого боку, імпорт обмежує подальше зростання внутрішніх цін.

За п'ять місяців 2012 року до України імпортовано 43,0 тис. т свинини, що в 2,8 рази більше, ніж за відповідний період 2011 року. Середня ціна ввезеної свинини становила 2,27 долари за кг, що на 9,7% більше, ніж у січні-квітні 2011 року (2,1 долари за 1 кг). Левову частку в загальному імпорті свинини мала морожена продукція. При цьому в квітні імпорт свинини досяг рекордних показників за останні роки – 17,6 тис. т, утричі більше квітня 2011 року і на 50% – березня 2012 року. Збільшення імпорту продукції відбулося за рахунок активізації ввезення з Бразилії та Німеччини.

Сприятливі умови для імпорту призводять до витіснення української продукції з внутрішнього ринку. Важливо наголосити,

що до України ввозиться переважно не найкраща м'ясна сировина, але вона дешева й повністю влаштовує переробників. Вітчизняне ж м'ясо високої якості виробники частково експортують: експорт свинини в січні-квітні 2012 року становив близько 7,4 тис. т, що на 52,8% більше, ніж у січні-квітні 2011 року. До Росії з початку року було відправлено 97% усього обсягу експорту даної продукції.

За прогнозами Національної асоціації “Укрм'ясо” в 2012 році Україні необхідно буде імпортувати 200 тис. т м'яса. За нашими прогнозами, в 2012 році власне виробництво м'яса становитиме 92,0% від внутрішнього попиту і дорівнюватиме 2,23 млн т. Зокрема, заплановано виробити 396 тис. т яловичини, 730 – свинини і 1050 тис. т м'яса птиці. Експортувати планується 11 тис. т яловичини, 16 – свинини і 60 тис. т м'яса птиці. Імпорт м'яса та м'ясопродуктів очікується на рівні 257 тис. т.

Вважаємо, що нижчі ціни на імпорту м'ясну сировину – основний чинник значних коливань обсягів імпорту. Тому передусім необхідно усунути дисбаланс у ціні між імпортом і власною закупівлею. Якщо цього не зробити, то про скорочення обсягів імпорту м'яса й зростання його вітчизняного виробництва доведеться лише мріяти та прогнозувати.

 Проаналізовано сучасний стан імпорту м'яса в Україну та спрогнозовано його перспективи.

 Проведен анализ современного состояния импорта мяса в Украину и спрогнозированы его перспективы.

 An article provides analyses of the current state of meat import to Ukraine and considers future prospects for it.

* * *

*И.Н. БУЗДАЛОВ, академик Россельхозакадемии,
главный научный сотрудник
Всероссийского института аграрных проблем и информатики
имени А.А. Никонова*

Земельная реформа: взгляд сквозь призму замысла*

Как показывает исторический опыт, земельные преобразования составляют основу аграрных реформ. Более того, положение дел в землевладении и землепользовании неизбежно влияет на фундаментальные проблемы общенационального значения. «Каков характер земледелия, – писал Ф.М. Достоевский, – таков характер нации», иначе говоря, таково реальное морально-нравственное и социально-экономическое состояние всего общества.

С начала ориентированных на рыночные принципы преобразований земельных отношений в России прошло более 20 лет. Такого срока, судя по мировой практике, для системной реализации стратегии земельной и аграрной реформы в целом вполне достаточно. Однако фактические достижения, особенно в главном – предоставлении реального права собственности на землю непосредственно тем, кто ее обрабатывает, явно не соответствуют заявленным принципам и целям реформирования. Крестьяне в основной своей массе не стали подлинными хозяевами земли. Многие принятые за эти годы правовые акты о рациональном использовании и охране земли повисли в воздухе.

В чем причина столь неутешительных результатов новой попытки решить «земельный вопрос»?

О стратегии земельных преобразований. Принципы преобразования земельных отношений, которыми руководствовались реформаторы, проверены мировым опытом: личная свобода, экономическая дееспособность, социальная справедливость. По существу, на этих же принципах базировались

реформаторские идеи государственных деятелей второй половины XIX в., направленные на освобождение крестьянства от помещичьего и общинного крепостного гнета, наделение его фундаментальным гражданским правом частного владения землей и возможностью свободной предпринимательской реализации этого права.

Важны в достижении позитивных результатов реформы земельных и всей системы аграрных отношений последовательность, этапность ее проведения, отказ от поспешных, непродуманных решений, их осуществления в обход мнения самих «реформируемых». Аграрные преобразования, писал С.Ю. Витте, это работа «бесконечной сложности», недопустимо проводить ее «спешно и огульно». При этом «в таком важном деле как сельское хозяйство, – отмечал он, – едва ли целесообразно предпринимать какие-либо меры, не спрося тех, кто близко стоит к земледелию и кому лично известны его слабые стороны и насущные требования»¹.

Если стратегией нынешней аграрной реформы была отмена советского крепостного права в деревне, монополии государственной собственности на землю и ориентирована она была на использование базовых принципов социального рыночного хозяйства, то в тактике преобразований возобладало желание осуществить реформу ускоренно, разом демонтировать огосударвленную колхозно-совхозную систему. По сути, отсутствовал системный, народнохозяйственный подход к реформированию, а государ-

* Передрук з журналу „АПК: економіка, управління”. – 2012. – №7.

¹ Витте С.Ю. Воспоминания. – М.: Мысль, 1991.

ство во многом устранилось от его активного и целенаправленного регулирования. Процессы аграрных преобразований стали деструктивными.

Общий девиз реформы – «землю крестьянам» – в основном был реализован формально. Земли бывших колхозов и совхозов распределили в частное владение, но не в «натуре», а в виде условных долей, то есть на бумаге. Многие виртуальные земельные участки оказались невостребованными (на 1.01.2012 около 23% общего числа), что привело к обвалу сельхозпроизводства и создало реальную угрозу продовольственной, а, следовательно, и общей национальной безопасности страны.

Оперируя цифрами экспорта зерна, власти пытаются представить чуть ли не радужную картину использования земли и общего положения дел в сельском хозяйстве, не замечая масштабных диспропорций и деформаций в развитии отрасли. Зерно экспортировалось и в годы «социалистических» преобразований в деревне, однако это сопровождалось подрывом кормовой базы и плачевным состоянием животноводства, недоеданием крестьян, а то и голодом, то есть признаками острейшего аграрного кризиса. И нынешний экспорт зерна (из доходов от которого селу ничего не достается) осуществляется на фоне подрыва базовых условий развития животноводства (падение уровня производства к 1990 г. составило почти 40%) и беспрецедентного импорта замороженной и часто залежалой животноводческой продукции (в 2011 г. на сумму свыше 600 млрд руб.). О благополучии в сельском хозяйстве можно будет говорить лишь тогда, когда на основе технически и социально обустроенного земледелия и структурной сбалансированности отрасли она станет экспортером и продукции животноводства, особенно мясного. Пока же отрасль не вышла из глубокого системного кризиса, во многом вследствие неупорядоченности земельных отношений, приведшей, в частности, к резкому сокращению посевов кормовых культур (за 1990–2011 гг. в 2,4 раза), а также комбикормов.

В результате применения шоковых методов экономики, формального превращения

обобществленных земель в частную собственность многие реальные земельные угодья стали выпадать из активного оборота. В этих условиях крестьяне не были готовы стать «культурными» хозяевами на собственной земле и не хотели рисковать. Главное же, происходило не системное преобразование, а односторонняя реорганизация коллективных хозяйств в ожидании более взвешенных решений по земельному вопросу. Пока же право частной собственности на землю бывших членов колхозов и работников совхозов стало реализовываться путем закрепления за ними их условной земельной доли в общем фонде земли, а не путем выделения соответствующего участка в натуре.

Такая реорганизация, хотя и сохранила многие крупные хозяйства, сопровождалась дезорганизацией внутрихозяйственных отношений, часто прямым расхищением имущества. Правда, желающие завести свое фермерское хозяйство стали получать реальные земельные наделы из прежних обобществленных угодий. Сейчас их около 260 тыс., то есть немногим более 2% из почти 12 млн земельных дольщиков. К(Ф)Х – собственники 21% посевных площадей, на которых в 2011 г. производилось 22,1% зерновых, около 30% технических культур, определенные объемы других видов сельскохозяйственной продукции. Несмотря на все невзгоды стихийно-шокового реформирования, некоторые из них, как правило, находящиеся в благоприятных условиях производства и сбыта, получающие высокие рентные доходы, оказались устойчивыми и жизнеспособными, хотя и работают в несовершенной и нездоровой рыночной среде.

При этом страсть наживы, быстрого обогащения путем обретения права собственности на землю, особенно плодородную и расположенную близко к городам или транспортным путям, охватила не столько самих земледельцев, сколько предприимчивых дельцов-спекулянтов и чиновников, часто не имеющих прямого отношения к земле и сельскому хозяйству. Кроме того, отсутствие уверенности в успешном развитии крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях деформированных, криминализированных рыночных отношений склоняло многих

сельских тружеников к продолжению работы в крупных товариществах, кооперативах или акционерных обществах.

В основной массе работники «реорганизованных» сельхозорганизаций вскоре столкнулись с ущемлением своих имущественных прав. Начали происходить массовые спекулятивные сделки и другие злоупотребления в отношениях между собственниками земельных участков на бумаге и их партнерами по земельному обороту на региональном и местном уровнях. В процессе такого «оборота» под разными предлогами вплоть до прямого обмана формальные владельцы земли – физические лица – лишались реального права собственности на нее. Соответственно ослабевала мотивация к производительному труду и заинтересованность в улучшении состояния и использования земли. Вместо того, чтобы руководствоваться беспристрастным законом о земле с едиными, четкими и однозначными нормами рыночного ее оборота, земельными делами стало заправлять разросшееся бюрократическое, во многом коррумпированное «землеустроительное» и прочее чиновничество. Выручаемые миллиарды долларов от продажи сельскохозяйственных земель, особенно в пригородных зонах, идут в карман кому угодно, только не труженикам сельского хозяйства.

Например, в Московской области 4/5 всех земельных долей под разными предлогами, практически вместе с крестьянами, закупили 25 физических лиц – владельцев гигантских холдингов. Приобретенные часто за бесценок земельные доли превратились в огромные имения – латифундии олигархов. Рыночная цена за 1 га земли в Подмоскovie доходит до 180-230 тыс. долл. И хотя по закону сельскохозяйственные земли должны использоваться по прямому назначению, при «посредничестве» того же чиновничества часть их (до 100 тыс. га в год в последнее время) открыто переводилась в другие категории и предоставлялась под коттеджи, виллы, охотничьи домики и другие нужды земельных и прочих богачей. На 20 млн населения Москвы и Подмоскovie не осталось ни одной птицефабрики. На продовольственных прилавках в основном им-

портная продукция или продукция, завезенная из других регионов. В этом же направлении процессы преобразования земельных отношений развиваются и в других субъектах России.

В то же время в социальном статусе крестьянина как бывшего наемного работника по сравнению с советской системой аграрных отношений мало что изменилось, если, конечно, не считать возросшего бесправия и незащищенности. Причина в том, что монополия государственная сменилась монополией земельных магнатов, посредников, чиновников, а всякая монополия, как известно, ведет к загниванию, подавлению конкуренции, предпринимательской деятельности, разгулу коррупции. Масштабы взяточничества нередко просто «захватывают дух». Только в I полугодии 2011 г. органы прокуратуры Московской области выявили более 1500 махинаций с землей (а сколько не выявлено?). Но и по этим махинациям возбуждено всего семь уголовных дел.

О состоянии и использовании земли. По данным на 01.01.2011, площадь земель сельскохозяйственного назначения в стране составляла 393,4 млн га. Из них на сельскохозяйственные угодья приходится около 196 млн га, в том числе пашни – 115 млн, посевных площадей – 76 млн га (в 1990 г. – 117,7 млн га, то есть сокращение составило почти 42 млн га).

За 1990–2010 гг. площадь сельскохозяйственных угодий уменьшилась на 18 млн га, или на 9%, валовая продукция сельского хозяйства сократилась на 28,2%, в том числе растениеводства – на 15,2%, животноводства – почти на 40%. Урожайность зерновых в 1990 г. находилась на уровне 19,5 ц/га, в 2010 г. – 18,3 ц/га.

Обследования свидетельствуют о явном снижении экономического плодородия земли. Нынешний уровень ее продуктивности поддерживается за счет дальнейшего истощения естественных запасов питательных веществ почвы: ежегодный их вынос почти в 3 раза превышает возврат, что связано с резким сокращением количества удобрений, вносимых на 1 га посевов. За 1990–2010 гг. это сокращение составило по минеральным удобрениям 2,3 раза, по органическим – 3,2

раза. Правда, производство минеральных удобрений в стране за этот период возросло с 14,6 млн до 18 млн т, но более 80% этого объема экспортируется и используется для удобрения и повышения плодородия земель бразильских и прочих зарубежных фермеров.

Отсутствие хозяйского отношения к земле прежде всего объясняется расстройством всего механизма реализации права частной собственности на нее, фактическим бесправием миллионов владельцев бумажных земельных долей, общим произволом и злоупотреблениями в земельных отношениях. Лишь в секторе приусадебных и фермерских семейных хозяйств, где право частной собственности получило более осязаемое выражение (располагая 26% посевных площадей, они производят 55% валовой продукции сельского хозяйства), положение с состоянием и использованием земли, ее продуктивностью более благоприятное. Наоборот, в акционерных обществах, ООО, СПК, госхозах, гигантских агрохолдингах, где сельхозпроизводители являются формальными собственниками-дольщиками, система земельных отношений остается деформированной, создающей «благоприятную» почву для произвола и злоупотреблений, разного рода махинаций. Располагая 76% посевных площадей, эти СХО производят 45% продукции отрасли.

В статистической отчетности о состоянии и использовании земель сельскохозяйственного назначения приводятся сведения, что из всех земель, находящихся в частной собственности, якобы 96,8% (129 млн га) приходится на эти земли. Но, по данным Росреестра на 01.01.2011 г., 76% из них (101,4 млн га) – это виртуальные участки владельцев бумажных долей. Более половины этих долей (51,7%) их владельцы передали (или их вынудили передать) в аренду крупным СХО, агрохолдингам, земельным магнатам, 11,2% – в уставный капитал СПК, товариществ, другим СХО. Только 7,2% «долевладельцев» получили взамен бумажных свидетельств реальные земельные участки.

Сельскохозяйственные земли в виде бумажных земельных долей, принадлежащих 2,42 млн (или 25,7%) владельцев, оказались

невостребованными. Эти земли незаконно, по «усмотрению» используются теми же крупными СХО, или находятся под надзором муниципального чиновничества. Закон «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения» (принят 27.01.2003) позволяет в судебном порядке изымать эти земельные доли в собственность муниципалитетов, то есть в распоряжение местного чиновничества. Опыт такого «распоряжения» реальными участками известен. Сельское хозяйство, как правило, вообще теряет эти земли.

Элементы явной анархии в земельных отношениях – непосредственная причина необоснованного перевода земель сельскохозяйственного назначения в другие категории или деградации находящихся в обороте участков. Так, за 1995–2010 гг. почти 2 млн земельных участков (17,2% площади перераспределенных земель) изменили категорию использования и выбыли из сельскохозяйственного оборота. Сейчас более 10 млн граждан не могут реализовать свои права земельных собственников и получить кредиты для улучшения состояния сельскохозяйственных земель из-за отсутствия регистрационных свидетельств и землеустроительной документации.

За время проводимых таким образом «преобразований» земельных отношений на 70,5 млн га посевной площади полностью нарушены севообороты, а на площади 11,5 млн га прежде осушенных и орошаемых земель прекратилось осуществление необходимых агротехнических и мелиоративных мероприятий. На огромных сельскохозяйственных территориях площадью 24 млн га интенсивно развиваются процессы эрозии и другие виды деградации почв, усиливается опустынивание этих территорий (в Республике Калмыкия возникла первая в Европе пустыня). За время земельной реформы более 3 млн га пашни вообще заросло кустарником, мелколесьем.

Бессистемный характер земельной реформы сопровождается запущенностью землеустроительных работ, хотя с 2001 г. действует Федеральный закон «О землеустройстве», определивший порядок и неотложные меры по их выполнению. До сих пор не проведена инвентаризация земель

сельскохозяйственного назначения, не осуществлено разграничение земельных участков, используемых индивидуальными собственниками и СХО на различном праве. Соответственно эти участки не зарегистрированы и не поставлены на кадастровый учет, а земли фонда перераспределения, равно как земельные доли, не выделены в натуре. Все это приводит к тому, что в целом отсутствуют необходимые организационно-территориальные условия для развития цивилизованного земельного рынка, купли-продажи, особенно ипотеки земельных участков. По сути, нет достоверной информации о количественном и качественном состоянии сельскохозяйственных земель, необходимой для построения действенного механизма регулирования их рыночного оборота, обоснования размеров платежей за землю, земельного налога, контроля использования.

Крайняя неупорядоченность системы землеустройства ведет к нарушению его устойчивости и компактности, порождает парцелляризацию земельных участков, чересполосицу, волокиту с оформлением землеустроительной документации. Затрудняется привлечение инвестиций в сельское хозяйство, отработка действенного механизма целенаправленного регулирования землепользования, а следовательно, всей системы земельных отношений.

О земельном законодательстве. Поистине плачевное состояние и неэффективное, часто явно бесхозяйственное использование земель сельскохозяйственного назначения во многом результат отсутствия действенной правовой защиты земли и ее владельца, прежде всего индивидуального, частного земельного собственника. Земельное законодательство, представленное уже сотнями правовых и нормативных актов, избыточно. Но именно эта избыточность в условиях крайне медленного продвижения нашего государства к независимости судебной системы, жесткости и волевых действий нынешней «вертикали» власти, вседозволенности «административного» ресурса и порождает так называемый правовой нигилизм, явный произвол в земельных и всей системе аграрных отношений. Иное положение было

бы с правовым регулированием земельных отношений и иным было бы состояние, качество, продуктивность земли, если бы регулирование осуществлялось по четко прописанным нормам единого государственного правового акта о земле прямого действия, с включением в него норм ответственности за использование земли и ее экономической защиты государством. Необходимость такого акта вытекает из особых функций и значения земли как общенационального достояния, основы жизнедеятельности человека.

Действующий с 2001 г. Земельный кодекс Российской Федерации, носящий декларативный характер и «обросший» обилием противоречивых положений и норм других правовых и нормативных актов, не способствует становлению цивилизованной рыночной системы земельных отношений. Параллельно действовали и продолжают действовать относящиеся к теме землевладения и землепользования нормы Гражданского, Семейного и Лесного кодексов, законов о сельхозкооперации, личном подсобном хозяйстве, крестьянском (фермерском) хозяйстве, ипотеке, переводе земель из одной категории в другую и т.д. Получился, говоря словами М.Е. Салтыкова-Щедрина, своеобразный «сумрак законов» с нестыкующимися нередко надуманными положениями и нормами, позволяющий решать земельные дела «по усмотрению» и для своей выгоды.

Многие считают, что Федеральный закон «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения» в какой-то мере устраняет недостатки других актов земельного законодательства. Но эти акты продолжают действовать и предлагают свои правовые решения важных аспектов земельного вопроса. На практике каждый чиновник, административно назначенный судья, магнат и т.д. выбирают «удобные» для них нормы из разных правовых актов.

Еще немало людей, которым удобны и выгодны прежние колхозные порядки землевладения и землепользования, хотя понятие «колхоз» уже исключено из официальной статистической отчетности и его нет в действующем государственном реестре категорий хозяйств в аграрном секторе. Од-

нако в принятом и действующем законе «О сельскохозяйственной кооперации» — это «приоритетная» форма якобы сельхозкооператива (другой, явно надуманной формой кооперации в сельском хозяйстве, в этом «дремучем», по некоторым оценкам, законе объявлен «коопхоз», о существовании которого сельчане ничего не знают). Указанный закон устанавливает норму, согласно которой колхоз (если это не настоящий кооператив), как и прежде, создается гражданами путем объединения их имущественных паевых взносов, денежных средств, земельных участков, земельных и имущественных долей и другого имущества, поступающего в паевую, по сути, тот же «неделимый» фонд хозяйства. Тем самым частная собственность крестьян, в том числе на землю, вновь «обобществляется» и становится общинной, то есть коллективной, иначе говоря, «совместно ничейной».

Правда, формально право частной собственности члена колхоза на земельную долю, даже на земельный участок, в законе признается. Но решение о форме (денежной или натуральной) и размерах возвращения члену этого «кооператива» принадлежавшего ему ранее имущества в виде внесенного пая, включая земельный, в целях осуществления индивидуальной предпринимательской деятельности при выходе из колхоза, по существу, принимает общее собрание. Советская и продолжающая ее современная несколько модернизированная практика создания этих псевдокооперативов со всей очевидностью показала, как такие собрания проводятся и какие на них могут быть приняты решения, тем более, если собрание будет правомочным при условии присутствия на нем всего 25% членов с принятием решений простым большинством голосов. Вряд ли нужно комментировать, что это будет означать (и наблюдается на практике), в частности, для развития крестьянских (фермерских) хозяйств в России. Злоупотребления и решения, лишённые здравого смысла, сплошь и рядом объясняются у нас тем, что многие законодательные акты по сельскому хозяйству, принятые Госдумой Российской Федерации, компромиссные из-за противоположных позиций депутатских фракций

и групп. Возникает вопрос: *нужно такой «неудобоваримый», вводящий в заблуждение, рождающий кооперативных мутантов закон выполнять?* Но раз закон есть, приходится им руководствоваться, часто вопреки действиям по возрождению реальной кооперации.

Немало такого рода вопросов и к «основному» для аграрного сектора земельному закону «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения», который в силу своего несовершенства и невнятности отдельных норм уже неоднократно подвергался изменениям, «корректировался». И хотя последние его корректировки определены Федеральным законом «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части совершенствования оборота земель сельскохозяйственного назначения» (2010), данный правовой акт так и не достиг желаемого совершенства. Правда, например, преимущественное право собственника земельной доли распоряжаться этой долей (или выделенным в счет ее земельным участком) без согласия прочих собственников этот «исправленный» закон утверждает, но тот же закон о сельхозкооперации, по сути, этого права не признает.

Сомнение вызывает правомерность, адекватность праву частной собственности, ее неприкосновенности норма закона, признающая приоритетность муниципалитетов в приобретении невостребованных земельных долей (ранее этот вопрос решался соглашениями между собственниками этих долей или между ними и сельхозорганизацией). Здесь широкое поле для «законного» произвола. Ведь невостребованность земельных долей часто объясняется объективными обстоятельствами, ожиданием более благоприятной конъюнктуры на рынке земли, более высокой цены на нее, незавершенностью землеустроительных и учетно-кадастровых процедур и т.д., а также общей запутанностью и сумбурностью земельного законодательства, вынуждающими подождать с распоряжением своей земельной долей. Игнорировать эти объективные причины — значит стать на путь вседозволенности в отношении миллионов собственников земельных долей, соответствующих площади

24 млн га (средний размер доли по стране около 9,9 га). Махинаторы с землей такого «правового» решения только и ждали.

Так что оценить рассматриваемый «улучшенный» закон положительно не представляется возможным уже потому, что принципиальные его нормы отдают приоритет не экономическому, рыночному, а административно-чиновничьему регулированию, волевым решениям, прямым злоупотреблениям, ущемляющим права земельных собственников, прежде всего физических лиц, владельцев земли на бумаге.

Якобы для наведения порядка в земельном вопросе высказывается предложение, в том числе некоторых представителей аграрной экономической науки, «о передаче земли народу», то есть новой ее национализации, с предоставлением сельхозпроизводителям участков только в аренду. А поскольку национализация означает на деле передачу земли не народу, а в распоряжение тех же чиновников, нетрудно предположить следствие такой массовой передачи, апробированной в советское время. Аренда же земли по разрешениям и запретам чиновников – это необъятное поле для злоупотреблений и коррупционных сделок с землей, которые исключаются при частном владении и нормальном ее рыночном обороте.

В целом подведена противоречивая, а в существенных моментах антиконституционная юридическая база для разного рода чиновничьих и монополистических манипуляций на рынке земли, свободы действий руководителей гигантских земельных конгломератов, включающих предприятия различного несельскохозяйственного направления, а также сельскохозяйственные организации, фактически покупаемые земельными монополистами за символическое вознаграждение или под заманчивые обещания. В последние годы такие конгломераты получили развитие в разных регионах страны, особенно в Белгородской области. Об этом часто с восторгом сообщают местные руководители, некоторые средства массовой информации и экономисты-аграрники, путающие гигантоманию с оптимальных размеров крупным производством, полагая, что

именно такие объединения выведут на путь возрождения деревню и сельское хозяйство в целом.

При нынешнем отсутствии на селе, особенно в глубинке, альтернативных источников заработка, крайне низкой осведомленности «владельцев» земельных долей о своих правах, продолжающемся старении жителей села и невозможности пожилых сельчан сменить местожительство и привычный образ жизни массовая сдача этих долей во многих случаях, по существу, «за шапку сухарей» в аренду или за такую же «цену» их продажа земельным монополистам может рассматриваться как кабальная сделка.

Дело, однако, не столько в низком уровне арендной платы или цены земельного участка, в частности закладываемого под ипотечный кредит, а в том, что на наших глазах происходит окончательное раскрестьянивание деревни и искусственное «насаждение» олигархических собственников земли на основе использования чрезвычайно «благоприятной» для них, далеко не предпринимательской конъюнктуры на деформированном аграрном, в том числе земельном, рынке.

До сих пор отсутствуют необходимые законодательные ограничения на предельные размеры концентрации земли в руках отдельных собственников и должный контроль за нормальным рыночным оборотом земли. Все это имеет и будет далее иметь необратимые отрицательные последствия не только для нынешних селян, но и для последующих поколений, которых земельные олигархи с помощью разросшейся рати регионального, районного и сельского муниципального чиновничества навсегда оторвут от земли. Между тем, особое внимание в правовом регулировании земельных отношений многих европейских стран, в частности Дании, Германии, Франции, Испании, Швейцарии, Норвегии, Италии и т.д., уделяется оптимизации размеров земли сельскохозяйственного назначения в собственности фермера. В ряде стран наряду с предельными максимальными размерами сельскохозяйственного землепользования установлены и минимальные размеры, что препятст-

вует чрезмерному ее дроблению, затрудняющему рациональное использование и нормальный рыночный оборот. В то же время земельное законодательство многих западных стран отказывает в возможности юридическим лицам приобретать землю, а банки, получившие в залог фермерскую землю, не могут стать ее собственниками. У нас в этом вопросе, по меньшей мере, нет ясности. И уже наблюдаются случаи, когда сельскохозяйственные организации, передав землю коммерческим банкам под залог, даже при хорошем урожае из-за отсутствия возможности погасить задолженность в условиях ценового диспаритета в АПК теряют землю.

Правда, есть страны, где предельные размеры землевладения и землепользования не установлены. Но там нет таких, как у нас, «благоприятных» в смысле стихийной конъюнктуры и прямого произвола на земельном рынке условий для концентрации земли в одних руках, действуют другие, косвенные, экономические (прежде всего налоговые) ограничители этих размеров. В этих странах в основном за счет государственных бюджетных источников создана эффективная система землеустройства, а у нас пока ее только пытаются создать, хотя закон о землеустройстве действует более 10 лет. *Во-первых*, межевание, как важнейшее звено землеустройства предполагает наличие у каждого собственника реального земельного участка, а у миллионов из них в наличии имеются пока повисшие в воздухе земельные доли. *Во-вторых*, утверждается, что никак нельзя выделить на цели землеустройства средства федерального бюджета, хотя речь идет о ежегодной сумме 3–3,5 млрд руб. на те же 10 лет. Власти пытаются переложить эти мизерные для федерального бюджета, а тем более для золотовалютных резервов страны суммы на сомнительные с точки зрения источников бюджеты муниципалитетов и тем более на еще более сомнительные внебюджетные средства.

Следует учитывать не только экономическую сторону решения земельного вопроса, связанную с правом собственников земли, размерами землевладения и т.д., но и социальную, которая в аграрном секторе до сих

пор остается предметом научных дискуссий. Как известно, в странах Европы и сейчас основу социальной структуры сельского хозяйства, и что особенно важно, стратегии всего сельского развития, составляют малые семейные фермы. В Италии, например, три четверти всех земельных собственников владеют наделами (включая лесные угодья), не превышающими 5 га. Только 1,6% землевладельцев располагают земельными площадями свыше 50 га. У них сосредоточено около 35% всех сельхозугодий, но они производят только около четверти стоимости конечного продукта сельского хозяйства. А это значит, что основную массу продукции в этой и ряде других стран и сейчас с наибольшим эффектом на преобладающей по размерам земельной площади производят мелкие фермы, функционирующие в рамках оптимально крупных вертикальных кооперативных объединений. У нас при отсутствии эффективно функционирующей кооперативной системы, общем преобладании крупных СХО последние занимают 2/3 посевных площадей и производят лишь 45% продукции сельского хозяйства. Этот явный структурный перекос негативно сказывается на состоянии и эффективности использования земли.

В тех странах ЕС, где средние размеры ферм относительно большие, основу их, тем не менее, составляют семейные фермы. Так, в Дании насчитывается около 70 тыс. крестьянских хозяйств со средней площадью 36 га, функционирующих в развитой кооперативной системе. Здесь, как и во многих других странах Сообщества, в отношении преобладающего в аграрной структуре сектора семейных хозяйств проводится активная политика протекционизма, четко прописанная в аграрном законодательстве. В соответствии с ним посредством прямой бюджетной поддержки государством мелких хозяйств, развития соответствующей сельской дорожной сети, социальной инфраструктуры сдерживается отток населения из сельской местности, обезлюдение регионов с неблагоприятными условиями, в частности отдаленных от цивилизации высокогорных сел. В Греции, например, благодаря такой

целевой поддержке 62% занятых в аграрном секторе успешно ведут хозяйство на отдаленных или неблагоприятных с точки зрения качества земельных угодий сельскохозяйственных территориях. В российской действительности на таких территориях, в сельской глубинке, земля опустела, на ней некому работать и некому ее осваивать.

О государственной защите земли. Исследователь «земельного вопроса» Д.И. Менделеев писал, что защита земли, следовательно, земледельца «равносильна защите самого государства»¹. Земля, кто бы ни был ее конкретным собственником, ничем не заменимое *общенациональное* достояние, по классическому определению «мать богатства». В совокупности взаимосвязанных направлений и мер защиты земли государством особая роль в цивилизованных странах отводится правовой защите, качеству, четкости, целенаправленности, предметности и однозначности земельного законодательства. Земельное и в целом аграрное законодательство, обеспечивающее прочную правовую защиту земли и обрабатывающего ее земельного собственника, тесно связано с активной экономической защитой, которая базируется на принципах аграрного протекционизма и является важнейшим элементом всей аграрной политики. В реализации этих принципов правительства стран – нынешних членов ВТО с успехом «перешагивают» через правила этой организации, обеспечивая массированную поддержку сельских товаропроизводителей, вкладывая на единицу земельных угодий в 5–10 раз более, чем Россия. Тем самым обеспечивается действительный (а не преимущественно декларативный, как у нас) приоритет развития сельского хозяйства, а следовательно, реальные экономические возможности повышения качества и плодородия земли.

Активно осуществляют политику аграрного протекционизма Норвегия, Южная Корея, США, страны ЕС. Действительная общенациональная забота государства о крестьянском сословии как «корневой системе»

нации, каждой крестьянской семье, об условиях труда и качестве жизни в деревне приносит неоценимые плоды. Так, в Норвегии объем среднегодовой поддержки аграрного сектора составляет почти 2/3 стоимости валовой сельскохозяйственной продукции, а в расчете на сельского жителя – более 30 тыс. долл., на 1 га сельхозугодий – около 3 тыс. долл. против соответственно 120 и 10 долл. в России.

Масштабное государственное субсидирование аграрного сектора осуществляется во многих других странах (причем не имеющих серьезных запасов нефти и газа). Например, бывшая отсталая российская окраина Финляндия ныне экспортирует нам в обмен на сырье мирового класса станки, оборудование, электронику и т.д., да и качественные пищевые продукты. Бедная от природы, но экономически и законодательно защищенная, социально обустроенная земля финских частных фермерских хозяйств, включенных в развитую кооперативную систему, обеспечивает прочную продовольственную безопасность страны. А в России с ее десятками миллионов гектаров уникальных черноземов сохраняется серьезная угроза этой безопасности.

Российское государство, бесспорно, ослабило бремя перекачки средств из аграрного сектора, но не обеспечивает прочной и активной экономической защиты земли и самого земледельца. Селу возвращается часть изымаемых у него через механизм этой перекачки доходов, но суммы этого возврата не отвечают принципам аграрного протекционизма и социальной справедливости, задачам повышения экономического плодородия земли. В 2009 г., по расчетам на товарную продукцию СХО, государство и субъекты монопольного окружения села «выкачали» из сельского хозяйства около 1,3 трлн руб. вновь созданной стоимости отрасли. Селу же была возвращена через бюджетные назначения 1/10 этой суммы, причем работающие на земле товаропроизводители получили менее 1/4 этих назначений. В 2010 г. аграрный бюджет вообще был сокращен до 104 млрд руб. – 9% суммы перекачки. Но и на 2012 г. он определен в

¹ Волков С.Н. Землеустроительное обеспечение и использование земель сельскохозяйственного назначения // Агропродовольственная политика России. – 2012. – № 1.

сумме около 140 млрд руб. против минимально необходимых 500 млрд и «разрешенных» правилами ВТО 260 млрд.

Серьезно улучшить качество земли при такой поддержке, даже сохранить его на нынешнем уровне невозможно. А декларативная «установка» Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации вовлечь в оборот миллионы гектаров заброшенных земель не что иное, как благое пожелание.

Формирование развитой, эффективной рыночной системы земельных отношений в сельском хозяйстве, которая бы обеспечила высокую его конкурентоспособность, предполагает усиление регулирующей роли государства в ликвидации существующих диспропорций и деформаций в АПК, прежде всего в его ценовой подсистеме. В ложном направлении ориентируют предположения, согласно которым земельно-ипотечное кредитование якобы может «выручить» сельхозпроизводителей в условиях отсутствия у них средств на долгосрочные инвестиции, связанного с указанными деформациями. На самом деле земельный рынок может успешно развиваться, в том числе в направлении залога земель, при устойчивом финансовом состоянии различных форм хозяйства и обеспечении на этой основе высоких стимулов сельскохозяйственного труда. Экономические расчеты показывают, что достижение такого состояния, прежде всего через протекционистскую бюджетную поддержку аграрных цен, предполагает обеспечение сельхозпроизводителям при реализации их продукции рентабельности 20–25% при оплате труда работников сельского хозяйства не ниже 70% средней по народному хозяйству (с учетом фактического уровня оплаты в течение последних 10–12 лет отрасль в целом является убыточной). Только так можно повысить инвестиционную привлекательность вложений в землю.

Источниками пополнения аграрного бюджета могут стать прогрессивный подоходный налог, природная рента, основная часть выручки от продажи земель сельскохозяйственного назначения, экспорта зерна, сверхдоходы посредников и т.д. При этом

было бы социально справедливым списать всю кредиторскую задолженность сельского хозяйства как возникшую не по его вине, а вследствие диспаритета цен, непрофессионализма управления и фискальной, антипротекционистской направленности макроэкономической политики государства по отношению к селу.

Даже если привлечь половину названных источников, полученные суммы заведомо превысят указанную минимально необходимую величину аграрной части федерального бюджета. Что касается распределения аграрного бюджета, необходимо обеспечить как строго дифференцированный подход в зависимости от эффективности производства, так и общую масштабную модернизацию всей сельской социальной и инженерной инфраструктуры, дорожной сети, системы связи независимо от финансового состояния СХО. При нынешнем состоянии социальной сферы села закрепить уже подготовленных и способных организовать рациональное использование земли выпускников специальных учебных заведений аграрного профиля практически невозможно. Чтобы радикально исправить положение, нужно, во-первых, не обирать и без того бедного земледельца, а, наоборот, учитывая зарубежный опыт, поддерживать его необходимыми для модернизации ресурсами, на деле реализуя провозглашенный и неоднократно подтверждаемый нынешним руководством страны приоритет сельского развития.

В определенной мере этот приоритет отражен в национальном проекте «Развитие АПК» (2005), Государственной программе развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008–2012 годы, аналогичных программных разработках на 2013–2020 гг., но больше в плане общих замыслов, а не конкретного ресурсного обеспечения. Эта тенденция присутствует и в новых программных разработках по сельскому хозяйству на 2013–2020 гг., пока не видно серьезных сдвигов в этой области.

Проще всего объяснить мизерность государственной поддержки села нехваткой бюджетных

средств, которые уже «расписаны» по отраслям и сферам народного хозяйства. Но учтен ли в этой «росписи» (с ее заведомыми откатами и «распилами» миллиардов бюджетных средств) принцип приоритетности, нет ли в некоторых приоритетах явных просчетов, субъективных «любительских» подходов со стороны «расписывающих»? Почему интересы и амбиции оборонщиков, милиции, спортивных фанатов и т.д. приоритетнее интересов и нужд крестьянства, разве дефицит продовольствия меньше угрожает национальной безопасности, чем, например, недостаток танков, почему затраты на «Олимпиаду-2014», Роскосмос и т.д. приоритетнее затрат на сельское хозяйство? Ведь доля аграрного сектора в бюджете страны и так сократилась до 1,2% на 27% сельского населения. Не в том ли дело, что нехватка средств для господдержки села есть прямое следствие явного пренебрежения власти к ответственному выбору приоритетов с учетом мнения широкой общественности?

Ответ на эти вопросы очевиден. Явные перекосы в расстановке приоритетов, сопровождающиеся пресловутой «перекачкой» средств, свидетельствуют об очевидных признаках ущербности аграрной и общей экономической политики государства.

Представители экономического блока правительства считают, что размеры господдержки сельского хозяйства нужно рассматривать с учетом выделяемых на льготных условиях кредитов. Но кредиты это не «добавочные» вложения. И субсидированные кредиты надо полностью возвращать. А между тем уже сейчас (данные за 2011 г.) кредиторская задолженность СХО достигла колоссальной суммы – свыше 1,5 трлн руб. Это значительно превышает их выручку от реализации продукции и получаемую прибыль. При фактической убыточности сельского хозяйства в условиях сложившегося диспаритета цен финансовых возможностей возврата, если даже и далее «экономить» на заниженной оплате труда селян более чем на 50% (тем самым «стимулируя» снижение трудовой активности и отток квалифицированных и перспективных работников из се-

ла), подавляющее большинство хозяйств не имеют. Совершенно иными были бы экономические условия воспроизводства в сельском хозяйстве при соблюдении и поддержке ценового паритета, что изменило бы и функции, и результативность кредитной политики. Зачем СХО залезать в кредитную («ростовщическую» по нынешним процентным ставкам) долговую яму, если при поддержке аграрных цен (достигающих в тех же «развитых» странах 80% общей суммы господдержки) они будут иметь собственные денежные источники, в том числе для покрытия сезонных затрат?

Разумеется, наряду с государственной поддержкой необходимы усилия самих СХО по повышению эффективности использования земли и других ресурсов. Пока это удастся ограниченному числу хозяйств, прежде всего представленных клубом «Агро-300», включающим 1,3% общего числа крупных СХО. В этом очевидна роль человеческого фактора, профессионализма руководителей, но и, как правило, более благоприятных условий производства и сбыта продукции, следовательно, «добавочных» вложений в землю, а значит, в целом более высокого уровня технической оснащенности производства. Одновременно эти хозяйства получают бюджетные и кредитные ресурсы, то есть находятся под прямой протекционистской защитой государства. К сожалению, перераспределение ресурсов осуществляется в пользу ограниченного числа, как правило, крупных предприятий, агрохолдингов. Основные землепользователи и производители сельхозпродукции – масса других крупных и средних хозяйств, малых семейных ферм, тем более в глубинке, лишены такой поддержки.

Таким образом, земля вместе с работающим на ней российским земледельцем в целом не имеет необходимой для осуществления стратегии модернизации правовой и экономической защиты. Для обеспечения такой защиты требуется осуществить комплекс мер правового и экономического характера, который устранил бы сложившиеся структурные деформации и перекосы в эко-

номике, тормозящие и дезорганизирующие процесс возрождения сельского хозяйства:

полное финансовое обеспечение приоритета сельского развития на ближайшую перспективу в объективно необходимых и последовательно наращиваемых размерах, прежде всего за счет возвращения селу основной части социально несправедливых и экономически необоснованных изъятий государством и субъектами монопольного окружения отрасли созданного в ней национального дохода;

разработка и последовательное системное применение действенного механизма реализации приоритета и более рациональное использование бюджетных и собственных ресурсов СХО;

создание радикально обновленного земельного и общего аграрного законодательства.

Действующий экономический механизм АПК неэффективен, вследствие чего и скудные ресурсы господдержки села не дают должной отдачи, не доходят непосредственно до товаропроизводителя. Ценовой, кредитно-финансовый, налоговый и другие рычаги и инструменты этого механизма противоречивы, не согласованы, то есть не образуют единой системы, не выверены с точки зрения внутриотраслевых приоритетов, эффективности, необходимого ресурсного обеспечения, его дополнительных источников. Отсутствует жесткая адресная ответственность за результаты использования этих инструментов. В итоге

ослабляются или сводятся на нет как регулирующие, так и стимулирующие функции системы государственного управления сельским хозяйством.

Что же касается действующего земельного и общего аграрного законодательства, оно нуждается в основательной «ревизии», всестороннем обновлении и систематизации.

Чтобы всерьез на общегосударственном уровне заняться созданием современного, высокоэффективного сельского хозяйства и фундаментальным законодательным обеспечением его устойчивого развития, необходимо разработать и принять полноценный федеральный закон о землях сельскохозяйственного назначения или соответствующий раздел в едином законе «О сельском хозяйстве Российской Федерации» прямого действия. Такой закон прежде всего должен определить и детализировать основные направления земельной и в целом аграрной политики. Надо придать четкость, предметность формам, методам, а главное, размерам и механизмам активной государственной поддержки сельского хозяйства, лоббирования интересов села. Так же четко и предметно в законе должны быть определены меры ответственности и другие условия, обеспечивающие динамичное развитие аграрного производства и действительно радикальные изменения в качестве и продуктивности земли, условиях труда и жизни современного российского земледельца.

Розглянуто вузлові аспекти земельного питання, по-перше, власність на землю, умови і суспільні форми її ефективного використання. Проаналізовано наслідки аграрної реформи в Росії, прорахунки і зловживання в землеволодінні і землевикористанні, шляхи їх подолання. Особливу увагу приділено формуванню розвинутого ринкового обігу землі, організаційним і правовим питанням становлення перевіреної світовим досвідом цивілізованої системи земельних відносин.

Рассмотрены узловые аспекты земельного вопроса, прежде всего собственность на землю, условия и общественные формы ее эффективного использования. Анализируются последствия аграрной реформы в России, просчеты и злоупотребления в землевладении и землепользовании, пути их преодоления. Особое внимание уделяется формированию развитого рыночного оборота земли, организационным и правовым вопросам становления проверенной мировым опытом цивилизованной системы земельных отношений.

Under consideration are the key aspects of land issue, primarily land ownership, conditions and social forms of efficient land usage. Being analyzed are the consequences of agrarian reform in Russia, miscounts and abuses in land ownership and land usage, ways of their surmounting. Special attention is attached to formation of developed market land turnover, organizational and legal problems of establishing civilized system of land relations tested by world experience.

*

**П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, радник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
Б.К. СУПІХАНОВ, доктор економічних наук, академік НААН,
радник голови “Укразролізінг”
В.І. ВЛАСОВ, доктор сільськогосподарських наук,
доктор економічних наук, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Тенденції розвитку виробництва м'яса та торгівлі ним у країнах Євросоюзу на початку ХХІ століття

М'ясо і продукти його переробки в усіх народів та в усі часи були, є й завжди будуть необхідною умовою життя людини і свідченням її добробуту. Тому закономірною є турбота всіх без винятку країн світу про забезпеченість м'ясом свого населення в необхідній кількості. При цьому повинні враховуватися як особливості споживання м'яса кожною нацією, а звідси і структура його виробництва. Це, в свою чергу, впливає на види вирощуваного поголів'я, структуру посівних площ, експортно-імпортну політику тощо.

Так, високорозвинуті країни Європейського Союзу при загальній чисельності населення близько 500 млн осіб (7,7% від світового) й площі сільськогосподарських угідь 184,9 млн га (3,8% до світових) виробили у 2010 році 44,6 млн т м'яса. Але слід зауважити, що порівняно з 2000 роком питома вага ЄС у світі зменшилася з 18,5 до 15,5%.

Зумовлено це не тільки тим, що виробництво м'яса зросло в інших регіонах нашої планети, а й поліпшенням якості м'ясних ресурсів відповідно до вимог кожної країни, зменшенням поголів'я худоби в Співтоваристві. Якщо у світі (без ЄС) виробництво м'яса з 2000 до 2010 року зросло на 47,7 млн т, або на 25%, то в країнах ЄС – лише на 1,5 млн т, або на 3,5%. Поголів'я великої рогатої худоби відповідно скоротилося на 11,2 млн гол., свиней – на 2,1 млн гол. Зросло тільки поголів'я птиці – на 83,5 млн гол.

Відповідно зменшилося поголів'я забитих тварин великої рогатої худоби на 4,2; свиней – на 6,2; овець – на 1,9 млн голів при зростанні кількості забитої птиці на 44,8 млн голів.

Такі зміни, природно, позначилися не тільки на обсягах, а й на змінах структури виробництва різних видів м'яса (табл. 1).

1. Обсяги та структура виробництва м'яса в ЄС

Вид м'яса	Обсяг, тис. т			Структура, %		
	2000 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., ±	2000 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., ±
Яловичина *	8397,6	8140,5	-257,1	19,5	18,2	-1,3
Свинина	21778,7	22821,2	1042,5	50,5	51,1	+0,6
М'ясо птиці	10625,4	11931,4	1306,0	24,6	26,7	+2,1
Баранина	1200,3	899,7	-300,6	2,8	2,0	-0,8
Інше	1126,8	871,5	-255,3	2,6	1,9	-0,7
Разом	43128,8	44664,3	1535,5	100,0	100,0	

* За номенклатурою ФАО – Cattle meet.

Отже, виробництво яловичини зменшилося на 257,1 тис. т, баранини – на 300,6 тис. т при збільшенні виробництва свинини на 1042,5 тис. т та м'яса птиці на 1306 тис. т.

Основу виробництва м'яса в ЄС становить свинина, питома вага якої перевищує 51%, і при зниженні питомої ваги всіх видів

м'яса в структурі його виробництва цей показник зріс тільки по м'ясу птиці від 24,6% у 2000 році до 26,7% у 2010 році. При цьому таке зростання відбулося за рахунок збільшення виробництва майже на 1,5 млн т м'яса бройлерів, або з 77% всього м'яса птиці у 2000 році до 81,2% у 2010 році.

Слід зазначити, що чіткої тенденції до зменшення виробництва яловичини відносно „старих” (ЄС-15) і „нових” (ЄС-12) членів не спостерігається. Воно відбулося в усіх цих країнах за 2000–2010 роки. Але якщо в ЄС-15 виробництво яловичини зменшилося в десяти країнах, а найбільше у фізичних величинах у Німеччині – на 98,5 тис. т, або на 7,6%, у Нідерландах – відповідно на 82, або на 17,4%, в Італії – на 83 тис. т і 7,2%, то серед нових членів ЄС виробництво яловичини знизили одинадцять країн при найбільшому падінні у ваговому вимірі в Угорщині – на 39,3 тис. т, а у відносному в Болгарії – на 71,6%.

Водночас серед „старих” членів ЄС виробництво яловичини збільшили Австрія (+21,3 тис. т), Франція (+22,6 тис. т), Греція (+6,7 тис. т) і найбільше – Велика Британія

(+219,7 тис. т), а серед „нових” членів – тільки Польща (+52,4 тис. т).

Подібна картина простежується також по свинині й баранині при деякому зрушенні акцентів між окремими країнами. Так, якщо Австрія та Польща збільшили виробництво яловичини, то зменшили обсяги виробництва і свинини, й баранини, тоді як Естонія, навпаки, збільшила виробництво цих видів м'яса.

Зроблена нами порівняльна оцінка виробництва м'яса на одну особу та на працездатного селянина за 2000 і 2010 роки по всіх країнах ЄС наведена в таблиці 2. У цілому виробництво м'яса на одну особу в середньому по 27 країнах ЄС більше ніж удвічі перевищує світовий рівень – 89,2 кг (2010 р.) проти 42,4 кг, але цей показник знизився на 0,5%, або на 0,4 кг порівняно з 2000 роком, тоді як у світі він збільшився на 4,2 кг, або на 11%.

2. Виробництво м'яса в країнах ЄС, кг¹

Країна	На одну особу			На працездатного селянина		
	2000 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., %	2000 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., %
Австрія	118,7	107,8	90,8	4775	6287	131,6
Бельгія	170,3	162,0	95,1	21969	29416	133,9
Болгарія	61,0	64,6	101,8	2142	3902	182,1
Кіпр	130,2	92,8	71,3	3202	3415	106,6
Чехія	76,8	34,9	97,5	1826	2404	131,6
Данія	372,1	346,9	93,2	18382	25669	139,6
Естонія	38,9	39,8	102,3	702	874	124,5
Фінляндія	64,1	62,9	98,1	2320	3442	148,3
Франція	109,8	103,6	94,3	7389	11348	153,6
Німеччина	76,3	75,9	99,5	6189	9458	152,8
Греція	41,5	40,0	96,4	552	713	129,1
Угорщина	115,1	111,7	102,2	2600	3650	111,4
Ірландія	267,6	227,7	85,1	6133	6833	111,4
Італія	71,6	67,4	94,1	3264	4830	148,0
Латвія	26,0	27,4	105,4	468	547	116,9
Литва	53,5	56,3	105,2	917	1485	162,0
Люксембург	102,4	52,6	58,2	11183	10080	90,1
Мальта	47,2	44,0	93,2	9185	9185	100,0
Нідерланди	181,0	173,4	95,8	10667	13522	126,3
Польща	75,1	75,4	100,4	765	975	127,5
Португалія	71,2	68,2	95,8	1085	1413	130,3
Румунія	44,9	46,2	102,9	572	1143	199,9
Словаччина	51,8	51,2	98,8	1166	1420	121,8
Словенія	80,2	78,4	97,7	8378	22739	271,4
Іспанія	121,9	106,6	87,4	3666	4837	131,9
Швеція	61,3	57,8	94,3	3718	4720	126,9
Велика Британія	59,4	56,4	94,9	6639	7393	111,3
ЄС	89,6	89,2	99,5	2886	6662	230,8
% до світу	234,7	210,4				
Світ	38,2	42,4	111,0	190	224	117,9

Найвище виробництво м'яса на одну особу має Данія – 345,6 кг, або у 3,9 раза більше середнього по ЄС і в 8,2 раза більше се-

редньосвітового. При цьому порівняно з 2000 роком у Данії на одну особу вироблено м'яса на 25,2 кг, або на 6,8%, менше. Най-

¹ www.fao.org.production; www.fao.org.population

нижчим цей показник був у Латвії – 27,4 кг. При цьому дві країни – Естонія та Греція поступаються за його величиною середньо-світовому, а 18 – середньому по ЄС.

Слід зазначити високу інтенсивність виробництва м'яса одним працездатним селянином, що зайнятий в аграрному виробництві. Якщо у світі в 2010 році на одного працездатного селянина було вироблено 224 кг м'яса, то в середньому по ЄС – 6662 кг, або майже у 30 разів більше. При цьому, якщо у

світі цей показник з 2000 року зріс на 34 кг, то по ЄС – на 3776 кг.

У шести країнах ЄС у 2010 році на одного працездатного селянина було вироблено понад 10 т м'яса при найбільшому показнику в Бельгії – 29,4 т. При цьому порівняно з 2000 роком найкращих успіхів досягла Словенія, збільшивши виробництво з 8378 до 22 739 кг, або на 171,4%.

ЄС у цілому є найпотужнішим експортером м'яса у світі (табл. 3)¹.

3. Експорт м'яса країнами ЄС

Регіон	2000 р.		2009 р.			
	тис. т	% до світу	тис. т	± до 2000 р.	% до світу	± % до 2000 р.
Всі види м'яса						
Світ	24359,2	100,0	37643,6	13284,4	100	
ЄС	10640,6	43,7	15510,5	4870,0	41,2	-2,5
Яловичина						
Світ	1380,4	100,0	1591,7	211,3	115,3	
ЄС	846,3	61,3	1125,7	279,4	70,7	+9,4
Свинина						
Світ	6952,0	100,0	12125,4	5173,5	100	
ЄС	5140,1	73,9	8032,1	2892,0	66,2	-7,7
Баранина						
Світ	936,5	100,0	1025,5	89,0	100	
ЄС	202,5	21,6	214,3	11,7	20,9	-0,7
М'ясо птиці						
Світ	8780,7	100,0	14212,1	5431,4	100	
ЄС	2873,3	32,7	4095,1	1221,8	28,8	-3,9
Бройлери						
Світ	6888,4	100,0	10732,6	3844,1	100	
ЄС	1793,9	26,0	2544,1	750,3	23,7	-2,3

Отже, незважаючи на суттєве зростання експорту м'яса країнами ЄС із 10,6 до 15,5 млн т, що зумовлено випереджаючим обсягом пропозиції цієї продукції іншими регіонами планети, питома вага ЄС у світовому експорті м'яса зменшилася з 43,7 до 41,2 %. При цьому ЄС збільшив експорт м'яса по кожному з видів, наведених у таблиці 3, але в межах загальних обсягів питома вага відносно світових показників зросла тільки по яловичині з 61,3 до 70,7 %, а по інших видах м'яса знизилася. Відповідно змінилася й структура експорту м'яса як у світі, так і в ЄС (табл. 4).

Як бачимо, головним експортним продуктом ЄС на світовому ринку м'яса є свинина, питома вага якої збільшилася з 23,2 до 51,8 %.

Синхронно як у світі, так і в ЄС, знизилася питома вага експорту яловичини, баранини й бройлерів, але в цілому по м'ясу птиці, якщо його питома вага у світі зросла з 36 до 37,9 %, то в ЄС знизилася з 27 до 26,4 %.

Відзначаючи лідируючі позиції ЄС з експорту м'яса у світі слід сказати, що реально на світовий ринок надходять набагато менші обсяги м'яса з країн цього об'єднання, що пояснюється значними обсягами внутрішньої торгівлі країн ЄС між собою. Аналіз даного явища з виділенням групи країн „старих” (15) і „нових” 12 членів ЄС наведений у таблиці 5. При цьому для порівняння „нові” члени ЄС, які приєдналися до нього після 2004 року, умовно були включені в ЄС-27 із 2000 року.

¹ www.fao.org.trade

4. Структура експорту м'яса, %

Вид м'яса	Регіон	2000 р.	2009 р.	2009 до 2000, %
Яловичина	Світ	5,7	4,2	- 1,5
	ЄС	7,9	7,3	-0,6
Свинина	Світ	13,4	14,7	+ 1,3
	ЄС	23,2	51,8	+28,6
Баранина	Світ	3,8	2,7	- 1,1
	ЄС	1,9	1,4	-0,5
М'ясо птиці разом	Світ	36,0	37,9	+ 1,9
	ЄС	27,0	26,4	-0,6
Бройлери	Світ	28,3	28,5	+0,2
	ЄС	16,8	16,4	-0,4

Отже, спільними тенденціями змін експорту м'яса країнами ЄС є наступні:

1. Загальне зростання обсягів експорту всіх видів м'яса.

2. Зростання питомої ваги внутрішнього експорту та, відповідно, загальне скорочення питомої ваги експорту м'яса обома групами країн за межі ЄС.

3. Зростання обсягів експорту м'яса „новими” членами ЄС (12).

4. Відкриття кордонів „новим” членам ЄС зумовило збільшення експорту м'яса як до „старих” членів ЄС, так і між собою.

Такі ж тенденції спостерігаються й при оцінці імпорту при різниці у вагових величинах, що пояснюється різницею у часі звітування вивезення м'яса і періодом звітування про перетин товаром кордонів близького й далекого для країн ЄС зарубіжжя.

5. Внутрішній і зовнішній експорт м'яса країнами ЄС¹

Співтовариство	Показник	2000 р.		2009 р.	
		тонн	%	Тонн	%
Яловичина					
ЄС-27	Усього	846290	100,0	1124197	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-27	794640	93,9	1087399	96,7
	за межі ЄС-27	51650	6,1	36798	3,3
ЄС-15	Усього	807609	100,0	909598	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-15	768303	95,1	869597	95,6
	в ЄС-12	4175	0,5	10542	1,2
	за межі ЄС-27	35131	4,4	29459	3,2
ЄС-12	Усього	38581	100,0	214669	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-15	15820	41,0	195198	90,9
	в ЄС-12	6342	16,4	12132	5,7
	за межі ЄС-27	16419	42,6	7339	3,4
Свинина					
ЄС-27	Усього	2475730	100,0	3843357	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-27	1728946	69,8	3075283	80,0
	за межі ЄС-27	746784	31,2	768074	20,0
ЄС-15	Усього	2360321	100,0	3641172	100,0
	у т. ч.: В межах ЄС-15	1573964	66,7	2158102	59,3
	в ЄС-12	102551	4,3	789190	21,7
	за межі ЄС-27	683806	29,0	693880	19,1
ЄС-12	Усього	115409	100,0	202185	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-15	24208	21,0	30908	15,3
	в ЄС-12	28223	24,5	97083	48,0
	за межі ЄС-27	62978	54,6	74194	36,7

¹ www.fao.org.trade.detail_matrix

Бройлери					
ЄС-27	Усього	1788655	100,0	2821519	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-27	1085599	60,7	1838762	65,2
	за межі ЄС-27	703056	39,3	982757	34,8
ЄС-15	Усього	1692203	100,0	2464456	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-15	951848	56,2	1328181	53,9
	в ЄС-12	71130	4,2	196422	8,0
	за межі ЄС-27	669225	39,5	939853	38,1
ЄС-12	Усього	96452	100,0	357063	100,0
	у т. ч.: в межах ЄС-15	49372	51,9	148641	41,6
	в ЄС-12	13249	13,7	165518	46,4
	за межі ЄС-27	33831	35,1	42904	12,0

Що стосується торгівлі України з ЄС-27 у цілому та її окремими державами, то обсяги експорту м'яса незначні: найбільші у 2003 році – 320 т, а найменші були у 2007 році – 4,4 т. При цьому в 2005 році нашим головним імпортером була Польща (1,18 т), у 2006 – Румунія (64,3 т), у 2007 – Швеція (2,4 т), у 2008 – знову Польща (8,8 т) й у 2009 році – Німеччина (1,9 т)¹.

Водночас країна імпортує значні обсяги м'яса з ЄС-27, які становили у 2005 році 115,1 тис. т, або 44,1% до загального імпорту, відповідно у 2006-му – 87,1 і 37,7; у 2007 – 33,1 та 15,9; у 2008 – 271 і 52,9; 2009 – 212 і 49,3; 2010 році – 197,8 тис. т і 56,7%.

Слід зазначити суттєві потенційні можливості України як експортера м'яса. Наприклад, якщо Белгородська область Російської Федерації (а це майже 25 частина України) виробляє його 1,2 млн т, а Україна в межах 2,5 млн т, то потенціал нашої держави при його виробництві нарівні Белгородщини може становити 25-30 млн т при внутрішній потребі України 4 млн т. Тобто можливий її експортний потенціал по м'ясу становитиме близько 20 млн т. Але для цього досвід Белгородської області слід використати повною мірою.

Досліджено тенденції розвитку виробництва м'яса в цілому та окремих його видів, а також торгівлі ним країнами ЄС з початку поточного століття. Проаналізовано зміни експорту-імпорту м'яса між „старими” (ЄС-15) і „новими” членами ЄС.

Исследованы тенденции развития производства мяса в целом и по его отдельным видам, а также торговли им странами ЕС с начала текущего столетия. Проанализированы изменения экспорта-импорта мяса между „старыми” (ЕС-15) и „новыми” членами ЕС.

In the article the tendencies of development of production of meat on the whole and on its separate kinds, and also trade by them by the countries of EU from the beginning of current century are explored. The changes of export-import of meat between the „old” (ES-15-15) and „new” members of ES are analysed.

* * *

¹ Державна служба статистики України.

Тенденції формування світового та вітчизняного ринку м'яса птиці

У сучасних умовах складного розвитку світової економіки під впливом таких чинників, як зростання населення та глобалізація, важливим питанням є забезпечення населення продовольством і необхідною кількістю поживних речовин, збільшуються й мінімально необхідні обсяги продовольчих запасів, які потрібні для уникнення голоду в світі та забезпечення нормального функціонування людського організму.

Важливим елементом споживчого раціону людини є м'ясо, яке містить необхідні заміни та незамінні амінокислоти (ті, що не виробляються самостійно в її організмі), а також є цінним джерелом білків і жирів.

Протягом останніх років спостерігається збільшення споживання м'яса, в т.ч. м'яса птиці, як у світі так і в Україні. Підвищення споживчого попиту на цей вид м'яса стимулює нарощування обсягів його виробництва та збільшення кількості торговельних операцій на світовому ринку.

На нинішній час м'ясо птиці є одним із найпоширеніших видів м'яса в світі. Воно, за словами медиків, краще засвоюється в організмі людини порівняно з яловичиною й свининою. Ще однією перевагою саме цього виду м'яса є його дешевизна відносно інших видів м'яса, що робить його найбільш доступним для населення в сучасних умовах розвитку світової економіки.

Вітчизняні вчені економісти П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, Ф.О. Ярошенко, А.С. Мельник, О.М. Шпичак та інші в своїх наукових працях приділяли увагу проблемам виробництва м'яса птиці, розвитку птахівництва як однієї з найперспективніших

галузей тваринництва¹. Не зменшуючи значення робіт щодо висвітлення проблеми формування й функціонування ринку продукції птахівництва, необхідно відзначити, що ринок м'яса птиці розвивається динамічно і тому потребує постійного дослідження.

Мета статті – вивчення та аналіз функціонування світового й вітчизняного ринку м'яса птиці, визначення тенденцій його подальшого розвитку.

Багато світових організацій, таких як Міністерство сільського господарства США (USDA)², Науково-дослідний інститут продовольства та сільського господарства США (FAPRI)³, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD)⁴, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO)⁵ й ін., що займаються дослідженням, аналізом і прогнозуванням розвитку ринків, вказують на те, що в майбутньому збільшиться споживання харчових продуктів. Це пояснюється тим, що, по-перше, зростає чисельність населення нашої планети (за прогнозами ООН 75 млн осіб на рік, або 9,1 млрд осіб до 2050 року), а, по-друге, дадуть свої результати міжнародні програми Продовольчої та сільськогосподарської органі-

¹ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

² Офіційний сайт Міністерства сільського господарства США (USDA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usda.gov>

³ Офіційний сайт Науково-дослідного інституту продовольства та сільського господарства США (FAPRI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fapri.org/>

⁴ Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>

⁵ Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/>

*Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

зації ООН по боротьбі зі світовим голодом (нині голодують понад 1 млрд осіб, програма має на меті скоротити чисельність голодуючих у світі вдвічі).

У цьому контексті надзвичайно важливим є розвиток м'ясного комплексу загалом і птахівництва зокрема. Проаналізувавши

тенденції зростання світових цін на основні види м'яса, можна побачити, що, незважаючи на незначні зростання, м'ясо птиці є найдешевшим, а відповідно й найдоступнішим для населення, що знаходиться за межею бідності (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка світових цін на основні види м'яса, дол. США/кг

Джерело: Розраховано за даними OECD¹

Співвідношення ціни та харчової поживності дають нам змогу прогнозувати найбільші темпи приросту споживання м'яса птиці серед інших видів м'яса порівняно з 2010 роком (рис. 2).

За прогнозами OECD до 2020 року щорічну найбільшу кількість м'яса птиці споживатимуть такі країни, як Китай (близько 21

млн т), США (близько 19 млн т), Європейський Союз (близько 13 млн т). Проте аналіз споживання м'яса птиці на 1 особу до 2020 року демонструє дещо іншу картину країн-лідерів – США (близько 49 кг/1 особу), Бразилія (близько 46 кг/1 особу), Саудівська Аравія (близько 44 кг/1 особу).

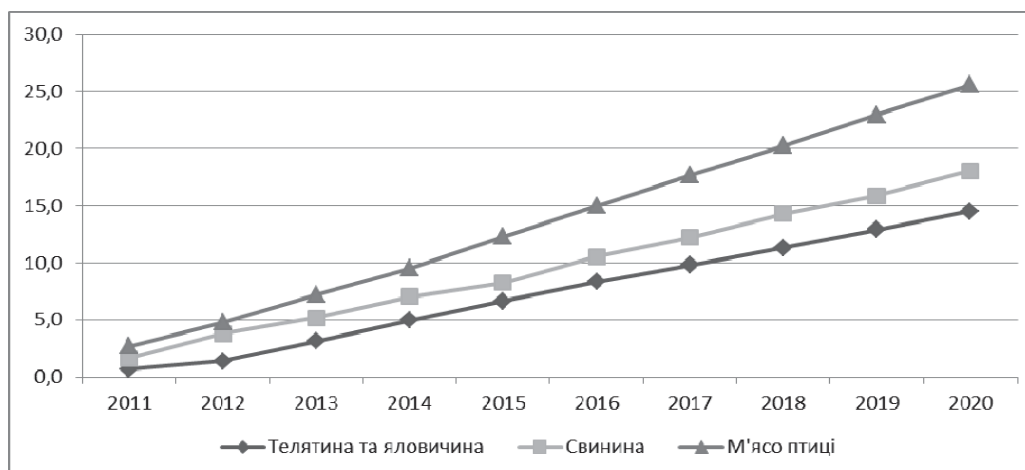

Рис. 2. Прогнозована динаміка щорічних темпів приросту споживання основних видів м'яса в світі порівняно з 2010 роком, %

Джерело: Розраховано за даними OECD²

¹ Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>

² Там само.

Згідно з класичними теоріями функціонування ринків попит повинен врівноважуватися пропозицією. Результатом збільшення попиту (або споживання) на м'ясо птиці є зростання його пропозиції (або виробництва) в світі.

За прогнозами OECD виробництво м'яса птиці в світі до 2020 року збільшиться приблизно на 25% порівняно з 2010 роком

Прогнозована динаміка щорічних темпів приросту виробництва основних видів м'яса в світі порівняно з 2010 роком, %

Вид м'яса	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Телятина та яловичина	0,47	1,18	3,00	4,91	6,62	8,17	9,59	11,09	12,70	14,17
Свинина	1,43	3,72	5,14	6,97	8,17	10,43	12,13	14,19	15,79	17,93
М'ясо птиці	2,63	4,77	7,19	9,51	12,23	14,91	17,59	20,18	22,88	25,49

Джерело: Розраховано за даними OECD

Оскільки одні країни, такі як США, Китай, Бразилія й інші вже мають значну матеріальну базу для розвитку птахівництва та виробництва м'яса птиці, а інші, такі як Україна, Чилі, Корея та ін., лише починають чи планують почати виробництво м'яса птиці (за прогнозами OECD ці країни збільшать своє виробництво м'яса птиці до 2020 року вдвічі), то відповідно в майбутньому зміниться й обсяг імпоротно-експортних операцій на світовому ринку м'яса птиці.

Світова організація економічного співробітництва та розвитку прогнозує, що обсяги імпорту м'яса птиці на світовому ринку зростуть до 2020 року на 16% і становитимуть понад 12,5 млн т, тоді як обсяги імпорту свинини становитимуть 7 млн т, телятини – 10 млн т, що є меншим порівняно із м'ясом птиці на 43 і 21% відповідно.

Щодо експорту, то м'ясо птиці теж прогнозовано займатиме лідируючі позиції та його обсяги сягнуть близько 13 млн т, тоді як обсяги експорту свинини і яловичини будуть меншими порівняно з м'ясом птиці на 40 і 16% відповідно.

У контексті світового розвитку птахівництва необхідно визначити місце України на

(табл.). Це є найвищий показник прогнозованого приросту виробництва порівняно з іншими основними видами м'яса (телятина та яловичина – 14%, свинина – 18%). Основними виробниками м'яса птиці в 2020 році будуть такі країни, як США (близько 23 млн т), Китай (близько 21 млн т) та Бразилія (близько 15 млн т).

світовому ринку. Нині Україна є одним із основних імпортерів м'яса птиці, проте вона нарощує власні виробничі потужності для задоволення потреб внутрішнього ринку. За прогнозами OECD протягом 2011-2020 років імпорт м'яса птиці скорочуватиметься, тоді як його виробництво зростатиме (рис. 3). Збільшення пропозиції на ринку, що відбувається за рахунок розширення виробництва та скорочення імпорту, є результатом зростання попиту на внутрішньому ринку на м'ясо птиці загалом і м'ясо птиці вітчизняного виробника зокрема.

У структурі загального споживання м'яса частка м'яса птиці постійно зростає. За офіційними даними Державної служби статистики України протягом 2007-2010 років споживання м'яса на 1 особу зросло на 13% (з 45 кг у 2007 році до 52 кг в 2010-му). Це відбулося в основному за рахунок збільшення споживання м'яса птиці (з 17 кг в 2007 році до 23 кг у 2010-му) (рис. 4).

Таке збільшення споживання можна пояснити зростанням середньої заробітної плати в Україні та дешевизною, тобто доступністю, м'яса птиці відносно інших видів м'яса, таких як свинина та яловичина (рис. 5).

¹ Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>

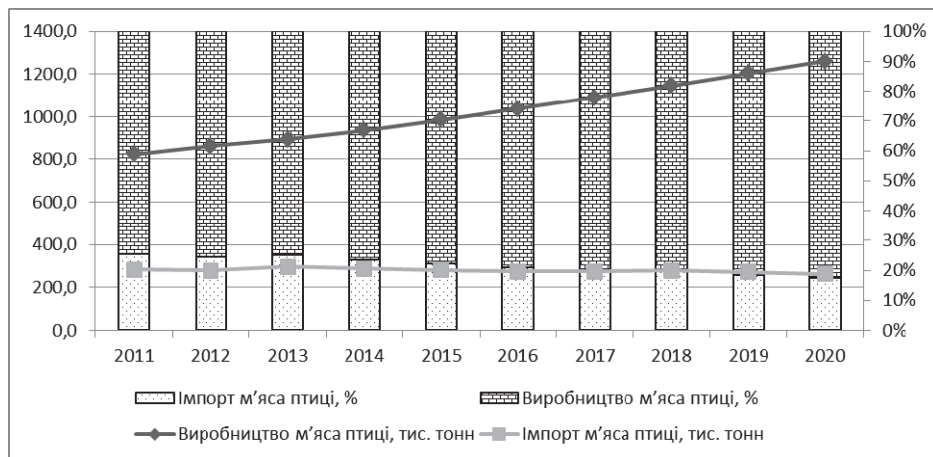

Рис. 3. Прогнозовані обсяги імпорту і виробництва м'яса птиці в Україні та їх структура протягом 2011-2020 років, тис. т, %

Джерело: Розраховано за даними OECD¹

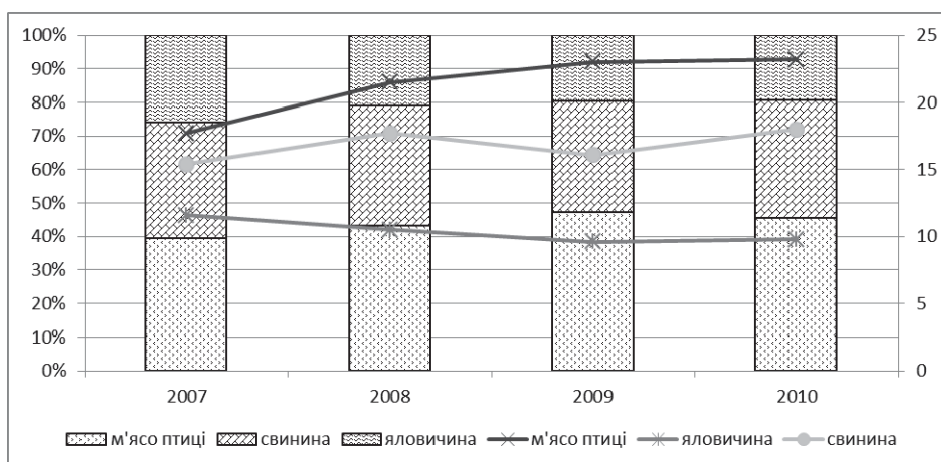

Рис. 4. Динаміка та структура споживання основних видів м'яса в Україні, кг/1 особу, %

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України²

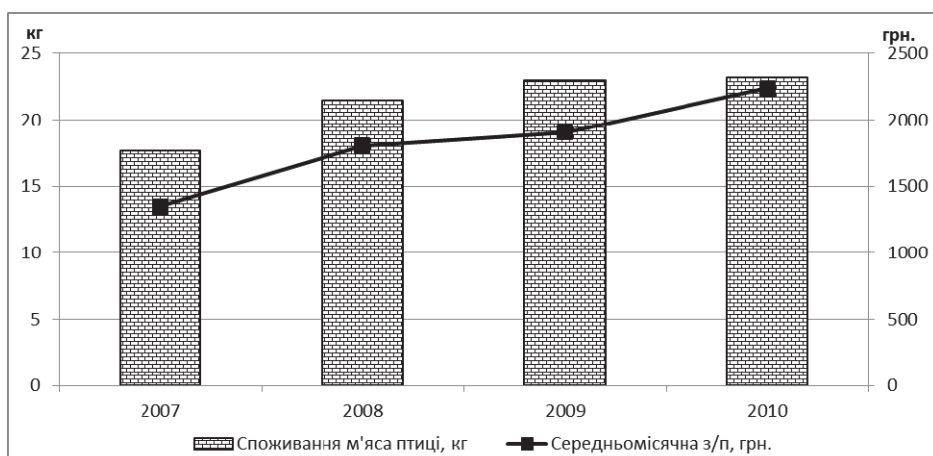

Рис. 5. Динаміка споживання м'яса птиці та середньомісячна заробітна плата в Україні, кг, грн.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України³.

¹ Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>

² Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Там само.

Як бачимо, світовий м'ясний комплекс загалом і м'яса птиці зокрема має значний потенціал для розвитку та, за прогнозами світових організацій, нарощуватиме свої виробничі потужності для задоволення зростаючого попиту на світових ринках. Основними причинами зростання попиту є харчова поживність, дієтичність м'яса птиці, а також його відносна дешевизна порівняно з іншими видами м'яса й доступність для населення в умовах зростання його чисельності та розвитку світової економіки.

Вивчено та проаналізовано розвиток та функціонування світового та вітчизняного ринків м'яса та м'яса птиці, визначено тенденції їх подальшого розвитку.

Исследованы и проанализированы развитие и функционирование мирового и отечественного рынков мяса и мяса птицы, определены тенденции их дальнейшего развития.

It is studied and analyzed formation and functioning of world and domestic meat and poultry markets, defined tendencies of its future development.

*

Л.В. ГИРНИК, аспірант*

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Ринок мінеральних добрив та напрями його диверсифікації

Хімічна й нафтохімічна промисловість України належать до найбільш експортоорієнтованих. Протягом останніх років обсяги експорту були стабільно високими (не менше 75% від загальних обсягів випуску товарної продукції). Саме експортна орієнтація галузі відіграла вирішальну роль в уповільненні темпів спаду обсягів виробництва і є важливим стримувальним фактором розвитку кризи попиту на вітчизняну хімічну продукцію на внутрішньому товарному ринку.

Частка хімічної галузі в структурі промислового виробництва країни становить близько 7%, після металургійної, за обсягами споживання природного газу вона займає друге місце. Тому розв'язання проблеми енергозабезпеченості й підтримки експортного потенціалу основних видів продукції хімічної галузі та пошук нарощування обся-

гів виробництва і напрямів диверсифікації ринку мінеральних добрив є актуальним.

Питанню розвитку ринку мінеральних добрив на сучасному етапі розвитку світового господарства присвячено багато праць, досліджень та аналітичних оглядів вітчизняних науковців і експертів, зокрема: А. Бальцера, Т. Бурлаки, О. Донія, В. Ігнащенко, Т. Ковені, О. Маслака, І. Петренко, А. Редька, Н. Янковського та багатьох інших.

Мета статті – проаналізувати структуру ринку мінеральних добрив України, визначити чинники впливу на обсяги їх використання й обґрунтувати необхідність пошуку напрямів диверсифікації газу як основного сировинного ресурсу з метою нарощування обсягів виробництва і здешевлення добрив.

Як показує світовий досвід, найефективніший напрям підвищення врожайності сільськогосподарських культур – внесення мінеральних добрив (вони забезпечують 35% формування врожаю, пестициди – 20,

* Науковий керівник – Б. П. Дмитрук, кандидат економічних наук, професор.

Як бачимо, світовий м'ясний комплекс загалом і м'яса птиці зокрема має значний потенціал для розвитку та, за прогнозами світових організацій, нарощуватиме свої виробничі потужності для задоволення зростаючого попиту на світових ринках. Основними причинами зростання попиту є харчова поживність, дієтичність м'яса птиці, а також його відносна дешевизна порівняно з іншими видами м'яса й доступність для населення в умовах зростання його чисельності та розвитку світової економіки.

Вивчено та проаналізовано розвиток та функціонування світового та вітчизняного ринків м'яса та м'яса птиці, визначено тенденції їх подальшого розвитку.

Исследованы и проанализированы развитие и функционирование мирового и отечественного рынков мяса и мяса птицы, определены тенденции их дальнейшего развития.

It is studied and analyzed formation and functioning of world and domestic meat and poultry markets, defined tendencies of its future development.

*

Л.В. ГИРНИК, аспірант*

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Ринок мінеральних добрив та напрями його диверсифікації

Хімічна й нафтохімічна промисловість України належать до найбільш експортоорієнтованих. Протягом останніх років обсяги експорту були стабільно високими (не менше 75% від загальних обсягів випуску товарної продукції). Саме експортна орієнтація галузі відіграла вирішальну роль в уповільненні темпів спаду обсягів виробництва і є важливим стримувальним фактором розвитку кризи попиту на вітчизняну хімічну продукцію на внутрішньому товарному ринку.

Частка хімічної галузі в структурі промислового виробництва країни становить близько 7%, після металургійної, за обсягами споживання природного газу вона займає друге місце. Тому розв'язання проблеми енергозабезпеченості й підтримки експортного потенціалу основних видів продукції хімічної галузі та пошук нарощування обся-

гів виробництва і напрямів диверсифікації ринку мінеральних добрив є актуальним.

Питанню розвитку ринку мінеральних добрив на сучасному етапі розвитку світового господарства присвячено багато праць, досліджень та аналітичних оглядів вітчизняних науковців і експертів, зокрема: А. Бальцера, Т. Бурлаки, О. Донія, В. Ігнащенко, Т. Ковені, О. Маслака, І. Петренко, А. Редька, Н. Янковського та багатьох інших.

Мета статті – проаналізувати структуру ринку мінеральних добрив України, визначити чинники впливу на обсяги їх використання й обґрунтувати необхідність пошуку напрямів диверсифікації газу як основного сировинного ресурсу з метою нарощування обсягів виробництва і здешевлення добрив.

Як показує світовий досвід, найефективніший напрям підвищення врожайності сільськогосподарських культур – внесення мінеральних добрив (вони забезпечують 35% формування врожаю, пестициди – 20,

* Науковий керівник – Б. П. Дмитрук, кандидат економічних наук, професор.

насіння – 10, агротехніка – 15, інші фактори – 20%)¹.

За даними Державної служби статистики, в Україні щорічно зростають обсяги внесення мінеральних добрив та знижується використання органічних (табл. 1). При цьому зменшуються як обсяги внесення добрив, так і удобрені площі. Якщо в 2000 році було внесено 28410,1 тис. т органічних добрив на площі 714,5 тис. га, то в 2010-му – 9874,1 тис. т на площі 405,5 тис. га². Відповідно знижується й внесення їх на 1 га з 1,3 т у 2000 році до 0,5 т у 2010-му. Для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13-14 т органічних добрив, у Лісостепу – 11-12, Степу – 8-9, у т. ч. на зрошуваних землях – 11-13 т³.

Разом із тим обсяги внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури поступово підвищуються. Так, якщо у

2000 році було внесено 278,7 тис. т мінеральних добрив й удобрено 4632 тис. га площі, що становило 22 % від усієї удобреної площі, то в 2010 році внесено 1060,6 тис. т мінеральних добрив на площі у 12614 тис. га (70 % удобреної площі). У 2009 році внаслідок фінансово-економічної кризи обсяги внесення мінеральних добрив знизилися до 886,8 тис. т на площі 11513 тис. га (63 % удобреної площі). При цьому сільськогосподарські підприємства переважно вносять азотні добрива, що призводить до порушення співвідношення поживних речовин у ґрунті, їх підкислення та погіршення якості виробленої продукції через підвищений вміст у ній нітратів. Натомість калійні й фосфорні добрива використовуються недостатньо: у 2008 році вносили мінеральні добрива у співвідношенні N : P : K = 1 : 0,24 : 0,21, у 2010-му – 1 : 0,2 : 0,17, тоді як оптимальним вважається співвідношення N : P : K = 1 : 0,9 : 0,7⁴.

1. Внесення добрив під сільськогосподарські культури в Україні

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Мінеральні добрива											
Усього внесено в поживних речовинах, тис. т	278,7	401	399,2	379	518,6	557,9	699,3	896,5	1064,7	886,8	1060,6
Удобрена площа під урожай, тис. га	4632	6388	6226	5722	7889	7756	9542	10927	12904	11513	12614
Удобреної площі, %	22	30	33	34	44	45	55	62	69	63	70
Внесено мінеральних добрив на 1га, кг											
Посівної площі	13	19	21	22	29	32	40	51	57	48	58
У тому числі											
азотних	10	15	17	16	20	22	27	33	40	35	42
калійних	1	1	1	2	4	4	6	8	8	6	9
фосфорних	2	3	3	4	5	6	7	10	9	7	7
Удобреної площі, %	60	63	64	66	66	72	73	82	83	77	84
Органічні добрива											
Усього внесено, тис. т	28410	26535	22685	17449	15083	13246	13027	11911	10466	10433	9874
Удобрена площа, тис. га	715	709	659	551	531	465	487	464	456	461	406
Удобреної площі, %	3,3	3,4	3,5	3,2	3,0	2,7	2,8	2,6	2,5	2,5	2,2
Внесено органічних добрив на 1га, т											
Посівної площі	1,3	1,3	1,2	1,0	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5
Удобреної площі	40	37	34	32	28	29	27	26	23	23	24

У розвинутих країнах роль мінеральних добрив у формуванні врожаїв становить від 40-60 до 70%. Н.А. Янковський відзначає

збільшення внесення мінеральних добрив і прогнозує його подальше зростання, зумовлене ростом чисельності населення; змен-

¹ Марчук І. Сучасні добрива – на варті врожаю [Електронний ресурс] / І. Марчук // Пропозиція. – 2010. – № 4. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>

² Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2010 р. : Стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 52 с.

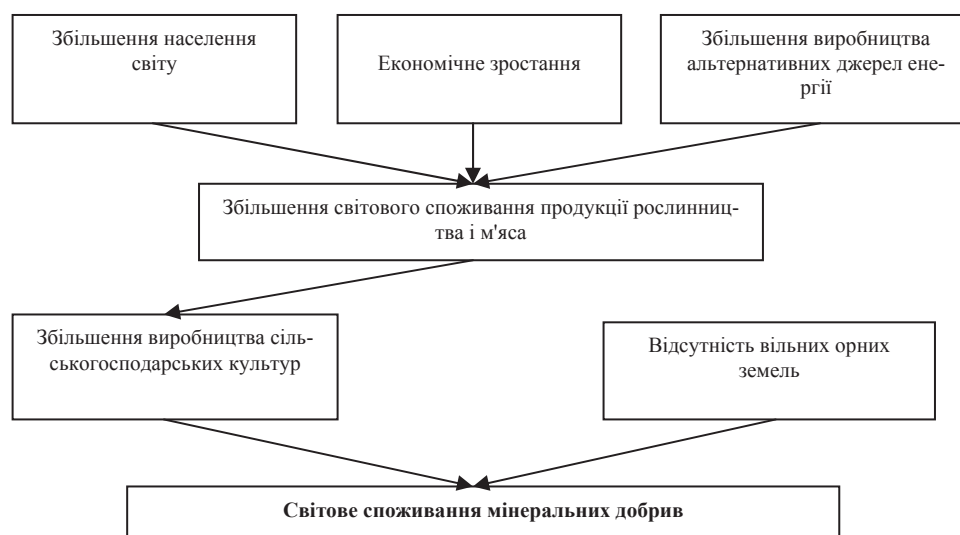
³ Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України : [аналітична доп.] / О. В. Собкевич, В. М. Русан, А. Д. Юрченко, В. О. Скороход. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.

⁴ Там само.

шенням доступних площ для вирощування сільськогосподарських культур через виснаження ґрунтів; поліпшення добробуту населення і, як результат, потребою в більш насичених протеїнами продуктах харчування (рис.). Це викликано тим, що використання мінеральних добрив є одним із найрезультативніших способів підвищення економічної ефективності рослинництва.

Попит на мінеральні добрива має сезонний характер: найбільша потреба в них під

час підготовки до весняних польових робіт. Залежно від сезонності ціна на мінеральні добрива коливається. Тому компанії-трейдери, що мають у своєму розпорядженні складські приміщення, знаходяться у вигіднішому становищі порівняно з операторами, що здійснюють посередництво між виробником і покупцем саме під час проведення сільськогосподарських робіт.

Фактори зростання світового споживання мінеральних добрив¹

Суттєво обмежує використання мінеральних добрив сільгоспвиробниками відсутність в останніх обігових коштів та зростання вартості добрив унаслідок підвищення цін на паливо і сировину й вартості транспортного перевезення. Протягом останніх років держава намагається стимулювати продаж мінеральних добрив сільгоспвиробникам за визначеними цінами або здійсненням дотацій.

Основними виробниками мінеральних добрив, зокрема азотних, в Україні є такі підприємства: ПАТ «Концерн «Стирол» (м. Горлівка), ВАТ «Одеський припортовий завод» (м. Южне), ПрАТ «Севродонецьке об'єднання «Азот» (м. Севродонецьк), ПАТ «Рівнеазот» (м. Рівне), ПАТ «Дніпроазот» (м. Дніпродзержинськ), ПАТ «Азот» (м. Черкаси). Основними видами добрив цих підприємств є аміак та карбамід, які забез-

печують значну частку експорту України продукції хімічної промисловості.

Розвиток вітчизняного ринку мінеральних добрив залежить від потреб сільськогосподарських виробників, цін на сировину, попиту світового ринку й обсягів імпорту в Україну. За останні 10 років виробництво азотних мінеральних добрив було найменшим у 2009 році та найбільшим у 2011 році. Якщо у 2009 році обсяг їх виробництва становив 2,2 млн т, то в 2011-му – 2,9 млн т.

Серед асортименту мінеральних добрив у вітчизняній хімічній промисловості домінує карбамід та аміачна селітра. Так, у структурі виробництва добрив у 2011 році частка карбаміду становила 61%, аміачної селітри – 29%².

У докризовий період (2002–2008 рр.) внутрішнє використання мінеральних добрив в Україні щорічно зростало (табл. 2),

¹ Янковський Н. А. Перспективи українських виробників на мировому ринку мінеральних добрив / Н. А. Янковський // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций : региональный аспект : сб. науч. трудов. – 2008. – № 1. – С. 25–30.

² Маслак О. Мінеральні добрива – запорука високих урожаїв / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2012. – № 6 (229).

оскільки попит на них збільшувався як у вітчизняних, так і зарубіжних аграріїв. У 2009–2010 роках, у зв'язку з кризою та підвищенням цін на газ, обсяги використання

добрив зменшилися порівняно з 2008 роком. Проте вже в 2010 році попит на них збільшився порівняно із 2009-м на 26 % і становив 3573 тис. т¹.

2. Динаміка внутрішнього споживання мінеральних добрив українськими виробниками, тис. т

Вид добрив	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Аміачна селітра	1063,8	646,1	851,6	1178,5	1359,9	1861,1	1743,2	1657,5	1703,1
Карбамід	155,6	234,4	94,9	23,12	259,9	292,7	556,3	488,3	481,8
Суперфосфат	41,9	51,1	92,6	60,0	48,8	18,6	34,3	15,5	5,66
Калійні (100% K ₂ O)	37,9	64,8	108,0	131,3	178,5	215,7	171,8	21,4	87,01
Комплексні та змішані добрива	225,8	378,4	644,1	841,7	934,7	1239,3	1102,1	739,5	1023,3
Нітроамофоска	159,6	232,5	308,0	363,2	464,4	578,5	465,1	485,1	674,5
Амофос	43,3	72,7	104,6	128,1	184,4	232,1	167,6	82,3	134,9

За розрахунковими даними загальне внутрішнє використання азотних добрив (промислове та сільськогосподарське) в 2010 році становило 850,8 тис. т, аміачної селітри – 1703,1 тис. т. При цьому частка продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому товарному ринку практично не змінилася й мала 79%.

Внутрішнє використання комплексних і змішаних добрив збільшилося порівняно із 2009 роком на 38% та становило 1023,3 тис. т. Водночас у 2010 році суттєво збільшилося внесення амофосу – до 134,9 тис. т, що в 1,7 раза більше, ніж у 2009 році².

У сегменті калійних добрив обсяги внутрішнього використання, хоча й значно збільшилися порівняно із 2009 роком, але суттєво відстають від відповідних показників 2007 і 2008 років.

У цілому в 2010 році частка мінеральних добрив вітчизняного виробництва в структурі внесених мінеральних добрив становила 65–66%. Проте реальне використання мінеральних добрив в Україні суттєво відстає від розрахункової нормативної потреби (3700 тис. т у 100% NPK)³.

У 2012 році вартість карбаміду зросла на 40 дол. США за тону (з 350–360 до 390–400 дол./т). Аміачна селітра також подорожчала на 20 дол. (з 280–290 до 300–310 дол./т)⁴. Разом із тим цінова ситуація була сприятливішою для виробників добрив порівняно з по-

переднім роком. Така тенденція є прийнятною для хімічних підприємств, але повністю не вирішує ситуацію із покриттям виробничих витрат, оскільки закупівельна ціна газу в 2012 році становить 416 дол. за 1 тис. куб. м.

Україна не володіє значними сировинними ресурсами для виробництва добрив, що знижує її конкурентоспроможність на світовому ринку порівняно з російськими виробниками. Сировиною для виробництва азотних добрив є аміак, який виробляється з природного газу. Тому вартість останнього суттєво позначається на вартості аміаку і має вагому частку у вартості добрив (від 60 до 80%). Це вимагає модернізації підприємств хімічної промисловості, що сприятиме енергозбереженню та зменшенню використання дорогої сировини. Газ, який є основною хімічною сировиною для виробництва аміаку, на заводах витрачається з коефіцієнтом 1,02–1,1 тис. куб. м на 1 т аміаку (в 2004–2006 рр. ця цифра складала по підприємствах хімічної промисловості України в середньому 1,2–1,25)⁵. Для здешевлення цієї складової необхідно, передусім, здійснювати пошук альтернативних видів пального та, нарощувати обсяги видобутку власних запасів газу.

Видобуток природного газу в Україні у 2010 році становив 21 млрд куб. м, що втричі менше від його максимального рівня, досягнутого у 1975-му⁶. Понад 60% від зага-

¹ Ковеня Т. В. Аналіз роботи підприємств хімічного комплексу України у 2010 р. / Т. В. Ковеня // Хімічна промисловість України. – 2011. – № 3. – С. 3–16, № 4 (закін.). – С. 3–25.

² Там само.

³ Маслак О. Мінеральні добрива – запорука високих урожаїв / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2012. – № 6. – С. 15–16.

⁴ Хімічна промисловість України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/14.html>

⁵ Там само.

⁶ Ігнащенко В. Енергетична безпека держави : «нетрадиційні» підходи / В. Ігнащенко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 10.

льного обсягу споживання природного газу покривається за рахунок імпорту з Росії.

До останнього часу основним резервом значного приросту видобутку вуглеводнів в Україні розглядався шельф Чорного моря. В результаті технічної революції в сфері пошуку й видобутку газу зі сланців і щільних порід, здійсненої в Північній Америці, саме запаси газу з нетрадиційних джерел в Україні є дедалі привабливішим ресурсом прискореного нарощування власного видобутку природного газу. Наприклад, США в 2010 році 50% своїх потреб забезпечили нетрадиційним газом із сланців. Собівартість видобутку цього виду пального становить 80–90 дол. США¹. Лідером у пошуку й розробці сланцевого газу в Європі є Польща (за оцінками “WoodMackenzie” запаси становлять від 1,4 млрд до 3 млрд куб. м)².

За експертними оцінками, Україна входить до п'ятірки найбільш перспективних європейських країн із видобутку сланцевого газу³. З країною готові працювати найбільші світові енергетичні компанії. Потенційні інвестори сформулювали такі побажання щодо регуляторної бази, необхідної для успіху масштабних проектів пошуку та видобутку газу із сланців і щільних порід в Україні:

можливість одержати в користування досить великі ділянки надр площею в кілька тисяч квадратних кілометрів;

можливість оформити спеціальні дозволи як на пошук, так і на видобування газу терміном на більше як 20 років;

податкові пільги, включаючи звільнення від сплати імпорتنних мит і ПДВ при ввезенні обладнання;

гарантії від негативних змін законодавства⁴.

Нині в Україні проведено відкритий конкурс на право укладення угод про розподіл продукції (УРП) з метою пошуку та видобутку сланцевого газу на Олеській площі й газу із щільних порід на Юзівській площі. Пе-

реможнями стали компанії Shell і Chevron. Chevron одержить ексклюзивне право на укладення УРП по Олеській площі, запаси якої оцінюються на рівні 8 млрд – 1,5 трлн куб. м газу. Водночас Shell зможе підписати УРП по Юзівській газовій площі. За оцінками української геологічної служби, запаси газу цього родовища становлять приблизно 2 трлн куб. м⁵.

Італійська нафтогазова компанія Ені, якій не вдалося виграти тендер, підписала угоду з розробки родовища сланцевого газу в західному регіоні країни й одержала право видобутку газу шляхом придбання 50,01% акцій компанії Західгазінвест, що володіє ліцензією на видобуток сланцевого газу у Львівському вугільному басейні⁶.

За словами міністра екології та природних ресурсів України Е. Ставицького, промисловий видобуток газу на Юзівській і Олеській площах має початися у 2017 році: «З урахуванням усіх процедур, до кінця року реально підписати угоди про розподіл продукції (УРП) з Shell і Chevron. Буріння на Юзівській площі (Харківська та Донецька обл.) має розпочатися вже в 2013 році, дослідно-промислова розробка — у 2015 році. Роботи на Олеській площі (Львівська й Івано-Франківська обл.), швидше за все, почнуться в 2014 році, дослідно-промислова розробка — у 2016 році». Міністр зазначив, що за базовим сценарієм Україна зможе видобувати на освоєних площах 15 млрд куб. м газу на рік⁷.

Таким чином, використання покладів альтернативного газу, який міститься у сланцевих і вугільних породах, підвищить енергетичну незалежність України від імпортованого газу, що сприятиме його диверсифікації, позитивно вплине на роботу промисловості країни й, зокрема, хімічної, сприятиме нарощуванню обсягів виробництва та здешевлення мінеральних добрив.

⁵ Азаров підтвердив інформацію про компанії, які будуть видобувати сланцевий газ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/azarov_pidtverdiv_i_nformatsiyu_pro_kompaniyi_yaki_budut_vidobuvati_slantseviy_gaz_v_ukrayinu-101920.html.

⁶ Італійська компанія Ені видобуватиме сланцевий газ у Львівському вугільному басейні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/italiyaska_kompaniya_eni_bude_vidobuvati_slantseviy_gaz_u_lvivskomu_vugilnomu_baseyni-103862.html.

⁷ Промисловий видобуток газу на Юзівській і Олеській площах розпочнеться у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/promisloviy_vidobutok_gazu_na_yuzivskiy_i_oleskiy_ploschah_rozpochnetsya_u_2017_rotsi-102134.html.

¹ Сланцевий газ в Україні : стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.lb.ua/other/2010/08/16/61174_slantseviy_gaz.html

² Сланцевий газ забезпечить Україну і Польщу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrslowo.org.ua/nagolos/ekonomika/slantseviy-gaz-zabezpechyt-ukrayinu-i-polschu-ekspert.html>

³ Петренко І. Terra incognita для інвесторів / І. Петренко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 9.

⁴ Ігнащенко В. Енергетична безпека держави : «нетрадиційні» підходи / В. Ігнащенко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 10.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Протягом останніх років ринок мінеральних добрив України стабілізується, що пов'язано зі збільшенням обсягів використання аграрними підприємствами мінеральних добрив як складової частини підвищення врожайності.

2. У структурі виробництва мінеральних добрив України домінує виробництво азотних добрив, калійні та фосфорні виробляються значно меншими обсягами. Це зумовлено, передусім, наявними природними ресурсами країни.

3. До 2008 року виробництво азотних добрив щорічно збільшувалося, оскільки на них зростав попит вітчизняних і зарубіжних аграріїв. Проте вітчизняні хімічні підприємства залежать від ситуації на газовому ринку, що негативно позначається на обсягах виробництва та їх конкурентоспроможності не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках.

4. Для розв'язання проблеми енергозалежності від імпортованих видів пального

Україна повинна диверсифікувати джерела постачання сировинних ресурсів нарощування обсягів видобутку власних запасів газу і здійснювати пошук альтернативних видів енергії.

5. За рахунок використання нетрадиційних джерел енергії Україна може одержати низку позитивних моментів, які стабілізують економічну та енергетичну сферу країни. Це, по-перше, забезпечення попиту на газ у самій країні; по-друге, заощадження коштів на купівлі імпортованих енергоносіїв; по-третє, створення нових робочих місць; по-четверте, зменшення ризиків нестабільності в постачанні газу.

6. На сучасному етапі розвитку світового господарства диверсифікація ринку мінеральних добрив дасть змогу хімічним підприємствам ефективно працювати, нарощувати обсяги виробництва і забезпечити підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок здешевлення мінеральних добрив.

Проаналізовано структуру ринку, обсяги внутрішнього використання та фактори зростання світового ринку мінеральних добрив. Визначено залежність між кінцевою вартістю добрив і ціною на газ як основного сировинного ресурсу виробництва азотних добрив. Обґрунтовано необхідність пошуку альтернативних джерел газу з метою зменшення залежності країни, в тому числі й виробників хімічної галузі, від традиційних енергоносіїв.

Проанализированы структура рынка, объемы внутреннего использования и факторы роста мирового рынка минеральных удобрений. Определена зависимость между конечной стоимостью удобрений и ценой на газ как основного сырьевого ресурса производства азотных удобрений. Обоснована необходимость поиска альтернативных источников газа с целью уменьшения зависимости страны, в том числе и производителей химической отрасли, от традиционных энергоносителей.

Market structure, domestic use and growth factors of the world market of mineral fertilizers are analyzed. The dependence between the ultimate cost of fertilizer and the price of gas as the main raw materials production of nitrogen fertilizers are defined. The necessity of finding alternative sources of gas to reduce the dependence of the country, including manufacturers of the chemical industry, from traditional energy sources is substantiated.

*

Т.Б. ВІТРЯК, аспірант*

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Використання кластерного аналізу при обґрунтуванні стратегій розвитку галузі рослинництва

Ринкові перетворення вітчизняного аграрного сектору мають суперечливий характер і поки що залишаються незавершеними. Характерні для останніх років широкомасштабні трансформації в економіці, недостатня

обґрунтованість інтеграційних процесів призвели до низки негативних тенденцій, що свідчить про зниження ефективності традиційного державного регулювання регіонального розвитку.

* Науковий керівник – Б.П. Дмитрук, кандидат економічних наук, професор.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Протягом останніх років ринок мінеральних добрив України стабілізується, що пов'язано зі збільшенням обсягів використання аграрними підприємствами мінеральних добрив як складової частини підвищення врожайності.

2. У структурі виробництва мінеральних добрив України домінує виробництво азотних добрив, калійні та фосфорні виробляються значно меншими обсягами. Це зумовлено, передусім, наявними природними ресурсами країни.

3. До 2008 року виробництво азотних добрив щорічно збільшувалося, оскільки на них зростав попит вітчизняних і зарубіжних аграріїв. Проте вітчизняні хімічні підприємства залежать від ситуації на газовому ринку, що негативно позначається на обсягах виробництва та їх конкурентоспроможності не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках.

4. Для розв'язання проблеми енергозалежності від імпортованих видів пального

Україна повинна диверсифікувати джерела постачання сировинних ресурсів нарощування обсягів видобутку власних запасів газу і здійснювати пошук альтернативних видів енергії.

5. За рахунок використання нетрадиційних джерел енергії Україна може одержати низку позитивних моментів, які стабілізують економічну та енергетичну сферу країни. Це, по-перше, забезпечення попиту на газ у самій країні; по-друге, заощадження коштів на купівлі імпортованих енергоносіїв; по-третє, створення нових робочих місць; по-четверте, зменшення ризиків нестабільності в постачанні газу.

6. На сучасному етапі розвитку світового господарства диверсифікація ринку мінеральних добрив дасть змогу хімічним підприємствам ефективно працювати, нарощувати обсяги виробництва і забезпечити підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок здешевлення мінеральних добрив.

Проаналізовано структуру ринку, обсяги внутрішнього використання та фактори зростання світового ринку мінеральних добрив. Визначено залежність між кінцевою вартістю добрив і ціною на газ як основного сировинного ресурсу виробництва азотних добрив. Обґрунтовано необхідність пошуку альтернативних джерел газу з метою зменшення залежності країни, в тому числі й виробників хімічної галузі, від традиційних енергоносіїв.

Проанализированы структура рынка, объемы внутреннего использования и факторы роста мирового рынка минеральных удобрений. Определена зависимость между конечной стоимостью удобрений и ценой на газ как основного сырьевого ресурса производства азотных удобрений. Обоснована необходимость поиска альтернативных источников газа с целью уменьшения зависимости страны, в том числе и производителей химической отрасли, от традиционных энергоносителей.

Market structure, domestic use and growth factors of the world market of mineral fertilizers are analyzed. The dependence between the ultimate cost of fertilizer and the price of gas as the main raw materials production of nitrogen fertilizers are defined. The necessity of finding alternative sources of gas to reduce the dependence of the country, including manufacturers of the chemical industry, from traditional energy sources is substantiated.

*

Т.Б. ВІТРЯК, аспірант*

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Використання кластерного аналізу при обґрунтуванні стратегій розвитку галузі рослинництва

Ринкові перетворення вітчизняного аграрного сектору мають суперечливий характер і поки що залишаються незавершеними. Характерні для останніх років широкомасштабні трансформації в економіці, недостатня

обґрунтованість інтеграційних процесів призвели до низки негативних тенденцій, що свідчить про зниження ефективності традиційного державного регулювання регіонального розвитку.

* Науковий керівник – Б.П. Дмитрук, кандидат економічних наук, професор.

Причинами ситуації, що склалася, є відсутність типології регіонів, що не уможливило сформувати державну політику розвитку регіонів. Цю проблему значною мірою можна, на наш погляд, розв'язати методом кластерного аналізу.

Мета статті – удосконалення методики формування регіональної стратегії та наслідків діяльності підприємств галузі рослинництва за допомогою кластерного аналізу.

Кластерний аналіз – це сукупність методів, що дають змогу класифікувати багатовимірні спостереження, кожне з яких описується набором вихідних змінних. Метою кластерного аналізу є утворення груп схожих між собою об'єктів, які прийнято називати кластерами¹.

Майкл Портер, який вважається основоположником кластерної ідеї, розглядав кластер як засіб підвищення ефективності та конкурентоспроможності регіонів і країн². Кластерне утворення підвищує також ефективність господарської діяльності самих підприємств, об'єднаних у кластер.

Окремі економічні аспекти окресленої проблеми розглянуто у працях Г.Р. Хасаєва і Ю.В. Міхєєва³, С.І. Соколенка⁴, А.В. Іванька⁵ та ін. Водночас є необхідність удосконалення методики визначення стратегії й наслідків діяльності підприємств галузі рослинництва за допомогою кластерного аналізу.

Для проведення та апробації методики кластерного аналізу нами використовувалися дані Державної служби статистики України за період 2006-2010 років (табл. 1).

1. Середні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України за 2006-2010 рр.

Умовні позначення	Область	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Наявність тракторів, тис. шт.	Внесено мінеральних добрив, кг/га	Внесено органічних добрив, т/га	Валова продукція рослинництва, млн грн
C1	АР Крим	1430,12	7,42	40,6	0,84	1826,92
C2	Вінницька	1779,56	12,38	71,4	0,64	3897,94
C3	Волинська	794,44	4,55	74,0	2,72	1423,62
C4	Дніпропетровська	2188,6	10,57	41,6	0,20	3469,08
C5	Донецька	1699,34	8,88	38,6	0,52	2691,02
C6	Житомирська	1253,66	6,63	52,6	1,16	1759,4
C7	Закарпатська	365,26	1,37	75,0	0,56	1020,2
C8	Запорізька	2083,26	9,10	30,4	0,14	2318,24
C9	Івано-Франківська	463,92	2,07	74,6	1,30	985,0
C10	Київська	1479,74	9,95	67,8	1,24	3290,42
C11	Кіровоградська	1755,42	9,45	37,0	0,10	2574,24
C12	Луганська	1640,24	6,17	34,4	0,20	1630,74
C13	Львівська	975,56	4,43	105,8	0,76	2171,08
C14	Миколаївська	1756,62	7,33	29,6	0,12	2086,36
C15	Одеська	2195,46	12,08	35,6	0,14	2925,44
C16	Полтавська	1851,62	11,48	58,0	1,26	3759,94
C17	Рівненська	793,64	3,78	95,2	1,34	1655,1
C18	Сумська	1383,38	7,20	52,8	0,98	1899,88
C19	Тернопільська	929,18	4,80	95,4	0,52	1898,7
C20	Харківська	2104,46	10,08	47,0	0,52	3200,76
C21	Херсонська	1735,48	6,33	33,2	0,08	2668,46
C22	Хмельницька	1403,18	8,48	72,0	1,06	2619,86
C23	Черкаська	1297,54	8,63	75,4	1,12	2841,34
C24	Чернівецька	425,8	2,13	52,2	0,96	1046,66
C25	Чернігівська	1655,1	8,15	60,4	1,18	2289,24

¹ Кочура С.В. Моделювання макроекономічної динаміки / С.В. Кочура, М.В. Косарев. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 236 с.

² Портер. М. Конкуренція / М. Портер. – М.: Вільямс, 2000. – 495 с.

³ Хасаєв Г.Р. Кластери: через партнерство к майбутньому [Електронний ресурс] / Г.Р. Хасаєв. – Режим доступу: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1977/html/media2.

⁴ Соколенко С.И. Производственные системы глобализации. Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры / С.И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 645 с.

⁵ Іванько А.В. Методичні підходи з організації агропромислового виробництва на кластерній основі / А.В. Іванько // Економіка АПК. – 2009. – №6. – С. 26–31.

За допомогою програми STATISTICA одержано результати графічного аналізу у вигляді дендрограми, яка дає змогу зробити висновок, що досліджувана сукупність регіонів може бути поділена на чотири групи об'єктів галузі рослинництва, близькі за характером розвитку.

Важливою умовою є стійкість прийнятого кластерного рішення. По суті перевірка стійкості кластеризації зводиться до перевірки її достовірності. Результати ієрархічного кластерного аналізу можна перевіряти інтеративним кластерним аналізом за методом *k*-середніх, який належить до групи інтеративних методів еталонного типу. На відміну від ієрархічних процедур метод *k*-середніх не вимагає обчислення і зберігання матриці відстаней або подібностей між об'єктами. Алгоритм цього методу передбачає використання тільки вихідних значень змінних. Для початку процедури класифікації повинні бути задані *k* випадково обраних об'єктів, які використовуються як еталони, тобто центри кластерів. Можливі дві модифікації методу *k*-середніх. Перша – передбачає перерахунок центру тяжіння кластера після кожної зміни його складу, а друга – лише після того, як буде завершено перегляд усіх даних. В обох випадках інтеративний алгоритм цього методу мінімізує дисперсію всередині кожного кластера, хоча в реальному вигляді такий критерій оптимізації не використовується¹.

Метод *k*-середніх допускає як вихідний розподіл використовувати групування, одержане одним із методів ієрархічного кластерного аналізу. Такий підхід можна використовувати для скорочення часу обробки в тому випадку, коли сукупність об'єктів досить велика і користувач не може передбачити кількість кластерів, які будуть створені.

Для пошуку оптимальної конфігурації необхідно порівняти значення потенційних сукупних результатів усіх учасників кластера при всіх можливих варіантах, визначити еталонну конфігурацію, найвигіднішу для всіх учасників, та обрати оптимальний склад кластера, орієнтуючись на еталон.

Це завдання можливо вирішити за допомогою таксонометричного методу, в основу

якого (методу евклідових відстаней) покладено вибір еталона, в даному випадку – «еталонної конфігурації» та порівняння оптимальних параметрів (координат) його вектора з відповідними параметрами векторів інших можливих конфігурацій, тобто знаходження евклідових відстаней, за якими і проводиться ранжування можливих структур кластера: найменша відстань відповідає вищому місцю.

Принцип такої методики полягає в представленні всіх даних за бажаними перевагами від участі в кластері у вигляді матриці, де окремий рядок є вектором переваг варіанта конфігурації, координатами якого є ті ж значення сукупних результатів². Оскільки показники діяльності галузі рослинництва мають різну природу і неспіврозмірні значення, проводиться нормування елементів матриці. Для цього слід замінити вихідні дані на матрицю *K*. Елементи матриці *K* розраховуються за формулою:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\sigma_j}, \quad (1)$$

де *j* = 1, 2, 3, 4 – номер показника, *i* = 1, 2, ..., *n* – номер спостереження;

$$\bar{x}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_{ij}, \quad (2)$$

σ_j – середньоквадратичне відхилення *j*-го показника, що розраховується за формулою:

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_j)^2} = \sqrt{(x_{ij}^2) - (\bar{x}_j)^2}. \quad (3)$$

Використовуючи програму STATISTICA нами одержані нормовані дані матриці *K* (табл. 2).

Для формування точки – еталона серед елементів матриці обираються максимальні значення. Таким чином, еталоном вважатиметься точка *E*₀ з координатами *K*₀₁, *K*₀₂, *K*₀₃, *K*₀₄, *K*₀₅, одержаними таким способом: *K*_{0*j*} = max *k*_{*ij*}.

Оскільки матриця *K* складається з нормованих значень, кожен стовпчик матриці являє собою вектор, координати якого в сумі дорівнюють нулю.

¹ Федосеев В.В. Экономико-математические методы и прикладные модели / [В.В. Федосеев, А.Н. Гармаш, Д.М. Дайитбеков; под ред. В.В. Федосеева]. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 456 с.

² Олдендерфер М.С. Кластерный анализ; пер. с англ. / М.С. Олдендерфер, Р.К. Блешфилд; под ред. И.С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 216 с.

2. Матриця нормованих значень

Область	Площа сільсько-господарських угідь, тис. га	Наявність тракторів, тис. шт.	Внесено мінеральних добрив, кг/га	Внесено органічних добрив, т/га	Валова продукція рослинництва, млн грн	Евклідова відстань	Таксонометричний показник
	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	C _{i0}	d _i
АР Крим	0,0233	0,0262	-0,8229	0,0862	-0,6098	5,59	0,241
Вінницька	0,6741	1,6525	0,6320	-0,2586	1,9618	4,01	0,456
Волинська	-1,1606	-0,9148	0,7548	3,3276	-1,1105	6,01	0,184
Дніпропетровська	1,4359	1,0590	-0,7756	-1,0172	1,4293	4,42	0,400
Донецька	0,5247	0,5049	-0,9173	-0,4655	0,4632	5,01	0,320
Житомирська	-0,3054	-0,2328	-0,2560	0,6379	-0,6936	5,22	0,291
Закарпатська	-1,9599	-1,9574	0,8021	-0,3966	-1,6115	7,31	0,008
Запорізька	1,2397	0,5770	-1,3047	-1,1207	0,0003	5,25	0,287
Івано-Франківська	-1,7761	-1,7279	0,7832	0,8793	-1,6552	6,56	0,109
Київська	0,1157	0,8557	0,4620	0,7759	1,2075	3,57	0,515
Кіровоградська	0,6291	0,6918	-0,9929	-1,1897	0,3182	5,74	0,221
Луганська	0,4146	-0,3836	-1,1157	-1,0172	-0,8534	6,59	0,105
Львівська	-0,8233	-0,9541	2,2570	-0,0517	-0,1824	6,29	0,146
Миколаївська	0,6313	-0,0033	-1,3425	-1,1552	-0,2876	4,98	0,324
Одеська	1,4486	1,5541	-1,0590	-1,1207	0,7543	4,21	0,428
Полтавська	0,8083	1,3574	-0,0009	0,8103	1,7905	3,46	0,530
Рівненська	-1,1621	-1,1672	1,7563	0,9483	-0,8231	6,33	0,141
Сумська	-0,0638	-0,0459	-0,2466	0,3276	-0,5192	5,46	0,259
Тернопільська	-0,9097	-0,8328	1,7657	-0,4655	-0,5206	5,7	0,226
Харківська	1,2792	0,8984	-0,5205	-0,4655	1,0961	4,84	0,343
Херсонська	0,5920	-0,3311	-1,1724	-1,2241	0,4352	5,28	0,283
Хмельницька	-0,0269	0,3738	0,6604	0,4655	0,3748	4,99	0,323
Черкаська	-0,2236	0,4230	0,8210	0,5690	0,6498	4,05	0,450
Чернівецька	-1,8471	-1,7082	-0,2749	0,2931	-1,5786	7,09	0,037
Чернігівська	0,4423	0,2656	0,1124	0,6724	-0,0357	5,58	0,242
Еталон	1,4486	1,6525	2,257	3,3276	1,9618	—	—
Середня відстань C ₀ = 5,34							
Середнє квадратичне відхилення σ ₀ = 1,012							

Порівняння можливих варіантів конфігурації кластера з показниками еталонної конфігурації здійснювалося за допомогою визначення евклідової відстані за формулою:

$$C_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^N (k_{ij} - k_{0j})^2}, \quad (4)$$

де k_{0j} , k_{ij} – нормовані координати відповідно еталонної й досліджуваної конфігурації.

Середня відстань за всією сукупністю визначалася за формулою:

$$C_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{i0}. \quad (5)$$

Середнє квадратичне відхилення за всією сукупністю визначалося:

$$\sigma_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - C_0)^2}. \quad (6)$$

Таксонометричний показник досліджуваної конфігурації становить:

$$d_i = 1 - C_{i0}/C^*, \quad (7)$$

де $C^* = C_0 + 2\sigma_0$.

За таксонометричним показником побудуємо рейтинг можливих конфігурацій та складемо кластери (табл. 3).

У результаті кластерного ранжування найближчими до еталону виявилися підприємства галузі рослинництва кластера 11, до якого входять Полтавська, Київська, Вінницька, Черкаська, Одеська і Дніпропетровська області, їхній середній таксонометричний показник є найвищим серед усієї сукупності

областей України й становить 0,463. В кластер 12 увійшли сім адміністративних регіонів, їхній середній таксонометричний показник – 0,310, де лідерами є Харківська та Миколаївська області. Шість областей, із середнім таксонометричним показником 0,228, становлять кластер 21. Найбільш віддалений від еталону є кластер 22, до якого увійшли шість областей із середнім таксонометричним показником 0,091.

3. Кластерне ранжування на основі таксонометричного показника

Кластер	Область	d_i	Середній таксонометричний показник по кластеру
11	Полтавська	0,530	0,463
	Київська	0,515	
	Вінницька	0,456	
	Черкаська	0,450	
	Одеська	0,428	
	Дніпропетровська	0,400	
12	Харківська	0,343	0,310
	Миколаївська	0,324	
	Хмельницька	0,323	
	Донецька	0,320	
	Житомирська	0,291	
	Запорізька	0,287	
	Херсонська	0,283	
21	Сумська	0,259	0,228
	Чернігівська	0,242	
	АР Крим	0,241	
	Тернопільська	0,226	
	Кіровоградська	0,221	
	Волинська	0,184	
22	Львівська	0,146	0,091
	Рівненська	0,141	
	Івано-Франківська	0,109	
	Луганська	0,105	
	Чернівецька	0,037	
	Закарпатська	0,008	

Коефіцієнт кореляції рангів показує наявність тісного зв'язку між ефективністю підприємств галузі рослинництва і таксонометричним показником кластерного ранжування:

$$r_{\rho} = 1 - \frac{6 * 177}{25(25^2 - 1)} = 1 - \frac{1062}{15600} = 0,932.$$

Достовірність коефіцієнта кореляції рангів перевіряємо за таблицею Фішера¹. Табличне значення коефіцієнта кореляції при $\alpha=0,05$ та $k=n-m=25-2=23$ становить $r_{\rho}=0,396$. Оскільки $r_{\text{факт}} > r_{0,01}$ ($0,932 > 0,396$), можна зробити висновок про те, що розподіл підприємств галузі рослинництва адміністративних районів

¹ Ферстер Э. Методы корреляционного и регрессионного анализа / Э. Ферстер, Б. Ренц. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 186 с.

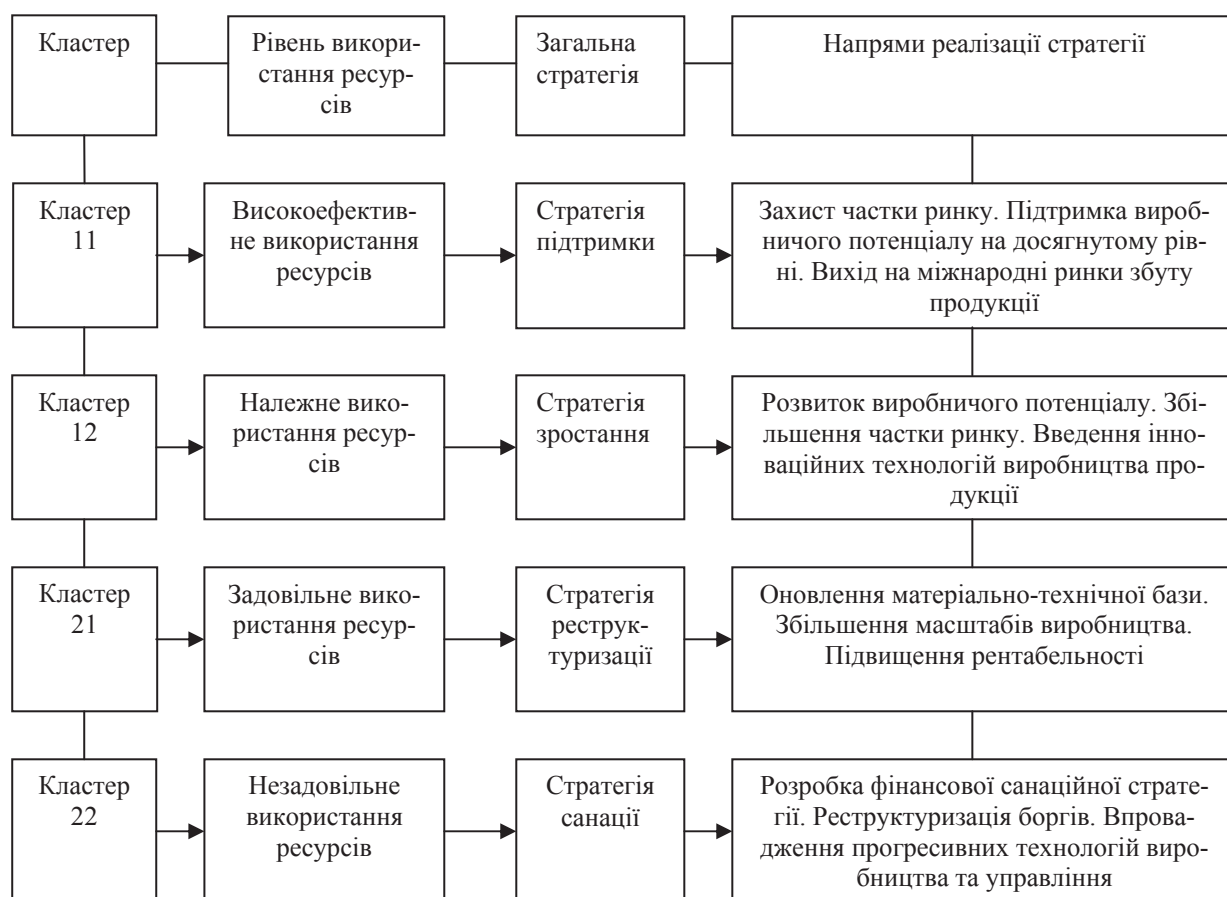
України на чотири кластери є доцільним і свідчить про їхню однорідність, а також передбачає тісний взаємозв'язок.

Результати проведеного аналізу дають змогу розглянути пропозиції для кожного кластера та сформулювати стратегії сталого розвитку галузі рослинництва (рис.).

Кластери можуть об'єднувати як невелику, так і значну кількість підприємств, а також формуються з великих, середніх та ма-

лих сільськогосподарських підприємств різних форм власності й господарювання. Таким чином, кластери дають можливість підприємствам ефективно використовувати наявні ресурси і залучені інвестиції.

Отже, кластерна модель дає змогу сільськогосподарським підприємствам підвищувати рівень прибутку, активніше запроваджувати інновації та збільшувати можливий рівень інвестиційних ресурсів.

Рекомендації щодо формування стратегії використання ресурсів сільськогосподарськими підприємствами галузі рослинництва України за результатами кластерного аналізу

Розглянуто теоретико-методологічні аспекти удосконалення методики визначення стратегії та наслідків діяльності підприємств галузі рослинництва за допомогою кластерного аналізу. Проведено ранжування адміністративних регіонів України на основі таксонометричного показника, запропоновано напрями формування стратегії використання ресурсів сільськогосподарськими підприємствами галузі рослинництва України.

Рассмотрены теоретико-методологические аспекты совершенствования методики определения стратегии и последствий деятельности предприятий отрасли растениеводства с помощью кластерного анализа. Проведено ранжирование административных регионов Украины на основе таксонометрических показателей, предложены направления формирования стратегии использования ресурсов сельскохозяйственными предприятиями отрасли растениеводства Украины.

Theoretical and methodological aspects of improving the methodology for determining the strategy and the effects of crop enterprises through cluster analysis are considered. A ranking of the administrative regions of Ukraine on the basis of taxonometrychno index is conducted. Directions form the strategy of resource use by agricultural enterprises of the branch plant in Ukraine are proposed.

*

Перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань Вінниччини

Зміни, що відбуваються останнім часом в економічній системі країни, показують, що в умовах обмеженості власних фінансових ресурсів кредит відіграє вагомий роль у забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань та є одним із ключових чинників забезпечення економічного зростання.

Для ефективного ведення інноваційної діяльності необхідним є стабільне інвестиційне забезпечення, вагомий частку якого становлять кредитні ресурси. Однак ефективність кредитного процесу в свою чергу залежить від низки факторів економічного, політичного й організаційного характеру. Крім того, важливе значення має максимальне узгодження інтересів кредиторів з інтересами позичальників і держави.

Нині питання організації кредитних відносин в аграрній сфері є досить актуальним, його вивченню присвячені наукові праці таких учених, як М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, С.А. Володін, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк, О.О. Богданова, М.Х. Корецький та багатьох

інших. Їхні праці допомогли в розкритті сутності проблем кредитування сільського господарства. Проте, слід відзначити, що недостатньо уваги приділено вивченню й аналізу факторів, що впливають на роль кредиту в забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

Мета статті – оцінка стану та знаходження напрямів і перспектив інвестиційно-інноваційного розвитку, здійснення діагностики факторів, що зумовлюють необхідність залучення кредиту для розвитку агроформувань Вінницької області та розробка заходів щодо нейтралізації негативного впливу даних факторів на прикладі сільського господарства Вінниччини.

Виокремлення ряду негативних факторів, що зумовлюють необхідність залучення кредиту для інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань Вінницького регіону, сприятиме нейтралізації їхнього впливу і залученню кредитних ресурсів для технічного оновлення й модернізації процесу виробництва (табл. 1).

1. Фактори впливу на роль кредиту в забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань*

Фактори впливу	Необхідність залучення кредитних коштів	Заходи протидії
Різниця цін на с.-г. продукцію та продукти її переробки, що споживаються селом		Доповнення виробництва переробкою
Обмеженість власних коштів агроформувань		Підвищення ефективності виробництва за рахунок застосування інноваційних технологій
Необхідність реалізації інвестиційно-інноваційних проектів для підвищення ефективності виробництва		Спрощення доступу до кредитів на інвестиційно-інноваційний розвиток агроформувань
Фізичне і моральне старіння основних фондів у сільському господарстві		Оновлення основних фондів шляхом використання лізингових схем
Виснаження ґрунтів		Запровадження інвестицій у розвиток установ системи охорони родючості ґрунтів
Слабкий взаємозв'язок між аграрною наукою і виробництвом с.-г. продукції		Запровадження результатів наукових досліджень у сільськогосподарське виробництво

*Сформовано на основі опрацьованої літератури.

* Науковий керівник – П.А. Стецюк, доктор економічних наук.

Як видно із таблиці, особливості сільськогосподарства Вінницької області зумовлюють необхідність часткового фінансування інвестиційно-інноваційних проектів за рахунок кредитних коштів. Але відсутність в агроформувань ліквідної кредиторської застави та висока ризиковість реалізації проектів спричиняють непривабливість даної галузі для кредиторів.

Заниження ціни на сільськогосподарську продукцію є тією негативною тенденцією, що спостерігається в економіці країни кілька років. Ціни реалізації переробним під-

приємствам такої сільськогосподарської сировини, як олійні культури, цукрові буряки, зерно, велика рогата худоба, свині, молоко тощо значно нижчі цін реалізації на ринку олії, цукру, борошна, м'яса, молока відповідно. Від цього передусім потерпає виробник сільськогосподарської продукції, виробництво якої для нього стає не вигідним. Для прикладу розглянемо середні закупівельні та роздрібні ціни на такі вживані продукти, як молоко, борошно, свинина, яловичина за 2011 рік по Україні (рис. 1).

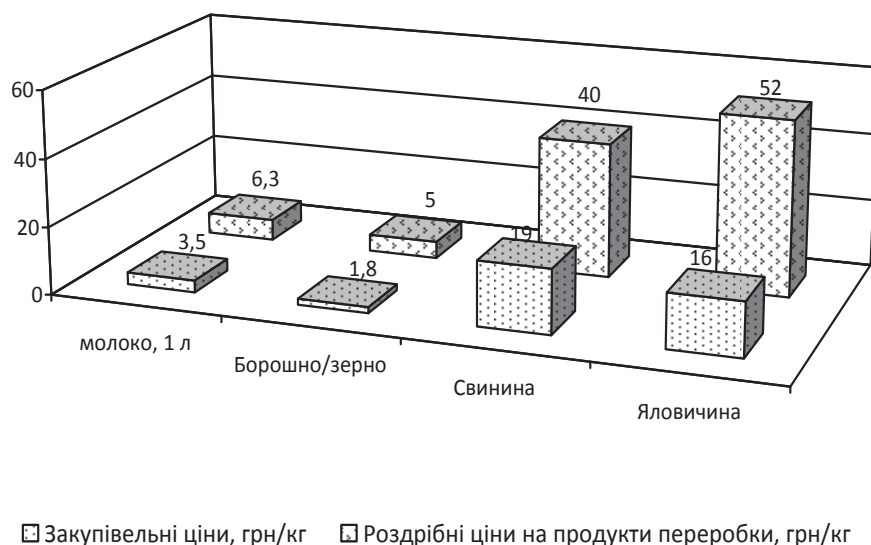

Рис. 1. Середні закупівельні та роздрібні ціни реалізації деяких видів сільськогосподарської продукції за 2011 рік*

* Розраховано автором за даними Pigua.info та Milkua.info.

Як бачимо, закупівельна ціна на молоко майже в два рази перевищує роздрібну ціну, на борошно – майже в три рази, на свинину – більше ніж у два, а на яловичину – більше як у три рази. Отже, виробнику сільськогосподарської продукції вигідніше самостійно переробляти і реалізовувати продукцію.

На нашу думку, доцільним є створення невеликих переробних підприємств на базі виробництва сільськогосподарської продукції (забійні цехи, млини тощо). Це дасть змогу зменшити витрати на перевезення, переробку сировини й ін. За рахунок цього підприємства матимуть змогу підвищити ефективність виробництва та збільшити розмір прибутків.

Проте така модернізація й розширення виробництва вимагають інвестування значного обсягу фінансових ресурсів, яких зазвичай не вистачає сільськогосподарським підприємствам. Альтернативою є залучення банківських інвестиційних кредитів на фінансування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

Використання кредиту як джерела фінансування інновацій пов'язане із виникненням кредитних і проектних ризиків. Останнє, в свою чергу, вимагає врахування особливостей кредитного процесу при вирішенні доцільності залучення кредитних коштів.

Для підвищення прибутковості й конкурентоспроможності агроформувань Вінниччини потрібно застосовувати інтенсивні тех-

нології вирощування і переробки сільськогосподарської продукції, сприяти ефективному здійсненню трансферу інновацій у виробництво. Останнє вимагає відповідного інвестиційного забезпечення. Кредит є одним із джерел інвестиційної діяльності, отже фінансування частини інноваційного проекту за рахунок кредитних коштів стане поштовхом для втілення інновацій у виробництво.

Станом на 01.03.2012 року в сільському господарстві Вінницької області реалізується 157 інвестиційних проектів на загальну суму 17 481 млн грн (табл. 2).

Крім того, в агропромисловому комплексі області в 2012-2013 роках планується будівництво 10 молочних комплексів у шести районах загальною потужністю 16,4 тис. корів; сім свиногокомплексів у шести районах загалом

потужністю 35 тис. гол.; птахофабрика потужністю 50 тис. т м'яса в рік (1 черга); закладка плодово-ягідних багаторічних насаджень у 10 районах загальною площею 750 га; 12 фруктовосховищ у восьми районах загальною потужністю 19,1 тис. тонн; п'ять картоплесховищ у п'яти районах загальною потужністю 12,2 тис. т; 17 елеваторів у 14 районах загальною потужністю 470 тис. т; нового цукрового заводу в Тульчинському районі потужністю 12 тис. т цукрових буряків на добу; нової кондитерської фабрики корпорації «ROSHEN» у м. Вінниця потужністю 180 тис. т продукції в рік; нового молочно-консервного комбінату концерну «Укрпромінвест» у м. Вінниця потужністю 600 т переробки.

2. Інвестиційні проекти, що реалізуються у сільському господарстві Вінницької області станом на 01.03.2012 р. *

Напрямок сільського господарства	Кількість проектів	Вартість проектів, млн грн
Молочне скотарство	48	1985
Відгодівля ВРХ	2	8,3
Свинарство	9	103
Птахівництво	3	9642
Рослинництво	28	67
Будівництво сховищ для зберігання: фруктів	12	117
картоплі та овочів	6	29,1
Будівництво елеваторів	19	819,6
Харчова та переробна галузі	24	4569,7
Виробництво біопалива	5	141,1

* Розраховано автором за даними Головного управління сільського господарства у Вінницькій області.

Висока ризиковість реалізації інвестиційно-інноваційних проектів призводить до збільшення вартості залучених кредитних ресурсів. Система управління кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств є комплексом заходів, направлених на мінімізацію ризиків і забезпечення безперервного виробничого процесу з метою створення умов для повернення кредитних ресурсів. Система управління кредитними ризиками сільськогосподарських підприємств представлена трьома рівнями: позичальника, комерційного банку й держави. Завданнями першого рівня є відстеження кредитних відносин окремого підприємства та ризиків неповернення кредитів; другого – управління

ризиком відповідно до визначеної стратегії комерційного банку. На державному рівні – формуються загальні принципи і правила кредитування та страхування сільськогосподарських підприємств. На кожному рівні управління кредитним ризиком слід виділити механізми мінімізації кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств як сукупність засад, правил і методів, спрямованих на зниження втрат від наслідків кредитного ризику на відповідних рівнях управління¹.

Незадовільний фінансовий стан агроформувань, стабільна нестача фінансових ре-

¹ Шубенко І.А. Механізми мінімізації кредитного ризику сільськогосподарських товаровиробників / І.А. Шубенко // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 74.

курсів, високі страхові тарифи призводять до того, що вони майже не використовують шляхи мінімізації кредитних ризиків. Кредитне страхування сприяє зниженню ризиків, що виникають при кредитуванні сільськогосподарських підприємств. При кредитуванні принципово важливих для економіки держави інвестиційно-інноваційних проєктів агроформувань доцільно використовувати державне страхування. Воно сприятиме активізації банківського кредитування даних проєктів і знизить їхню вартість.

Забезпечення сільськогосподарського виробництва сучасною сільськогосподарською технікою є одним із пріоритетних напрямів інвестиційно-інноваційного забезпечення агроформувань.

У сільському господарстві на нинішній час зосереджено близько 5% основних засобів. В їхній структурі більше третини займають машини та обладнання. Проте, за оцінками експертів значна їхня частина є фізично й морально застарілою¹.

Потреба постійного оновлення основних засобів зумовлює необхідність пошуку нових методів їхнього фінансування. Як показує досвід провідних країн світу, лізинг є одним із ефективних форм залучення інвестицій в аграрний сектор і при обмеженому доступі до кредитів виступає одним із основних інструментів фінансування сільського господарства. За допомогою лізингового механізму агроформування мають змогу придбати нову техніку та обладнання, вартість яких перевищує річні фінансові можливості.

Отже, на загальнодержавному рівні розвиток лізингу – це не лише засіб стимулювання реалізації нової техніки, прискорення оновлення основних фондів, а й можливість активізувати інноваційну діяльність.

В Україні за останні 30 років до 90% орної землі зазнали різного ступеня деградації. Близько 40% земель еродовані, а 26% мають підвищену кислотність. Вміст гумусу в орному шарі ґрунту наблизився до критичного

рівня, за яким перестають діяти відновлювальні ґрунтоутворні процеси².

У Вінницькій області за даними Вінницького центру «Облдержродючість» показник якості ґрунту за вмістом гумусу середній. Проте рівень інвестиційного забезпечення системи охорони родючості ґрунтів є одним із найнижчих з-поміж усіх регіонів України, що стосується матеріально-технічної складової.

Нестача фінансових ресурсів є основною проблемою інвестиційного розвитку системи охорони родючості ґрунтів. Запровадження інвестицій у розвиток установ системи охорони родючості ґрунтів є запорукою розвитку і поліпшення стану ґрунтів в Україні в цілому, й у Вінницькій області зокрема. При цьому основними напрямками інвестування обласних центрів охорони родючості ґрунтів є: агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення; агрохімічний, агроекологічний, токсикологічний, радіологічний контроль ґрунтів і продукції рослинництва, науково-дослідна діяльність у сфері охорони родючості ґрунтів³.

Г. Беккер визначив людський капітал як сукупність навичок, знань та умінь людини. Як інвестицію в них Беккер врахував в основному витрати на освіту й навчання. Він оцінив економічну ефективність освіти передусім для самого працівника, а віддачу від інвестицій в освіту оцінив як відношення доходів до витрат. Результат становив приблизно 12-14% річного прибутку⁴.

Запровадження результатів наукових робіт у сільськогосподарське виробництво сприятиме підвищенню його ефективності. Між виконаними науковими розробками і сумою кредитів на інвестиційно-інноваційну діяльність простежується прямий зв'язок – із збільшенням кількості розробок зростає сума кредитів на інвестиційно-інноваційну діяльність агроформувань (рис. 2).

Кредитування інвестиційно-інноваційних проєктів є цілісним процесом, оскільки вті-

¹ Метелиця В. Забезпечення сільськогосподарських виробників вітчизняною технікою на умовах фінансового лізингу / В. Метелиця // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №2. – С. 35

² Проміжний науково-виробничий звіт Вінницького центру "Облдержродючість" за 2008 рік / [наук. ред. Л.П. Наконечний]. – Агрономічне, 2009. – С. 3.

³ Спринчук Н.А. Інвестиційне забезпечення розвитку системи охорони родючості ґрунтів: дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Н.А. Спринчук. – К., 2010. – 266 с.

⁴ Becker, Gary S. Human Capital. – N.Y.: Columbia University Press, 1964.

лення інноваційних проектів без їхнього фінансового забезпечення є неможливим, а кредити виступають таким необхідним джерелом фінансування, тому пропонуємо розглядати "кредитування інвестиційно-інноваційних проектів" як комплекс заходів,

здійснених відповідно до принципів банківського кредитування, щодо направлення залучених ресурсів на інвестиційні потреби позичальника з метою реалізації інновацій для одержання економічного ефекту.

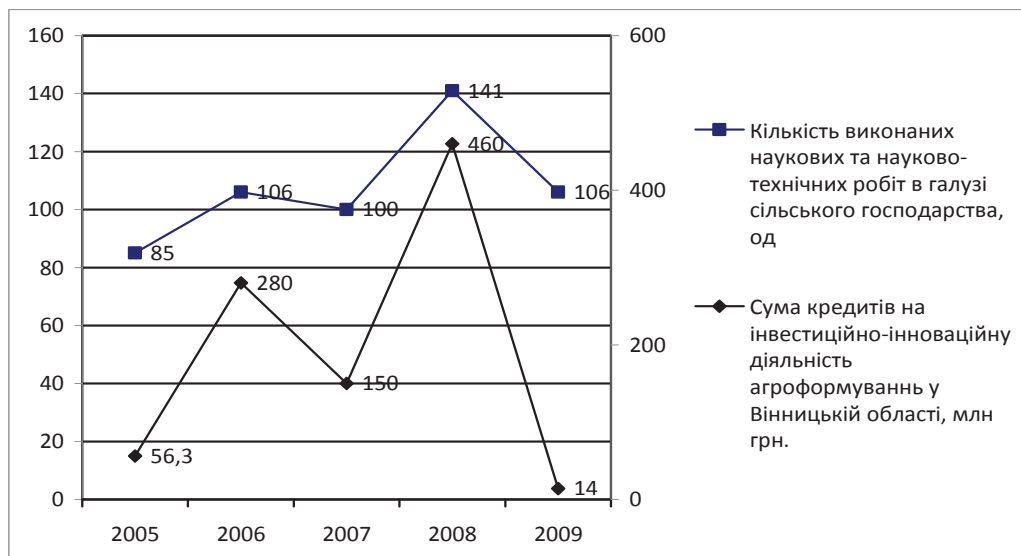

Рис. 2. Динаміка виконаних наукових і науково-технічних робіт сільського господарства та обсяг кредитів на інвестиційно-інноваційну діяльність агро формувань*

* Побудовано автором на основі даних Головного управління статистики у Вінницькій області.

Основним каталізатором розвитку кредитування інвестиційно-інноваційних проектів є державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення позик. Починаючи з 2004 року, компенсацію стали надавати і за залученими довгостроковими кредитами.

Динаміка кредитування агроформувань Вінницького регіону показує, що починаючи з 2005 по 2008 рік сума наданих кредитів

зросла із 615,8 до 1196,8 млн грн відповідно. Внаслідок впливу економічної кризи у 2009 році кредитів було надано лише 301,7 млн грн, проте вже у 2010 році – 394,6 млн, а в 2011 році – 581,6 млн грн. Фінансова підтримка підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів сприяла даному процесу. Поряд зі збільшенням обсягів кредитування зростав і обсяг відшкодованих державою кредитів (рис. 3).

Рис. 3. Частка кредитів агроформувань Вінницької області, відшкодованих державою*

* Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Отже, механізм здешевлення кредитів частковою компенсацією плати за кредит довів свою ефективність, оскільки обсяги залучених кредитів сільськогосподарськими підприємствами невпинно зростають. Проте слід відзначити, що жорсткі вимоги до позичальників при одержанні компенсації призводять до недоступності державної програми для деяких сільськогосподарських підприємств.

Отже, різниця цін на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки, що споживаються селом, обмеженість власних коштів агроформувань, необхідність реалізації інвестиційно-інноваційних проектів

для підвищення ефективності виробництва, фізичне й моральне старіння основних фондів у сільському господарстві, виснаження родючості земель, нерозвиненість соціальної сфери села, слабкий взаємозв'язок між аграрною наукою і виробництвом сільськогосподарської продукції є основними факторами, що знижують ефективність сільськогосподарського виробництва.

Створення умов для надходження інвестицій та сприятливого середовища для запровадження інновацій у галузь повинно стати основою розвитку сільського господарства області.

Розглянуто фактори, що впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток агроформувань та запропоновано власні методичні підходи до нейтралізації впливу даних факторів.

Рассмотрены факторы, влияющие на инвестиционно-инновационное развитие агроформирований и предложены собственные методические подходы к нейтрализации влияния данных факторов.

Factors that influence on the role of credit in providing investment-innovative to development of agro producers, and the own methodical going is offered near neutralization of influence of these factors are considered.

* * *

Чотирнадцяті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників

16-17 жовтня 2012 року в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» (м. Київ) відбулися Чотирнадцяті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, присвячені розгляду теми «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», учасниками яких були 220 осіб.

Збори відкрив Петро Трохимович Саблук, президент Конгресу, радник при дирекції ННЦ «Інститут аграрної економіки», д.е.н., проф., акад. НААН. У вступному слові він привітав учасників Конгресу, окреслив коло питань, на яких слід зосередити особливу увагу при обговоренні проекту «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», підготовленої Національною академією аграрних наук України, Мінагрополітики України та ННЦ „Інститут аграрної економіки”.

У роботі зібрання взяли участь члени Конгресу, представники органів законодавчої та виконавчої влади, керівники наукових установ і вищих навчальних закладів. Серед них: народний депутат України, д.е.н., чл.-кор. НААН І.Г. Кириленко, директори Департаментів Міністерства аграрної політики та продовольства України А.А. Гетья і В.П. Саблук, президент Української аграрної конфедерації, голова Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України Л.П. Козаченко, в.о. президента НААН, д. с-г.н., проф., акад. НААН В.Ф. Петриченко, директор ННЦ „Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН Ю.О. Лупенко, директор ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України”, д.е.н., проф., акад. НАН України, віце-президент Національної академії наук України В.М. Гєєць, в.о. віце-президента НААН, д.е.н., проф., чл.-кор. НААН С.М. Кваша, радник Президента України, директор Інституту стратегічних оцінок, д.е.н., проф., акад. НААН П.І. Гайдучкий,

академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства НААН, д.е.н., проф., чл.-кор. НААН В.М. Жук та інші відомі вітчизняні науковці та державні діячі.

У роботі Конгресу взяли участь і виступили зарубіжні гості: В.Г. Гусаков – заступник Голови Президії Національної академії наук Білорусі, д.е.н., проф., акад. НАН Білорусі; О.П. Шпак – заступник директора Інституту системних досліджень в АПК НАН Білорусі, д.е.н., проф.; Н.І. Креснікова – керівник відділу земельних відносин ДНУ Всеросійський інститут аграрних проблем та інформатики імені О.О. Ніконова Россільгоспакадемії, д.е.н.; В.С. Дога – консультант Інституту економіки, фінансів і статистики, д.е.н., проф. (Молдова); Д.М. Пармаклі – доктор економічних наук, професор, Кагульський державний університет (Молдова); Уільям Х. Мейерс – директор міжнародних сільськогосподарських програм, професор аграрної прикладної економіки FAPRI при Університеті штату Міссурі; Елізабет Вебер – заступник керівника відділу розвитку програм підтримки споживання Служби продовольства та споживання Міністерства сільськогосподарства США. З доповідями та повідомленнями виступили 34 особи.

В и с т у п и л и:

В.Ф. Петриченко у своїй доповіді „Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року” наголосив на ролі науки в розробці стратегічних напрямів розвитку сільського господарства. Конгрес вчених економістів-аграрників є важливим надбанням Національної академії аграрних наук України і вищих навчальних закладів аграрної освіти. Наявність такого потужного наукового економічного потенціалу дає можливість пропонувати, обговорювати й апробувати прогресивні розробки щодо наукового забезпечення розвитку базових галузей агропроекти-

слового комплексу України. Однією з них є розробка Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Її реалізація дозволить сформувати в Україні не тільки багатоукладне сільське господарство з конкурентоспроможною продукцією, але і заможний середній клас селян через розвиток кооперації, малого та середнього бізнесу.

Розвиток аграрного виробництва не буде перспективним без розвитку сільських територій, без доопрацювання низки законів України „Про сільське господарство”, „Про ринок земель” та ін. Доповідач привернув увагу до базової програми „Зерно України – 2015”. Зерновиробництву у Стратегії має бути відведено ключове місце.

З доповіддю „Перспективна модель розвитку сільського господарства до 2020 року” виступив **Ю.О. Лупенко**. Доповідач подякував учасникам Конгресу за те, що вони знайшли можливість взяти участь у Чотирнадцятих річних зборах і висловив впевненість, що Конгрес буде продовжувати свою роботу щорічно. Основну увагу він зосередив на розробці Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Обґрунтовано розкрив коло питань щодо перспектив аграрного сектору, зокрема рослинницьких і тваринницьких галузей, різноманітних організаційних форм господарювання, аграрних ринків, управління розвитком сільських територій, фінансово-кредитного забезпечення та інших напрямів стратегічного розвитку сільського господарства. Звернувся до учасників із проханням висловити свої думки і пропозиції щодо Стратегії.

В.М. Гесць присвятив виступ темі „Стратегічні напрями розвитку економіки України”, висвітлив широке коло економічних проблем розвитку сільського господарства. Зокрема, соціального розвитку суспільства, земельних і ринкових відносин, вирішення інших важливих питань. Привернув увагу присутніх до проблеми недостатньої обґрунтованості окремих організаційно-економічних, технологічних і технічних перспективних рішень, розвитку демократичних процесів.

С.М. Кваша присвятив виступ темі „Забезпечення збалансованості розвитку аграрного сектору економіки України на перспективу”, в якому навів глибокий аналіз і тенденції розвитку аграрного сектору АПК.

П.І. Гайдуцький у своєму виступі „Державно-приватне партнерство в аграрному секторі” зосередив увагу на розвитку різних форм господарювання, вирішенню економічних і соціальних проблем. Наголосив, що держава потребує таких форм впливу, як партнерство з державою, Законів України „Про державне приватне партнерство” та „Про агрохолдинги”.

В.Г. Гусаков у виступі „Перспективи сталого виробничо-економічного розвитку сільського господарства Білорусі” акцентував увагу на оприлюдненні Програми стабільного розвитку села в Білорусі до 2015 р., розробці Стратегії до 2020 року. Чільне місце відведено структурі виробництва, технології концентрації, спеціалізації і розвитку кооперації, підвищенню якості продукції.

В.М. Жук присвятив виступ темі „Впорядкування трансакційних витрат – стратегічний фактор посилення конкурентоспроможності” і розглянув питання обліково-інформаційного забезпечення агропромислового виробництва АПК, наголосив на необхідності розробки стандартів і доопрацюванні Закону України „Про сільське господарство” та ін.

А.А. Гетя у виступі „Перспективи розвитку тваринництва в Україні” зосередив увагу на майбутньому розвитку молочного скотарства, свинарства, птахівництва та кормовиробництва. Він зазначив, що у 2012 році у тваринництві відбулися позитивні зрушення. Наголосив, що кожна з розроблених програм вимагає державної підтримки.

Л.П. Козаченко у своєму виступі „Перспективи економічного розвитку АПК України” зробив глибокий аналіз виробництва сільськогосподарської продукції до 2020 року. Висвітлив досвід США, Європейського Союзу, де надається державна підтримка розвитку сільськогосподарського виробництва, виклав пропозиції щодо підвищення ефективності використання потенціалу України.

В.П. Саблук присвятив виступ темі „Концептуальні положення розробки стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року”, зосередив увагу на питаннях забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, створення для цього відповідних умов, запропонував конкретні заходи і пропозиції щодо комплексного підходу до вирішення організаційно-економічних проблем.

Ткаченко В.Г. – д.е.н., проф., чл.-кор. НААН, ректор Луганського національного аграрного університету у виступі „Розвиток аграрної освіти у контексті реалізації стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України” зосередила увагу на проблемі підготовки висококваліфікованих кадрів для сільського господарства. Одним із важливих заходів є створення концепції взаємодії освіти, науки, виробництва і держави.

Уільям Х. Мейерс виступив за темою „Аграрна та продовольча політика в США та ЄС: історії змін”. Охарактеризував еволюцію політики в США та ЄС, нинішню політику ЄС і можливі зміни та які уроки ми можемо винести.

Елізабет Вебер розповіла про Національну програму шкільних обідів і Програму підтримки додаткового харчування, які мають на меті підтримку сільського господарства країни, підвищення якості харчування і здоров’я населення, рівня продовольчої безпеки і боротьби з голодом.

В.В. Адамчук – директор ННЦ „Інститут механізації та електрифікації сільського господарства”, д.т.н., акад. НААН у виступі за темою „Стратегічні напрями технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва” охарактеризував сучасний стан технічного забезпечення, наголосив на потребі переходу на нові технології, техніко-технологічне переоснащення машин і обладнання, виділення державою для цих цілей необхідних фінансових ресурсів.

Н.І. Креснікова розкрила у виступі „Про зонування земель сільськогосподарського призначення в Російській Федерації” методичні підходи щодо розподілу земельного фонду на зони, які мають певні межі, тери-

торіальне планування, правові сторони трансформації земель.

Заступник директора ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН **В.Я. Месель-Веселяк** присвятив виступ темі „Стратегічні параметри розвитку сільськогосподарського виробництва до 2020 року” і зазначив, що підготовлено базу для проведення розрахунків відповідних параметрів Стратегії, створено умови для формування різноманітних форм господарювання, зосередив увагу на стратегічних напрямках розвитку рослинництва і тваринництва, резервах підвищення ефективності в сільськогосподарському виробництві.

М.М. Федоров – завідувач відділу ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф. у своєму виступі за темою „Стратегічні напрями розвитку земельних відносин до 2020 року” висвітлив проблеми ринку земель і розвитку земельних відносин до 2020 року, головним чином на орендній основі з одночасним формуванням цивілізованого ринку земель.

О.М. Шпичак – завідувач відділення ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН присвятив виступ темі „Розвиток механізму ціноутворення в АПК”, в якій зосередив увагу на формуванні ціни та її структури. Зауважив про недоступність інформації щодо витрат на виробництво продукції, які є основою формування ціни.

М.Я. Дем’яненко – завідувач відділення ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН у своєму виступі „Фінансове забезпечення стратегічного розвитку сільського господарства України” розкрив методичні положення щодо фінансової підтримки аграрних виробників, кредитного забезпечення та страхового захисту.

Д.М. Пармаклі у виступі „Прямий і супроводжуючий ефект зростання урожайності сільськогосподарських культур” зосередив увагу на розкритті резервів підвищення урожайності сільськогосподарських культур.

Л.Є. Купінець – завідувач відділу Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, д.е.н. присвятила виступ темі „Екологічна інфраструктура АПК в регіональній економічній

системі”. Наголосила на необхідності створення екологічної структури в АПК, розробці концепції екологізації АПК та впровадженні системного механізму реалізації її складових.

Завідувач відділення ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН **М.Й. Малік** у виступі „Кооперація у реалізації стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору” зосередив увагу на організаційно-методичних підходах щодо створення кооперативів.

М.Ф. Кривко – завідувач відділу ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф., акад. НААН обрав темою виступу „Реформування управління сільським господарством на засадах запровадження стратегічного планування, розвитку державно-приватного партнерства, самоврядування та кластерних форм регіонального співробітництва”. Висвітлив коло питань щодо побудови системи управління, розробки нормативних стандартів, індикативних планів, програм.

В.П. Рябоконь – головний науковий співробітник ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., чл.-кор. НААН у виступі „Зайнятість населення у контексті стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору економіки” зосередив увагу на стратегічних напрямках соціально-економічного розвитку українського села на період до 2020 року, визначив конкретні завдання, які необхідно вирішити в питаннях зайнятості сільського населення.

Завідувач відділу ННЦ “Інститут аграрної економіки” **Г.М. Підлісецький** – д.е.н., проф., чл.-кор. НААН у виступі „Стратегічні напрями формування матеріально-технічної бази сільського господарства” висвітлив проблеми відтворення та оновлення основних засобів сільськогосподарського виробництва. Стратегічними напрямами відтворення й оновлення матеріально-технічної бази є обґрунтування потреби в основних засобах аграрного сектору на виробництво сільськогосподарської продукції до 2020 р.

М.І. Пугачов – заступник директора ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., проф. присвятив виступ темі „Зовнішньоекономічні аспекти формування стратегії розвитку сільського господарства України”. Зосере-

див увагу на проблемних моментах зовнішньоекономічних відносин і перспективах міжнародної інтеграції України.

О.І. Ковалів – начальник відділу Інституту агроєкології і природокористування НААН, к.е.н. темою виступу обрав „Наслідки земельних реформуваль в Україні”.

В.К. Збарський – завідувач кафедри Національного університету біоресурсів і природокористування України, д.е.н., проф. наголосив на необхідності підвищення ролі молодих фахівців у реалізації Стратегії.

У виступі „Криза сільськогосподарських підприємств” **В.С. Дієсперов**, д.е.н, ННЦ “Інститут аграрної економіки”, запропонував розробити зусиллями вчених економістів-аграрників модель організації сільськогосподарських підприємств.

К.І. Якуба, д.е.н., проф. ННЦ “Інститут аграрної економіки”, тема „Людський капітал в стратегії розвитку економіки”, висвітлювала сутність, особливості, складові людського капіталу та інвестування в нього витрат. Виступаюча наголосила на тому, що інвестиції в людський капітал мають бути пріоритетним напрямом стратегії розвитку економіки, оскільки ефективність суспільного виробництва прямо залежить від продуктивності праці фізично здорової людини та її професійно-інтелектуального рівня.

В.Б. Моссаковський – головний науковий співробітник ННЦ “Інститут аграрної економіки”, д.е.н., присвятив виступ удосконаленню обліку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах. Наголосив на недосконалоості системи обліку в Україні, необхідності приведення її у відповідність до існуючої звітності та потреби в економічних дослідженнях.

В.С. Ключ – к.е.н., проф. Навчально-наукового інституту післядипломної освіти НУБіП України привернув увагу до питань ефективності використання сільгоспугідь фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами та сільськогосподарськими підприємствами в Україні. Наголосив, що більшість фермерів не можуть ефективно використовувати землю, необхідно забезпечити ефективний розвиток форм господарювання і використання земель.

Л.М. Грановська – завідувач кафедри Херсонського державного аграрного університету, д.е.н., проф., у виступі „Стратегічні напрями розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу в контексті стратегії розвитку сільського господарства України” зосередила увагу на питаннях відновлення зрошувальних земель, розширення площ зрошення, модернізацію зрошувальних систем та ін.

Є.І. Ходаківський – д.е.н., проф. Житомирського національного агроекологічного університету, присвятив виступ управлінським аспектам з використанням методологічного апарату синергетики, формування особистості висококваліфікованого менеджера.

М.А. Лендел – завідувач кафедри Ужгородського національного університету, д.е.н., проф., чл.-кор. НААН, зосередив увагу на особливостях розвитку Закарпаття.

По завершенні Чотирнадцятих річних зборів президент Конгресу П.Т. Саблук підвів підсумки їх роботи. Він подякував учасникам за плідну й продуктивну співпрацю. Відбулось активне обговорення доповідей, співдоповідей, обмін думками, пропозиціями. Зосереджено увагу на удосконаленні роботи Конгресу, поліпшенні наукового обґрунтування організаційно-економічних, технологічних і технічних заходів, рекомендованих до запровадження. Наголошувалося на необхідності перенесення частини функцій Конгресу з центру в регіони, області, прискоренні видання матеріалів Конгресу, збірника тез. Оголосив про чергові П’ятнадцяті збори Конгресу, які планується провести на початку 2013 року. Орієнтовна тема „Соціально-економічні засади розвитку сільських територій”.

Директор ННЦ „Інститут аграрної економіки” Ю.О. Лупенко зазначив, що Конгрес проведено вдало, обговорено стратегічні проблеми, була дискусія, проте рух уперед

залежить від багатьох чинників. Прийнято проект рішення Конгресу за основу, з урахуванням зауважень і побажань. Проект Стратегії запропоновано обговорити на обласному і районному рівнях й подати свої побажання та пропозиції на електронну адресу Інституту.

Заслухавши доповіді та фіксовані виступи учасників обговорення проблеми **„Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року”**, Чотирнадцяті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників *п о с т а н о в и л и*:

- Схвалити основні положення проекту Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.

- Рекомендувати учасникам зборів долучитися до удосконалення положень Стратегії; організовувати обговорення її проекту в наукових установах та закладах освіти.

- ННЦ „Інститут аграрної економіки” організувати доопрацювання проекту Стратегії, посилити дослідження у напрямі розробки перспективних моделей розвитку аграрного сектору економіки України.

- Міністерству аграрної політики та продовольства України запропонувати ввести у практику обговорення стратегічних документів розвитку галузі, зокрема на професійних зібраннях науковців.

- Створити робочу групу в складі Ю.О. Лупенка, П.Т. Саблука, Г.М. Калетніка, В.Г. Ткаченко, В.Я. Амбросова, П.С. Березівського, В.С. Шебаніна, О.Г. Шпикуляка для розробки пропозицій щодо удосконалення організаційних засад та практичної діяльності Конгресу.

Для досягнення стратегічних цілей передбачено низку важливих напрямів техніко-технологічних та організаційно-економічних перетворень.

П.В. ПАВЛИК, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Л.Л. ТКАЧ, О.П. ДЕНДЕБЕРА, наукові співробітники
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

* * *